

VIGILIA

Lékai László bíboros:
**„Fel nagy örömrre,
ma született...”**

1 9 7 6
december

Jelenits István:
Jézus Istene

Edith Stein:
A karácsony titka

Rezek Román:
Teilhard bizalmas levelei

Tüskés Tibor:
**Balatonszentgyörgyi
bábtáncoltató
betlehemezés**

Baránszky-Jób László:
Rilke halála

Thurzó Gábor:
Apokrif (elbeszélés)

Kolozsvári Grandpierre Emil:
**Búcsú nagymamától
(elbeszélés)**

Rainer Maria Rilke,
Fáy Ferenc és Rába György
versei

Műmelléklet

Ósze András grafikája

LÉKAI LÁSZLÓ	„Fel nagy örömrre, ma született...” — — — — —	793
JELENYITS ISTVÁN	Jézus Istene — — — — —	795
REZEK ROMÁN	„Nagy viharok szakadnak rám”. Teilhard bizalmas leveleinek első kötete — — — — —	804
EDITH STEIN	A karácsony titka (fordította Kis Monika) — — — — —	816
TÜSKES TIBOR	Balatonszentgyörgyi báltáncoltató betlehemezés — — — — —	821
THURZÓ GÁBOR	Apokrif (elbeszélés) — — — — —	825
FÁY FERENC	Ruhátlanul (vers) — — — — —	828
RÁBA GYÖRGY	Az érc-vendég, Nyomolvasás, Gyümölcsszedés (versek) — — — — —	829
BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ	A költő halála — — — — —	830
RAINER MARIA RILKE	Versei (Csanád Béla fordításai) — — — — —	833
KOLOZSVÁRI		
GRANDPIERRE EMIL	Búcsú nagyanyámtól (elbeszélés) — — — — —	834
SZILI LEONTIN	Lepkeszárnynon. Emlékezések (6) — — — — —	837
TÓTH SÁNDOR	Fények és árnyak — — — — —	840
FALU TAMÁS	Szoba (vers) — — — — —	855
NAGY GÁSPÁR	Sírfelirat (vers) — — — — —	855
KÉPEK	Borsos Miklós munkája a 794., a műmellékleten és a 841. oldalon Móser Zoltán fotói	

DOKUMENTUM

...ha seregéllel holló barátokzik...

(Nádasdy Lajos) — — — — — 857

NAPLÓ

Várkonyi Imre köszöntése — 842; Síki Géza: Könyvek az elmélyedés óráira — 843; R. L.: Sztravinszkij az író szemével — 845; Hegyi Béla: Máté evangéliuma filmen — 846; T. S.: Koncertek — 848; Kassák Lajosné: Vattay Elemér kiállítása — 851; R. L.: Bach, Beethoven, Brahms hanglernevezeken — 852; Dévényi Iván: Mészáros László munkásságának ismeretlen mozzanata — 854; Vasadi Péter: Volt Valaki — 856; Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 860; Tájékozódás a hátsó II. borítón.

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-438; 173-933 Postacím: 1364. Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda. Budapest V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Kúkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest Pf. 149. Nyugatí országokban az évi előfizetési ár: 11.80 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1250 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 12,— Ft. Előfizetés: egy évre: 140,— Ft, félévre: 70,— Ft, negyedévre: 35,— Ft.

Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

„FEL NAGY ÖRÖMRE, MA SZÜLETETT...”

Karádi segédtanító korában Gárdonyi Géza nem dúskált földi javakban. Az egyik éjjeli misén mégis ő adta a gazdag, rátarti somogyi községnek a legértékesebb ajándékot, azt a karácsonyi éneket, melynek szövegét is, dallamát is ő szerezte, és melyet hívő népünk ma is szívesen énekel: „Fel nagy örömré, ma született, / Aki után a föld epedett. / Mária karján égi a lény: / Isteni Kisded Szűznek ölen. / Egyszerű pásztor, jöjj közelebb, / Nézd a te édes Istenedet.” — Gárdonyi a hívő ember átélésével ragadja meg azt a teljes igazságot, melyet a Szentírás plasztikusan tár elénk, hitteteleink ünnepélyes formába öntenek, és amit az Egyházatyák találó tömörséggel így fejeznek ki: Az Isten Fia emberré lett, hogy bennünk az Isten fiaivá tegyen. Így valósult meg az évezredek vágya: az ember a betlehemi Kisded érintésére megtisztult a reá rakódott bűntől és önmaga fölé emelkedett. Ez a mi karácsonyi örömünk oka.

Ezt az örömet a történelem folyamán sokszor megzavarták. Sajnos, keresztények is akadtak, akik Krisztusnak hol isteni mivoltát vonták kétségbe, mint az ariánusok, hol emberségét csorbították meg: a gnosztikusok például azt állították róla, hogy csak látszat-testben járt köztünk. A nesztoriánusok két különálló — isteni és emberi — személyre szakították szét azt a Krisztust, aki isteni személyében vette fel emberi természetünket is, és az Istenanya Szűz Máriát egyszerűen csak Krisztus-szülőnek tartották. A monofiziták viszont azt vallották: Jézusban az istenség felszívta az emberséget, akár az óceán a csöpp tejet. Ezzel a látványos hasonlattal kápráztatták el a tömegeket és terjesztették téves tanításukat, mellyel Krisztus valódi emberi természetét tagadták.

Ezek az ősi krisztológiai tévedéseken túlmenve a modern kor már magát Istent is kétségbe vonja. Sokan azt állítják, hogy a kereszten Jézussal együtt az Isten is meghalt, amihez Nietzsche hozzáteszi: Mi öltük meg őt. Marx a vallást ideológiai felépítménynek tartja, mely a nyomor, a kizsákmányolás talajából nő fel és az embert elidegeníti önmagától. Sartre egzisztencialista ateizmusa szerint az emberi szabadság kibontakoztatása egyenesen megkívánja Isten nemlétét, mert a szabadság maga az ember.

Ezek a különböző vélekedések nemcsak Istentől vesznek búcsút, hanem Krisztus istenségét is tagadják. De vajon kielégíti-e az embert ez a tagadás? Tud-e — történetileg talán egyes mozzanatokban érthető kritikája ellenére — az emberi létezés alapkérdéseire teljes választ nyújtani? El tud-e csendesíteni minden jogos emberi nyugtalanságot? Pedig egész lényünk választ és nyugalmat vár. Ezért fordulunk a testté lett Ige csendje felé.

Hogyan jött közénk Ő az első karácsony éjszakán? Ahogyan Szent Lukács egyetlen mondatban összefoglalta: „Nem jutott szállás nekik...” Viszont mihelyt megszületett Isten Fia a földön, nyomban körülvette az édesanya pólyázó öröme, jászolba fektető gyöngédsége. Mindaz, amitől a barlang-istálló otthona lett az első keresztény családnak. Az Istenember azóta is megszenteli a szülők könnyeit és mosolyát, s fölemeli a család küldetését: a család a forrása minden népnek, de belőle ered és terebélyesedik ki Isten népe is,

Minden keresztény család részesül Betlehem öröméből. Természetesen küzdelméből is. De a keresztény család lényegében mégsem néz szembe vigasztalás nélkül a nehézségekkel: a nemzedékek esetleges ütközésével, a szemléleti különbségekből adódó feszültségekkel, mert mindezeknél hathatósabban működik benne a kegyelem. Föülelemli a válságokon, átsegíti a gyötrő gondokon, segít hibáinkat orvosolni és erőt ad ahhoz, hogy támaszai legyünk a ránk bízottaknak. Ez cseng ki az angyal üdvözlő szavaiból: Ne féljete, hanem örüljete, mert megszületett Megváltótok. Szegényes körülmények közé született: jászolban, szalmán fekszik, pólyába takarva a gyermek Krisztus (Lk 2,10—12). Amire az egyszerű pásztorok is, a tudományokban gazdag bölcsek is boldogan siettek a jászolhoz és lélekben megerősödvé tértek vissza onnét.

A karácsonyi öröm jelentőségét a költő és a békeszerző intuíciójával ragadta meg Assisi Szent Ferenc, akinek halála 750 éves évfordulóját üljük az idén. Ő állította fel 1223 karácsony éjszakáján a grecciói erdőben az első betlehemet, s a későbbi korok tőle vették át ezt a szép szokást, mellyel a keresztény családok a Szent Család meleg kegyelmi közösségébe kerülnek.

Szent Ferenc korszerű igényt elégített ki, mert olyan áramlatoknak vetett gátat, melyek a családi élet és a rendezett társadalmi élet szétbomlásztásával akartak valami új — egyoldalú látásmódjuk szerint hitelesebbnek gondolt — keresztény életformát kezdeményezni. Bírálták az egyház bizonyos elvilágiasodását, de némely szektáik ezt olyan radikalizmussal tették, hogy nemcsak az egyházban tapasztalható visszaéléseket kárhoztatták, hanem az élet alapvető tűzhelyét, a családot, sőt egyáltalán a közösségi életet is elutasították. Lázítottak a pápa és a püspökök ellen, ugyanakkor azonban mélyen vallásosnak minősítették magukat. Helyenkint Európában — jórészt viszonyaitól függően — a nép körében meghallgatást is találtak. Ezt a veszélyt látta meg Assisi Szent Ferenc, és ezért kérte a gubbiói püspök útján III. Ince pápát, engedje meg, hogy ő és társai az evangéliumi szegénység szellemét hirdessék és valósítsák meg a maguk egyszerű, „poverello” módján.

Ez ugyan forradalom volt a javából, Szent Ferenc azonban nem — hogy úgy mondjuk — a „saját szakállára” reformált, hanem még a betlehem-állításhoz is kikérte a pápa engedélyét, ahogy ezt a leghitelesebb tanútól, Szent Bonaventúrától tudjuk. Társaival nem valamiféle „veszélyes életet” élt, hanem rendjének irányát az evangéliumhoz, az egyházatyákhoz meg az egyház hiteles szelleméhez szabta, és a regulák elkészítésénél is Hugolin bíboros segítségét kérte. Egyáltalán nem kívánta a maga életformáját erőszakkal, esetleg valamilyen erénygóg téves öntudatával rákényszeríteni a családokra vagy bárki másra; még kevésbé akarta helytelenül értelmezett — esetleg önhitt — spiritualizmussal elszakítani őket az intézményes egyháztól, hanem az egyszerűség és alázatosság — egyébként jellemzően franciskánus — erényeit véste lelkükbe.

Az első karácsony szelleme, éppúgy, mint a grecciói karácsonyé, elhozza a keresztény családokba a megtestesült Ige bölcsességét és az elmélkedő csend szeretetét. A magyar katolikusok nagy családjában is ebből a szellemből fakadjon örömdetes karácsonyi megújulás: az Anyaszentegyház szelleméből, amelyet átít a Szent Ige fénye és a Szeretet Lelke.

Borsos Miklós
munkája

JÉZUS ISTENE

A latin-amerikai irodalom nemrég jelentős regénnyel ajándékozta meg a világot: Garcia Marquez *Száz év magány* című művével. Egy falu népe nekivág az ismeretlen messzeségnek, vándorútra kel, majd egy mocsaraktól övezett földdarabon megtelepszik s száz évet él majdnem teljes magányban: ez a regény meseje, s a szerző ennek a szinte lombikba zárt közösségnek életében valójában az emberiség történelmét irányító erőket, a fenyegető veszedelmeket szemlélteti.

A regénybeli falura egyszer egy különös betegség szakad rá. Álmatlanság gyötri a lakókat, s az álmatlanság meg a vele járó lázas tevékenykedés nyomában a feledés ijesztő tünetei jelentkeznek. Hihetetlen veszedelem ez, az élet csak azért mehet tovább, mert van a falunak egy okos vezetője, s az még idejében feliratokat szerkeszt tárgyak, eszközök, háziállatok fölé: „Ez téhen. Minden reggel meg kell fejni, hogy tejet adjon, a tejet pedig fel kell forralni, majd kávét kell beletölteni, hogy tejeskávé legyen belőle.” Kitéznék két nagyobb táblát is: az egyikre a falu szélén a település nevét írják föl, a másikra a falu főutcáján ezt a két szót: „Van Isten”.

A különös járványtól pusztított faluban könnyen magunkra ismerünk, s az álmatlanság, a lázas — és mindinkább célja vesztett — tevékenykedés, majd a feledés szörnyű betegségében fölfedezzük századunk egyik legnagyobb veszedelmét. De az író nem elégszik meg ennyivel. A riasztó látomást ezzel a mondat-tal teszi távlatossá: „Így éltek hát az illó valóságban, amely egyelőre ugyan megakadt a szavak horgán, de menthetetlenül tova kellett siklania, mielőtt elfelejtik az írott szó jelentését.” Igen, a föliratok csak ideig-óráig segíthetnek, s mi lesz, ha a feledés végül a szavakat is kisöpri az emberek emlékezetéből? Mi már ebben a második hullámban élünk: nemcsak a dolgok hullanak ki az ujjaink közül, hanem a szavak is üresen vagy legalábbis talányosan merednek ránk. Elfelejtettük a jelentésüket. S még fülháborodásra sincs okunk: a szó nem sokkal élheti túl a tapasztalat, az élmény evidenciáját.

Itt válik ez a regénybeli képtelen történet a mi témánk szempontjából tanulmányossá. Ha egy hermeneutikai zűrzavarban a szavak értelme bizonytalanra válik, mit ér a tábla a falu — a világ — közepén: „Van Isten”? Ki az az Isten? — kérdezheti akárki. Mi köze hozzám és mi közöm hozzá? Mit jelent az, hogy van? És így tovább. Ezeket a kérdéseket ma sokan megfogalmazzák, sőt talán még többen csüggedten megoldhatatlannak hirdetik. Úgy, hogy már nem is az ateizmus korában élünk, amelyről de Lubac remek kritikája kimutatta, hogy voltaképpen „théologie renversée”: ha kifordítva is, ha negative is — *teológia*, vagyis Istenről való beszéd; hanem egy olyan korban, amely vállrándítva elmegy az Istenre utaló föliratok, szavak, kijelentések mellett, mert nem tud mit kezdeni velük. „Isten nem látszik eléggé fontosnak ahhoz, hogy bölcséleti vizsgálódás tárgyát képezze — írta nemrég a *Revue des Sciences Religieuses* tanulmányírója — ... Isten tagadását az általánossá váló közömbösségben fölváltja az Isten-nélküliség: *l'absence de Dieu*” (J. M. Ela: Dieu des philosophes? RScR 49, 1975. 269—291; idézet a 287. lapról).

I

Ebben a helyzetben tárul föl előttünk *Jézusnak, mint Isten tanújának* igazi fontossága. Eszünkbe jut, hogy már az újkori ateizmus első kísértéseivel viaskodó Pascal nagyon világosan kimondta: Isten az ő számára nem a filozófusok, a *more geometrico* gondolkodó tudósok Istene, hanem Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak, de főként Jézus Krisztusnak Istene. Eszünkbe juthat Mauriac szava is, hogy nem érdekelné őt az Isten, ha nem Jézusban nyilatkoztatta volna ki önmagát. A regénybeli képhez visszatérve: szavak, föliratok értelme elhomályosulhat, de Isten nemcsak táblát állított a világ közepére, hogy hirdesse az ő létét és hatalmát, hanem Jézust küldte el, s az emberré lett Ige vált minden feledésen áttörő, minden hermeneutikai válságot legyőző tanújává annak, hogy van Isten, hogy mi közünk hozzá, s neki mi köze mihozzánk.

Már Pascal szava is figyelmeztet arra, hogy Jézus Istenéről csak úgy beszélhetünk, ha előbb Ábrahám, Izsák és Jákob Istenéről is szólunk.

Az Ószövetség teológiájának újabb kutatói és szintézisbe foglalói a vallástörténeti és formatörténeti módszer segítségével egészen újszerűen rajzolták meg az Ószövetség istenhitének tartalmát és történetét. Valaha egyszerűen a mono-teizmust tartották az Ószövetség istenfogalmában újnak és sajátosnak, esetleg Isten szellemiségének vagy transzcendenciájának, világfölöttiségének eszméjét. Ma már világosan látjuk, hogy máshol kell kereskednünk. Az Ószövetség Istene (Pascallal szólva: Ábrahám, Izsák és Jákob Istene): *Isten, akiben hinni lehet, akiben hinni kell*. Isten, aki nem tulajdonságait ismerteti meg velünk, amikor megnyilatkozik, hanem tetteinek emlékét vési szívünkbe. Az Ószövetség hitvallása „történeti krédó”, teológiája nem Istenről szóló spekuláció, hanem hitvallás és imádság. (Ennek a kérdésnek irodalmából mindenképpen érdemes kiemelni M. Buber *Moses művét*; Heidelberg, 1944; és G. von Rad *Theologie des Alten Testaments* I–II; Berlin, 1969; bővebb irodalmat legújabbban A. Deissler tanulmányában: *Der Gott des Alten Testamentes* a J. Ratzinger által szerkesztett *Die Frage nach Gott* című művében, 1973.)

A modern vallástörténeti kutatás nagyon komoly viták során tisztázta azt a kérdést, hogy Jézusnak Istenről szóló tanítása hogyan kapcsolódik az Ószövetség istenhitéhez. A húszas években K. Holl tanulmánya nyomán az a fölfogás hódított, hogy Jézus radikálisan szakított az Ószövetségnek Istenre vonatkozó szemléletével, valósággal új Istent hirdetett. Holl szerint a kereszténység központi újsága és elterjedésének is legfőbb oka, hogy Jézus megbocsátó szeretettel fordult a bűnösökhöz. Ez viszont egy új istenkép következménye és tanúja. A zsidó vallási vezetők ezt az „isteneszmét” — Holl szerint — szükségyszerűen istenkáromlásnak tekintették, ezért is kellett Jézusnak meghalnia.

Holl nyomán ezt a szemléletet G. Aulén, A. Nygren és G. Kötter monográfiáiban fejtegette ki a harmincas évek elején. De nem késett az ellenhatás sem. Annak legfőbb megszólaltatója R. Bultmann volt. Szerinte Jézus istenfogalma és az Ószövetség istenfogalma között nincs törés, Jézus e tekintetben nem hozott új tanítást, hanem radikálisan komolyan vette azt, amit az Ószövetség Istenről hirdetett. Jézus „meglepetése” Bultmann szerint nem valami újszerű istenfogalom, hanem az a kijelentés, hogy elközelgett az Isten országa. (E pontban Bultmann világosan A. Schweitzer radikális eszkatológiájának örököse.)

A két szembeálló tábor vitája egy darabig nem hozott megoldást, de a kérdés egészen új megvilágításba került akkor, amikor föltárták a *judaizmusnak* és az ún. *szövetségközi teológiának* emlékeit. A „Spätjudentum” kutatói közül sokan úgy látták, hogy Jézusnak Istenről szóló tanítása valóban az őseredeti (prófétai-mózesi) teológia visszaállítása volt, de forradalmat jelentett a korabeli zsidó teológiai szemlélethez viszonyítva. Bousset, Weinel, Holtzmann szerint a „Spätjudentum” emberi hagyományai döntően átszínezték az Ószövetség istenképét. Ennek az átalakításnak irányára, jellegére rávilágít az, hogy a Jahve név kikerült a használatból, s hogy Jahve meg a világ közé a közbülső lények, az angyalok serege iktatódott. Mindez túlságosan is érvényre juttatta Isten föntségét, s mintegy távolinak mutatta Istent. Ezzel az Istenről szóló fölfogással szemben hirdette vagy állította vissza Jézus a közeli, irgalmas Isten hitét, ha akarom, forradalmárként, de mégis inkább *re-former* gyanánt, aki az *úr-alttal* itt is az *ur-sprüngh*-et állította szembe, mint a törvények kérdésében is annyiszor.

Az evangéliumok szerint Jézus valóban sokszor hivatkozott Ábrahámra és Mózesre, s majdnem kétségtelennek látszik, hogy a „judaizmus kontra Jézus”, illetőleg a „Jézus kontra judaizmus” képletnek van valami lényeges igazságtartalma. A szövetségközi irodalom újabb, gazdagabb föltárása azonban azt bizonyította, hogy itt sem lehet éles kontrasztokkal, fehér-fekete szembeállítással boldogulni. Az istennév kerüléséről például bebizonyosodott, hogy az eléggé régi, s nem is Isten eltávolodásának, elszemélytelenedésének a jele, hanem az Istennel való manipulációt, a mágiát és a varázslást kívánta lehetetlenné tenni. Az angyalok sem „födték el” Istent, inkább úgy gondoltak rájuk a hívő izraeliták, mint a személyes gondviselés eszközeire. Kivált a judaizmus zsidó kutatói (vagyis éppen a legilletékesebbek) mutatnak rá arra, hogy a Jézus környezetében élt írástudók, azok a rabbiak, akiknek tanítását a Talmud őrzi, tudtak Isten kegyes, szerető közelségéről. „Egy madár sem pusztul el az ég (=Isten) tudta nélkül, mennyivel kevésbé egy ember.” Vagy Rabbi Akiba mondása: „Szeretet veszi körül az embert, hiszen Isten képmására teremtetett. Még nagyobb szeretet, mert értetésére is adták, hogy Isten képmására teremtetett.” W. G. Kümmel joggal álla-

íthatja hát meg: „Kétségtelen, hogy a kései judaizmus egészében véve fönn-tartotta az igazságos Isten közelségére és irgalmasságára vonatkozó ószövetségi tanítást, s egyáltalán nem lehet arról szó, hogy a kései judaizmus számára Isten távoli Istenné vált volna” (*Die Gottesverkündigung Jesu und der Gottesgedanke des Spätjudentums* — in: *Judaica*, 1945, 40—68).

Kümmel idezett tanulmányának, úgy gondoljuk, sikerült nem is annyira igazságot tennie a különböző interpretációs kísérletek között, hanem az egymással szembe forduló vélemények összeillő elemeiből végre megbízható választ adnia a sokat vitatott kérdésre. Nagy érdeme, hogy finom megkülönböztetésekre törekszik. Igazat ad Bubernek s a szövetségközi irodalom zsidó kutatóinak abban, hogy a judaizmus Istene nem vált távoli Istenné, de ugyanakkor rámutat arra is, hogy a rabbinisztikus teológia Isten cselekvő beavatkozásáról csak a múlttal s a jövővel kapcsolatban beszél. A jelen „*leer von Gottes Heilshandeln*”, abba nem hatol be Istennek üdvözítő tevékenysége. Nincs csoda, nincs próféta, a múlt emlékeiből kell élni a jövőre, Isten végső megnyilatkozásának napjára készülődve. Addig elrejtőzik még Isten ítélő szigora és igazságossága is; hogy kinek mit ér az élete, az csak az utolsó napon válik majd világossá.

Kümmel megállapítja, hogy a Holl nevével jellemzett tábor interpretációs kísérletében van valami igazság. Az Ószövetség hirdeti ugyan Isten jóságát, a bűnösökhöz is lehajló, irgalmas szeretetét, de mégis azt mondja, hogy Isten szeretete *elsősorban* az igazaké. „Sjöbergnek köszönhetjük — írja Kümmel — azt a fontos megállapítást, hogy majd minden rabbinikus mondathoz, amely Istennek a bűnösökhöz lehajló jóságáról szól, hozzákapcsolódik ez a záradék: Ha így bánni a bűnösökkel, mennyivel inkább az igazakkal.” Ehhez az istenképhez viszonyítva mégis csak új az, amit Jézus tanít, hogy Istennek nagyobb öröme telik egy megtérő bűnösben, mint kilencvenkilenc igazban. Amint J. Klausner megállapítja: „Jézus olyan erősen kiemelte a zsidó istenkép egyik oldalát, hogy az már a judaizmus istenképének megszüntetését jelentette” (*Jésus de Nazareth — son temps, sa vie, sa doctrine*; Paris, 1933). Ezt a hangsúlytolást s újjáalakítást jellemezheti az *Atya* *név használata*. Jézus legtöbbször Atyának nevezte Istent. Ez az istennév a korabeli zsidó teológiában sem volt ismeretlen, de ott csak ritkán szerepelt, Jézus tanításában viszont központi jelentőségűvé vált.

Ugyanakkor Kümmel sok igazságot tud fölfedezni Bultmann eszkatologikus szemléletében is. Jézus valóban nem úgy hirdetett új teológiát, hogy Istennek addig még föl nem tárt, újszerű tulajdonságaira mutatott volna rá. Arról beszélt, hogy Isten itt és most *cselekszik*. Szeretete nem ragyogó égboltként borul rá a világra, hanem atyai, személyes gondviseléssel beavatkozik az emberek sorsába, s főként épp Jézusban nyilvánul meg. Jézusban, aki nemcsak beszél Istenről, új és ősrégi, de mindenképpen meglepő szavakkal, hanem munkálkodik Isten szeretetének követeként: üdvösséget nyitó, Sztán erejét megtörő hatalommal. (Gyönyörűen kifejti ezt K. Rahner: *Theos im Neuen Testament* — *Schriften zur Theologie*, I. 91—169.)

Az évtizedeken át tartó és sok tanulságot érlelő vita eredményeit Kümmel szavaival foglalhatjuk össze. Jézus a judaizmussal szemben „nem új istenfogalmat hozott, hanem Istennek újszerű jelenlétét hirdette meg, amely az ő személyében és tevékenységében valósul”. Ez aztán lehetővé tette Jézus számára több olyan dilemma föloldását, amelyek az ószövetségi teológia keretei közt föloldhatatlanok voltak. Elsősorban azt, hogy Isten atvaságának és bírói fönségének viszonyát tisztázza. Ismét Kümmel szavaival szólva: Jézus megmutatta, hogy „Isten ítélete és Isten megbocsátása: egymástól elválaszthatatlan kifejezései Isten egyetlen szeretetének”.

II

A vallástörténeti vizsgálódások Jézus istenképének és az Ószövetség teológiájának viszonyát kutatták. Nem sokkal később, részben már velük párhuzamosan fölmerült az az igény is, hogy tisztázni próbáljuk, teljesen egybevág-e Jézus Istenről szóló tanítása, tanúságtétele meg az *ősegyház* Istenre vonatkozó fölfo-gása. Magától Jézustól semmi írásos dokumentum nem maradt ránk. Hol a garancia, hogy az evangéliumok valóban az ő tanítását tükrözik, s nem kell-e komolyan gondolnunk arra, hogy az apostoli egyház — a hamisítás szándéka nélkül is — inkább a maga istenképét fogalmazta meg bennük, mint Jézusét, s még Jézus ajkára is a maga teológiai eszméit adta? M. Buber például hatá-

rozottan azt állítja, hogy Jézus még az Ószövetség tanítóinak egyike, az Ó- és az Újszövetség közt nyíló szakadéknak ő még a zsidóság felé eső partján van, s a rá hivatkozó Ekklezia valójában nem az ő isteneszméjének, hanem saját, hellénisztikus ihletű teológiájának ígézetében került a szakadék másik felére (Zwei Glaubensweisen, 1950).

A modern szentírástudomány az evangéliumok teológiájának és Jézus teológiájának viszonyát a formatörténeti és a szerkesztéstörténeti módszer segítségével próbálja föltárni.

Ha valaki a szinoptikus evangéliumokból kiírja az Istenre vonatkozó kijelentéseket, meglepve tapasztalhatja, hogy a Márk evangéliumban alig fordul elő Isten atyaságának említése, Isten alig szerepel atya néven. Amikor mégis, akkor — egyetlen hely kivételével — saját Atyjaként említi őt Jézus. (A kivételes hely a 11,25; később visszatérünk még rá.) Ezzel szemben többször nevezi Istent Atyának Máté és Lukács Jézusa. A dolog természetes — mondhatná valaki —, hiszen Márk evangéliumában alig van olyan tanító rész, amelyben egyáltalán szóba kerülhetne Isten atyasága. Valóban, legkevésbé sem gondolhatunk arra, hogy az „Atya” nevet Máté meg Lukács csempészte volna a Jézusra vonatkozó irodalmi hagyományba. Arról az anyagról, amely az ő írásaikban Isten atyaságát újra meg újra megemlíti, mai tudásunk szerint azt tartjuk, hogy az egy nagyon ősi, eredeti alakjában sajnos meg nem őrzött „forrásból” való, s nem magának Máténak vagy Lukácsnak a fogalmazása.

Máté és Lukács egyaránt az *Atyátok* megnevezést adja Jézus ajkára legalább két olyan mondatban, amely a Forrásból származik (Mt 5,48: „legyetek tökéletesek, amint a ti mennyei Atyátok tökéletes” — Lk 6,36: „legyetek irgalmasok...”; Mt 6,32: „tudja a ti mennyei Atyátok, hogy mindezekre szükségetek van” — Lk 12,30). Hét más, hasonlóképpen a Forrásból való mondatban eltér egymástól Máté és Lukács tanúsága. Ezeken a helyeken lehetetlen az eredetit kikövetkeztetnünk: Lukács elhagyhatta s mással helyettesíthette az „atyátok” megnevezést, de Máté meg hajlandó volt ott is így nevezni Istent, ahol az eredetiben mást talált (ld.: Mk 3,35 és Mt 12,50). Viszont az „atyátok” megnevezésre vonatkozó két adatot mindenképpen ki kell egészítenünk a *Miatyánk*-kal: ez is a Forrásból való, s mind a Máté, mind a Lukács szöveg megőrizte.

Hogy aztán mi a tartalma ennek az „atyátok” megnevezésnek, azt a szövegkörnyezetből kell kihámozni. Máté a Hegyi beszédbe illesztette azt a kérés imádságra buzdító jézusi tanítást, amely aztán Isten és az emberek atyai szeretetének összehasonlításával zárul. „Ki az közületek, aki — ha fia kényeret kér —, követ adna neki?... Ha tehát ti, bár gonoszak vagytok, tudtok jót adni fiaitoknak, mennyei Atyátok mennyivel inkább ad jó dolgokat azoknak, akik kérik tőle?” (7,9—11). Ezt a tanítást Lukács az ún. útbeszámoló keretében közli, nyilvánvalóan ugyanabból a forrásból, s a megnevezést illetően azzal az igen csekély eltéréssel, hogy „mennyei Atyátok” helyett „a mennyei Atyát” említi (11,11—13). A formatörténetesek fölhívják a figyelmünket e példaszó bevezető formulájára: „Ki az közületek...” Ez a bevezető formula gyakori az evangéliumokban (Máténál háromszor, Lukácsnál az ezekkel párhuzamos helyeken kívül még négyszer szerepel). Az egykorú irodalomban azonban egyáltalán nem fordul elő, csak a prófétáknál van előzménye. Épp ezért J. Jeremias egyetértően idézi róla H. Greeven megállapítását: ez a bevezető formula minden jel szerint „az ipsissima verba Domini-nek, az Őr legsajátabb kijelentéseinek közelébe vezet” (J. Jeremias: *Die Gleichnisse Jesu*, 1966, 102). A példában az a megrendítő, hogy Isten atyaságát a legszemélyesebb emberi tapasztalat oldaláról közelíti meg. Az a szeretet, amellyel a még oly gyarló ember is fiához fordul az atyai gondoskodás legegyszerűbb, leghétköznapiabb mozdulataival: képe Isten atyai szeretetének.

Az atya-Isten adakozó szeretetét tárja föl a Mt 6,32 (párh. Lk 12,30) is, a Gondviselésről szóló emlékeztetés tanítás zárómondata: „Nézzétek az ég madarait..., nézzétek a mezők liliomait... Ne aggódjatok hát, mondván, mit eszünk, mit iszunk, mibe öltözünk majd! ...Tudja jól a ti mennyei Atyátok, hogy mindezekre szükségetek van.” Ezekkel a képekkel kapcsolatban K. Rahner óva int az újkori látásmód naiv érvényesítésétől. Az ég madarai, a mezők liliomai Jézus körül válnak Istenre utaló jellé, a tanítványok számára, akik nézni, látni Jézustól tanulnak. Nemhiába folytatja a gondolatmenetet Lukács a 12,32-vel: „Ne félj, te kisdéd nyáj, mert Atyátok jónak látta, hogy nektek adja az országot”. Ez a mondat már nem a Forrásból, hanem Lukács külön kincséből való, H.

Braun és H. Conzelmann szerint „ein typisches Gemeindevort“ (H. Conzelmann: *Grundriss der Theologie des Neuen Testaments*, München, 1968. 123), mindazonáltal világosan mutatja, hogy Lukács hogyan értette a Forrásból merített s Mátéval közös mondatot.

Az Atya gondviselő szeretetéről szóló tanítás nem létlenségre vagy könnyelműségre biztat, csak azt köti a tanítványok lelkére, hogy „ne aggódjanak” a földi javak miatt. Isten gondoskodása az emberi tevékenységet már csak azért sem teheti fölöslegessé, mert az Atya nagylelkűsége sokszor nem ajándék-, hanem jutalomosztogatásban mutatkozik meg. Isten országát keresni kell. A Hegyi beszéd szemlét tart a zsidók szokásos vallási gyakorlatai fölött, és korántsem mondja fölöslegesnek az alamizsnálkodást, az imádságot, a böjtöt, „Atyád, aki lát a rejtekben is, megfizet neked.” Ezek a katekizmusszerűen fölépített egységek Máté külön kincse. R. Bultmann nem tartja lehetetlennek, hogy Jézustól származzanak. Mindenesetre világosan jelzik, hogy a mennyei Atya szeretetével sem „nyomja agyon” az embert. Tetteket vár tőle, csak hogy nem magamutogató, vagy épp látszatok kialakítására törekvő tetteket, hanem befelé mélyülő, igaz, az önfelédtségig őszinte cselekvést („ne tudja a balkezéd, mit tesz a jobb” — Mt 6,3). Nem félelemből vagy alázatokodásból rejtőzik az emberek szeme elől, hanem azért, hogy belső igazságát megőrizze.

Ez az Isten egészen közel van hát hozzánk, „tudja, mire van szükségünk, mielőtt kérnénk” (Mt 6,8), de nem töpörödik közénk, közelségében is fönséges. Máté újra meg újra *mennyei* Atyának mondja (a Miatyánkban pedig neve mellé igazítja a „ki vagy a mennyekben” melléknemzetszót). Ez az epitheton valószínűleg nem magától Jézustól való, de nagyon korán hozzátapadhatott az Atya nevéhez, mert nemcsak Máté alkalmazza (ő egészen következetesen), hanem előkerül Lukácsnál is (11,13), sőt Márknál is (a 11,25-ben). Fölbukkanása jellegzetes példája lehet annak, hogy az apostoli egyház mennyire nem hamisított még akkor sem, amikor Jézus *szavain* változtatott. Az Atya szó *önmagában*, becéző, köznapi egyszerűsége miatt félreérthető. Biztos, hogy Jézus bensőséges érzelmi melege miatt kedvelte. De ahhoz az Istenhez, akit Atyaként emlegetett, úgy közeledett, mint fönséges hatalomhoz. Jézus akcentusában jelen kellett lennie annak, amit az Atya név *mennyei* jelzője kimond.

Hogy mennyire így volt, azt legmeggyőzőbben a Forrásnak egy olyan adatával igazolhatjuk, amelyben nem szerepel az „Atyátok” megnevezés, sőt amelynek Istenre utaló vonatkozását sem veszi észre a Biblia nyelvhasználatában járatan olvasó. Mt 10,28-ban azt olvassuk: „Ne féljete az azoktól, akik megölik a testet, de a lelket nem tudják megölni. Inkább attól féljete, aki a lelket és a testet is elveszítheti a gehennában”. A párhuzamos hely Lukácsnál még világosabb: „Ne féljete az azoktól, akik megölik a testet és aztán semmi többet nem tehetnek... féljete attól, aki miután megölt, a gehennára vethet” (12,4–5). „Egyedül Istennek van erre hatalma” — magyarázza tömören e szöveget a francia ökumenikus bibliafordítás jegyzete, és mellé illeszti párhuzamként a Jak 4,12-t: „Egy a törvényhozó és a bíró: az, aki képes üdvözíteni és elveszíteni”. (Itt nemcsak meglepő szó- és gondolategyeztéssel állunk szemben, okunk van hinni, hogy Jakab valóban a Forrás adatát ismerte és „idézte”. Abból gondoljuk ezt, hogy a Jakab-levél általában igen bőven merít a Forrásból, mintegy húsz esetben idéz olyan jézusi mondást, amelyet Máténál a Hegyi beszédben találhatunk meg. Vö.: E. Lohser: *Glaube und Werke — zur Theologie des Jakobusbriefes*, in: *Die Einheit des N. T.-s*: Göttingen, 1973, 285–307, bővebb irodalmat ld. ott). A Forrás szerint tehát: Jézus Istene atya, de félni is kell tőle, sőt egyedül tőle kell igazán félni, s még ez a félelem is szabadító erő: megszabadít az azoktól a félelmektől, amelyek méltatlanok hozzánk.

Hogy aztán milyen ítéletre készül Isten, azt a Forrás egyik példabeszéde mutatja legvilágosabban. Az, amelyik a minákat, illetve talentumokat kiosztó majd számonkérő gazdát, illetve királyi embert állítja elénk. Ez a példabeszéd Lukácsnál és Máténál (Lk 19,12–27; Mt 25,14–30) sok másodlagos részlettel bővült. színeződött. Lényege, minden bizonnyal Jézustól származó magva a harmadik szolga elféltetésének története. Ez a harmadik szolga valóiban nem restsége miatt érdemli meg ura ítéletét, hanem inkább azért bűnhődik, mert helytelenül gondolkodott gazdájáról, rosszul ítélte meg azt a helyzetet, amelybe ő maga került. Jog szerint semmi kifogást nem lehet emelni az ellen, amit tett. De épp az volt a bűne, hogy a pusztá jogszerűség alapjára helyezkedett ott, ahol

a bátor bizalom alapjára kellett volna helyezkednie. Nem mert kockázatot vállalni, mert folyton urának szigorúsága járt az eszébe, s ez a gondolat valósággal megbénította. Büntetése az lett, hogy ura valóban olyanannak mutatkozott vele szemben, amilyennek elképzelte, sőt sokszorosan szigorúbónak, az igazságtalanságig szigorúnak. „Igazságtalanságát” fájdalma motiválja: nem a veszteségét sajnálja, nem azt, hogy a pénze nem hozott kamatokat. Azt várta, hogy fölismerjék benne az Atyát, s bátran, jókedvűen, tevékenyen *éljenek* azzal, amit kinek-kinek adott. A „derék és hű szolgálknak” nem a sikerét, hanem a felküldését dicséri, s a „haszontalan” szolgát kedvetlensége, keserősége miatt bünteti. (A példabeszéd értelmezését illetően ld.: H. Kahlefeld: *Gleichnisse und Lehrstücke*, Leipzig, 1965, I. 132–153, ott találhatók bővebb irodalmi adatok is.)

A Hegyi beszédben van egy mondat, amely mintha mégis Istennek mindent elnéző nagylelkűségét tanúsítaná: „Szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok üldözőitekért, hogy valóban fiait legyetek atyátoknak, aki a mennyben van, mert ő fölkelti napját a gonoszokra és a jókra, esőt hullat az igazakra és a bűnösökre” (5.48). E. Fuchs azonban óv attól, hogy itt valami isteni közöny kifejezését keressük: „Isten veszedelmes napja legkevésbé sem jelenti, hogy Isten mintegy közömbös volna a jó és a rossz iránt, esője nem jelenti, hogy egykedvűen nézné az igazat és a bűnöst. Az eljövendő jutalom eszméje érvényben marad (a Mt 5.45-öt vö. a 46. verssel). De igenis tanúsítja a nap meg az eső, hogy Isten jutalmazó és az emberek közt ítéletet tévő tevékenysége csak annak ötlük a szemébe, aki elszakad minden evilági mércétől úgy, hogy Istennek látszólagos indifferenciája, az, hogy egy ideig nem avatkozik bele az emberek dolgába, éppen az ő akaratának evilági mértéket túllépő s a napnak meg az esőnek elháríthatatlan komolyságával érvényesülő fenségét juttatja érvényre” (*Die vollkommene Gewissheit*, in: *Zur Frage nach dem historischen Jesu*, Ges. Aufsätze, II., Tübingen, 1960, 131).

Egyébként ez a legutóbb idézett evangéliumi mondat figyelmeztet bennünket arra, hogy Jézus nem egyszerűen az „emberek atyjaként” beszélt Istenről. Ahhoz, hogy valaki Isten fia legyen, nem elég egyszerűen embernek születnie, hanem vállalnia és teljesítenie kell valamilyen etikai követelményt. Ezért mondja a Mt 7.21: „Ha valaki azt mondja nekem: Uram, Uram, az még nem elegendő ahhoz, hogy bejusson a mennyek országába. Cselekednie kell Atyám akaratát, aki a mennyben van.” Ez a mondat szintén a Forrásból való, megfelelőjét megtaláljuk a Lk 6.46-ban. Ott azonban nem tartalmazza az Atyára utaló nyelvi fordulatot: „Miért hívtok úgy, Uram, Uram, ha nem tesztitek, amit mondok?” E két mondat közül valószínűleg Lukács őrzi hívebben az eredetit. A hajdan semlegesebb, kevésbé pregnáns szövegbe Máté iktathatta az Atyára utaló fordulatot, amint a 12.50-ben is ilyenformán alakította át Márk szövegét. Ezúttal is úgy, hogy értelmezte, de nem hamisította meg az eredetét. Ha a mondatot önmagában vizsgálunk (aminthogy hosszabb-rövidebb ideig nyilván önmagában, mintegy szállóigeiként élt és hagyományozódott), a Máté-féle fogalmazást egy szempontból szegényebbnek találjuk annál a változatnál, amelyet eredetibbnek vélünk, s amelyet Lukács őrzött meg számunkra. Nevezetesen: Máté mondatából nem derül ki, hogy az az etikai eszmény, amelynek megvalósítását Jézus számon kéri tanítványaitól, épp Jézus szavában fogalmazódik meg, Jézus által jut el hozzájuk. E „veszteséggel” Máté rá tud mutatni ennek az etikai eszménynek végső forrására, ki tudja fejezni azt, hogy végső soron nem Jézus „önkénye”, hanem az Atya a norma: életünk értékének mércéje. Egyébként a „veszteség” is csak látszólagos. Hiszen a vizsgált mondat Máténál nem magában, hanem határozott szövegösszefüggésben fordul elő, épp a Hegyi beszéd végén, s ott kimondatlanul is világos, hogy Jézus Isten akaratán nem valami máshol megfogalmazott törvényt ért, hanem azt, amit a megelőző fejezetek tartalmaztak, s amit az Atya nevében maga hirdetett meg.

Ezzel eljutottunk a Forrás teológiájáról szóló mondanivalónk utolsó gondolat-tömbjéhez: Jézusnak Isten atyaságáról szóló kinyilatkoztatását nem lehet megérteni, ha nem szólunk magának Jézusnak sajátos fiúi tudatáról. Jézus Istene: atya, de mindenekelőtt magának Jézusnak Atyja, s ezt már a Forrás is elárulja, bár Jézus szerepe, személye iránt még alig érdeklődik. A hírre, az evangélium jóhírére figyel, nem a hírhezóra, de önkéntelen érzékeli, hogy itt a hír a hírhezó személyétől elválaszthatatlan. H. E. Tödt állapította meg, hogy a Forrás jellegzetes krisztológiai álláspontja Jézus *teljhatalmának* kidomborítása lehetett (vö.:

Der Menschensohn in der synoptischen Überlieferung, 1963, 234). Nos, már ennek a teljhatalomnak magyarázata fölveti Jézus és az Atya sajátos kapcsolatának kérdését.

A Forrásból került *Mt* és *Lk* szövegébe a kafarnaumi százados története. Ez *Mt*-nál a Hegyi beszédhez kapcsolódik, és *Lk*-nál is a Hegyi beszédnek megfelelő ún. „sikági beszéd” után következik. Valószínű, hogy a Forrásban is ilyen szövegösszefüggésben szerepelt. A centúrió arra kérte Jézust, gyógyítsa meg kedves szolgáját. Mikor aztán Jézus elindult, hogy fölkeresse, megüzenve neki: „Nem vagyok méltó..., hanem csak egy szóval mond...”, s mindjárt hozzáfűzte az indoklást is: „Magam is hatalom alatt álló ember vagyok...” (*Mt* 8,9). Jézus kimondta hát a gyógyulást adó szót, és megdicsérte a százados hitét: „Bizony mondom nektek, Izraelben senkiben sem találtam ilyen hitet”. A francia ökömenikus bibliafordítás jegyzete szerint „a százados hite nem egyszerűen abban mutatkozott meg, hogy hitte: Jézus a távolból is tud gyógyítani, vagy hogy Jézusnak hatalma van a betegségen, hanem valószínűleg abban, hogy megsejtette: Jézus maga is alá van vetve egy hatalomnak. Amint a százados szava a császárétól kap nyomatékot, úgy Jézus szava magától Istentől való” (*Lk* párhuzamos szövegével kapcsolatban erről az egzegézisről — elutasítón — ld.: H. Schürmann: *Das Lukasevangelium*, I., St. Benno Vlg., Leipzig, 1970, 393).

Jézus és az Atya kapcsolatának témáját himnikus gazdagsággal a híres három szakaszos dicsőítő-hálaadó imádság fejtí ki, a *Mt* 11,25–30-ban (párh.: *Lk* 10,21–22). E néhány vers körül az utóbbi évtizedekben változatos vita folyt, s az mindmáig lezáratlan. Abban egyetértének az egzegéták, hogy az említett mondatok a Forrásból valók. (Bár a tekintetben már eltérő a véleményük, hogy onnan való-e a *Mt* 11,28–30 is, amely a *Lk*-szövegből hiányzik.) A távolabbi hagyománytörténeti elhelyezést illetően azonban végképp kétfélé váltnak az utak. H. Conzelmann — Bultmannra és Dibeliusra hivatkozva — egyszerűen megállapítja: „Az egész szövegrész hellénisztikus képződmény” (*Grundriss der Theologie des N. T.-s*, 121). Csakhogy Bultmann és Dibelius hajdani megfontolásait épp a legutóbbi időben igen sok meglepő új adat megkérdőjelezte. Ezeket legkövetkezőtöbben J. Jeremias foglalta össze (legutóbb *Neutestamentliche Theologie*, I. *Die Verkündigung Jesu*, 1971. 62 skk). A legújabban kiadott qumráni iratok nyelvi adatai alapján Jeremias megállapítja, hogy az említett mondatoknak szemita hátterük van. Abban a mondatban, amely arról szól, hogy az Atya és a Fiú kölcsönösen ismeri egymást, Jeremias példabeszédszerű hivatkozást lát a köztapasztalatra (akárcsak Dodd és Gächter a *Jn* 5,19–20 a „rejtőző példabeszéd”-ében). A mondatot tehát jézusi eredetűnek vallja, anélkül, hogy kimondottan trinitológiai értelmet tulajdonítana neki. A *paradidómi* a hagyományátadás igéje; míg a zsidó törvénytudók az atyák hagyományát követik, Jézust Isten maga tanítja, mint atya a fiát.

De ez a mondat nemcsak Jézus helyzetének megkülönböztetett voltát emeli ki, hanem azt is, hogy az Atyát csak Jézus által lehet megismerni. Főntebb utaltunk már arra, hogy Jézus nem tekint automatikusan minden embert Isten fiának, nem azt tanítja, hogy Isten „az emberek atya”. A *Mt* 5,45-let kapcsolatban etikai követelményt említettünk: csak az nevezheti atyának Istent, aki kész szeretetben élni. Most egy ennél is fontosabb fölismeréshez jutottunk el: Jézus tanítványainak „istengyermeksége részesedés magának Jézusnak istenfiúságában” (J. Jeremias i. m. 177). *Isten épp azzal lett atyánk, hogy Jézust elküldte hozzánk.*

J. Jeremias gondolatmenetéhez tanulságos hozzátennünk azt, amit e versek kontextusáról Grundmann állapít meg. Ő fölhívta a figyelmet arra, hogy ez a szakasz *Mt*-nál és *Lk*-nál egyaránt a galileai városok ellen mondott jajokat követi, a folytatása viszont Lukácsnál a Miatyánk, ezt Máté saját szerkesztői megfontolásából a Hegyi beszédbe illesztette ugyan, de a Forrásban minden bizonnyal itt lehetett a helye. Ennek a szövegösszefüggésnek teológiai jelentősége van. Jézus az okosságukra, tudásukra büszke elzárkózókkal szembeállítja tanítványait, mert azok fogékonyak a kegyelemre, fölismerik benne a fiút, s maguk is készek gyermekként közeledni Istenhez. Ezért lehet imádságuk a Miatyánk. A qumrániak irataiban az igazság tanítója arra biztatta az embereket, hogy hozzá közeledjenek gyermekként, őt tekintsék atyjuknak. Imádkozni is így imádkozik: „Te engem a kegyelem gyermekeinek atyjává tettél, és férfiak dajkájává... azok kinyitják szájukat, mint a csecsemő dajkája keblén, mert a gyer-

mek dajkája mellén nevelkedik." Ennek a képnek közvetlen megfelelője előfordul Szent Pálnál (I. Kor 4,14—17; I. Tessz 2,7—12), Jézus azonban — legalább Máté szerint — azt kívánta tanítványaitól, hogy senkit se nevezzenek atyjuknak, mert egy atyjuk van, a mennyei (23,9: ezt a verset Bultmann is hajlandó eredeti jézusi logionnak tekinteni), s maga sem lépett föl atyákné, hanem úgy, mint Isten atyai hatalmának, szeretetének tanúja és követe, Fiú, aki fiakat támaszt az Atyának.

III

A Forrás tartalmában is, felfogásában is egészen közel állhatott magának Jézusnak a tanításához. Elsősorban az jellemezte, hogy nem Jézusról szólt, hanem Jézusnak Istenről szóló tanítását rögzítette. Láttuk: nem úgy, hogy ezt az „Istenről szóló tanítást” filozófiává, tanná merevítette volna, s elválasztotta volna Jézus személyétől, de mégis úgy, hogy érdeklődésének középpontjában nem Jézus története vagy személyisége állt, hanem Jézus Istene.

Az apostoli egyházban azonban hamarosan új igények léptek föl. Az egyház érdeklődése szükségszerűen krisztocentrikussá vált, mind fontosabbá lett Jézus történetének, személyiségének bemutatása és a nagypéntek meg a húsvét titkának kiemelése, érvényre juttatása. Ezek az igények szétfeszítették a Forrás és a hozzá hasonló logion-gyűjtemények műfaji kereteit, s az evangélium új műfajának kialakulásához vezettek.

Azt gondolhatnánk, hogy az így megszülető evangéliumok a Forráshoz képest nemigen mondanak majd újat Jézus Istenéről. Ha kezünkbe vesszük Márk evangéliumát, első látásra valóban kevés olyan részlettel találkozunk benne, amely az előbb elemzett szakaszok mellé kívánczik. Ezek a részletek azonban mégsem jelentéktelenek.

Közéjük tartozik a Mk 10,17—27. E részlet tanítását a gazdag ifjú kérdése és története állítja eseményes keretbe. Ez az ifjú „jó mester”-nek szólítja Jézust. Erre hangzik el a meglepő válasz: „Csak Isten a jó”. Jézus ezzel a szóval azt a lehetőséget hárította el, hogy az Ószövetség szigorú Istenével szembeállítsák valami új, tökéletesebb tanítás hordozójaként. Aztán arról beszél, hogy a gazdagoknak nehéz bejutniuk Isten országába. A tevérlől s a lú fokáról példálózik. „Akkor hát ki üdvöül?” — hangzik föl a kérdés. Jézus feleletül Jób könyvét idézi: „Az embereknek ez lehetetlen, de Istennek nem, mert Isten számára minden lehetséges”. Ez a kijelentés egészen pontosan odailik a Forrásból származók közé. Isten emberfölötti „hatalmát” emeli ki, de úgy, hogy azt üdvözítő hatalomnak, jótékony, atyai erőnek mutatja be, amelyre bizalommal számíthatunk, s amellyel épp a szegények találnak legkönynyebben kapcsolatot, akik nem saját magukban, saját gazdagságukban, teljesítményeikben bizakodnak, hanem készek az ajándék, a segítség, az áldás elfogadására.

A másik emlékeztető szakasz a száduceusoknak szánt felelet, amellyel a feltámadás hite ellen fölhozott gúnyos ellenvetést utasítja el Jézus. A feltámadás hite akkoriban meglehetősen új keletű volt a zsidóság körében, úgy látszik, a makkabeusi háborúk idején fogalmazódott meg, terjedt el, s nem is volt vitatatlán része a vallási közmegegyezésnek. Védelmesei, a farizeusok nagyon is földies képekkel beszéltek a feltámadás után következő életéről. Támadói, a száduceusok épp emiatt fordulhattak olyan élesen ellene. Jézusnak is gúnyosan szegzik neki a kérdést: mi lesz a sorsa a feltámadás után annak az asszonynak, akinek életében egymás után hét ura volt. Jézus felelete várral és „hatalmas”: kimondja, hogy a feltámadás után nem nőülnek és nem mennek férjhez az emberek, és Istenről beszél, aki „nem a holtak, hanem az élők Istene”.

A Forrás adatainak elemzése során láthattuk, mennyire órvényre juttatta Jézus Isten világfölötti, „mennyei” voltát épp akkor is, amikor atyaságáról, közelségéről beszélt. Itt is az a megdöbbentő, hogy ő, aki oly természetes egyszerűséggel elfogadta az ember szexuális életét, s a házasságról úgy beszélt, mint a teremtmény Isten gondolatáról, most a feltámadás utáni életből mily határozottan kiiktatja a szexualitást. Isten fölötté áll a szexuális szférának, a férfit a nőtől elhatároló választóvonalnak: ezt már az Ószövetség is tudta. Ezt a „tudást” eleveníti újra Jézus, megtoldva azzal, hogy Isten ebben a legsajátabb, földi vágyakat, lehetőségeket sokszorosan meghaladó életében részesíti az embert a feltámadáskor, s az ott kezdődő élet ezért nem földi életünknek hátártalanba nyíló

meghosszabbítása, hanem valójában új élet, Isten örökkévaló életének kibontakozása bennünk.

Az elemzett tanító- s vita-részlet mellé kívánczok egy példabeszéd is az evangélium legszorosabb törzssanyagából: a szőlősgazdáról és a gyilkos szőlőműve-sekről szóló parabola. Ebben meglepő egységbe fonódik a történelmi és nép-rajzi hitelű valóságbrázolás a legmeghökkentőbb lélektani képtelenséggel. De ez a példabeszéd ott a legrealisabb, ott nyílik rá legjobban Isten emberiöltötti realitására, ahol a legképtelenebb, ahol azt mondja el, hogy a gazda milyen esztelen bizalommal és önmagát kiszolgáltató szeretettel hajol le lázadó, gyilkos bérlőihez. Mikor már szolgáit sorra megverték, meg is ölték, szeretett fiát küldi hozzájuk. Nem megtorló hatalommal, még csak nem is oltalmazó fegyverek kíséretében („biztos, ami biztos” alapon), hanem egészen egyedül. „A fiamat csak megbecsülik majd.”

Ez a példabeszéd váratlanul megérzékelte velünk, hogy az evangélium Krisztus-központúsága ellenére sem adta föl a Forrás és a jézusi igehirdetés *teológiai* távlatait. Figyelmünk központjába Jézust állítja, de főszereplője mégis Isten marad. Isten, aki úgy szerette a világot, hogy fiát küldte hozzánk (ahogyan majd Szent János szórul szóra írja). Isten, akiről Jézus nemcsak tanítási-ával rajzolt újszerű képet, hanem történetével, halálával és föltámadásával is, vagyis mindazzal, amit különös gonddal rögzítenek az utókor számára az evangéliumok.

Hogy Isten nemcsak a Forrásban rögzített jézusi tanításnak központi témája, hanem az evangélium(ok)nak is központi hőse, főszereplője, azt akkor látjuk be igazán, ha megtanulunk a szent könyvek első olvasóinak érzékenységgel eligazodni az evangéliumi szövegekben. Az Ószövetségben nevelkedett ember nagyon komolyan vette az „Isten nevét hiába ne vedd” törvényét. Annaira, hogy Istent lehetőleg nem is nevezte néven, hanem inkább az égről beszélt, vagy egyszerűen szenvedő szerkezettel *utalt* Isten cselekedetére. J. Jeremias egyenest „passivum divinum”-nak nevezi ezt az egyértelműen Istenre utaló szenvedő szerkezetet (*Neutestamentliche Theologie*, Erster Teil, 20—24), s részletesen dokumentálja, hogy milyen nagy szerepet tölt be az Újszövetségben. Körülbelül száz olyan jézusi mondást vesz számba, amelyben ez a szerkezet szerepel, s ezen túl igen sok előfordulást, ahol az evangélisták saját szövegében kerül alkalmazásra ez az Istenre utaló fordulat. Sajnos, a magyar fordítások a szöveg modernsége (vagy magyarossága) érdekében következetesen általános alannyal helyettesítik, vagy épp felismerhetetlenül átalakítják ezeket a szerkezeteket.

Például a magvetőről szóló példabeszédbe a legújabb magyar fordítás a következő jézusi kijelentést ékeli be: „Titeket beavattalak az Isten országa titkaiba” (Mk 4,11). Szó szerint: „Nektek megadatott az Isten országának titka”. Értelemszerűen: „Nektek megadta (értenetek adta) az Atya Isten országának titkát”. Ez a mondat tehát nem arra utal, hogy Jézus bizalmasabb kapcsolatot alakított ki az apostolokkal, mint a többi körülötte mozgó emberrel, hanem kifejezetten Isten kegyelmi működéséről szól, amely a belső hallást nyitja meg (vö. a párhuzamos helyeken kívül Mt 19,11 és másfelől Mt 16,17). Hallatlanul érdekes volna, ha akadna fordítás, amely vállalná ezeknek a passzívumoknak pontos tükrözését vagy Isten nevével való értelemszerű visszaadását. Csak próbaképpen: „KérjeteK és kaptok, keressetek és találtok, zörgessetek és ajtót nyitnak nekteK” — olvassuk a mai szövegben a Mt 7,7-et. A palesztinai ember ezen azt értette: „KérjeteK és ad nekteK az Isten, keressetek és találtok, zörgessetek és ajtót nyit nekteK az Isten”. Nagyon termékeny az effajta átalakítás a nyolc boldogság szövegének rekonstrukciójában.

E passzívumok jelentősége talán még növekszik, amikor nem Jézus tanító szavában fordulnak elő, hanem a Jézus-történet epikus szövegében, de annak ősi hagyománytól megszentelt helyein. „En kaptam minden hatalmat égen és földön” — hangzik a Máté záradék az új szentírásfordításban. Valójában: „Minden hatalom nekem adatott”, illetőleg: „Minden hatalmat nekem adott az Atya” (ti. akkor, amikor föltámasztott a halálból). A francia ökumenikus fordítás jegyzete ki is mondja: „Az (a Jézus), aki a Kísértés hegyén a sáttántól nem volt hajlandó elfogadni a föld országain gyakorolható hatalmat, most kijelenti, hogy megkapta azt Istentől”.

De nemcsak a végponton, nemcsak a megdicsőülés napfényes hegyormán jelenik meg Jézus „mögött” az Atya, Ő vezeti fiát a Golgotára is: egészen a szó-

lőmunkásokról szóló példabeszéd szerint. „Az emberfiát az emberek kezére adják... átadják a főpapoknak és írástudóknak” — olvassuk a magyar mondatokat, s az általános alanyok mögött Jézus se hideg, se meleg hallgatóit vagy éppen az áruló Júdást keressük. Pedig ezek a passzívumok is az Atyára utalnak, akárcsak az a „kell”, amely viszont a szenvedésre vonatkozó első jövődőlésben jelenik meg (Mk 9,31; 10,33 és 8,31). Vagy ugyanez a passzívum a Mk 14,41-ben: „Itt az óra, az Emberfia bűnösök kezére adatik”. (Ez a „téma” egyébként mindennapos liturgiánkig hat. A misekánonban indokolatlan a *traditus*-nak az a fordítása, hogy „azon az éjszakán, amelyen elárultatott”. Sokkal helyesebb volna így: „amikor az Atya halálra adta vagy bűnösök kezére adta”).

Jézus Istene? Az első látszatokon túllépve azt kellett észrevennünk, hogy a Forrás után épp az evangéliumok mutatják meg igazán, *via facti*, hogy milyen az az Isten, aki Jézust küldte hozzánk, aki egyszerűlt fiában nyilatkoztatta ki önmagát. Minden mindenben, közvetlen útja van a szívünkig, de ugyanakkor kész arra is, hogy szereplője legyen történelmünknek, hogy fia révén közénk álljon, vállalja a halálunkat, s így nyissa a fejünk fölé saját örökkévalóságának égboltozatát.

REZEK ROMÁN

„NAGY VIHAROK SZAKADNAK RÁM”

TEILHARD BIZALMAS LEVELEINEK ELSŐ KÖTETE*

Teilhard nagy levelező volt. Különféle francia kiadók eddig kilenc kötetben tették leveleit a nagyközönség asztalára. Ez az *Aubier*-kiadás hatalmas gyűjtemény viszont csakugyan a legbizalmasabb leveleit közli, amelyekről ezt mondja *H. de Lubac* a kötetet bevezető *Figyelmeztető*-ben: „Világos, hogy e levelek egyetlen sorát sem írta úgy Teilhard, hogy valaha is gondolt volna arra, hogy halála után közlésre kerülnek. Fölvetődik a kérdés: nem lett volna leghelyesebb, ha tiszteletben tartjuk ezeknek a bizalmas leveleknek a titkát?... Bizonyára nem sértődik meg olvasóink nagy többsége, amikor feltárul előttük Teilhard belső harcainak sorozata, s mi megvalljuk: ingadoztunk, csaknem felhagytunk a közlési tervünkkel, mert elénk állt ez a kérdés: helyes-e, hogy nagyközönség elé adunk ilyen bizalmas írásokat, *sicut margaritas ante porcos*, akárcsak gyöngyszemeket — disznók elé... Hogy mégis a közlés mellett döntöttünk, ez azért volt, mert már igen-igen sokat írtak Teilhard-ról, éppen a személyéről is, s ezért kíváncsiaknak látszott, hogy legyen már teljes világosság körülötte... Aztán pedig: amint múlnak az évek..., nincs többé helye féltékeny skrupulusoknak. Egyébként is: éppen ezek a levelek szolgálhatnak 'épületes olvasmányul' — föl-téve, hogy az olvasó csakugyan teljesen el is olvassa, mint ahogyan mi teljes egészükben közöljük őket.” És *Henri de Lubac* meg is kapta a jezsuita előljárók engedélyét a kötet kiadására: *Cum permissu Superiorum* — olvashatjuk az első lapon.

A bizalmas levelekből megtudtuk, hogy *miért* és *hogyan* szenvedett Teilhard. Amit pedig a levelek nem tartalmaznak (több kis és nagy körülmény, a történeti háttér, a szerenlők karaktere, szándéka, érdeklődési és érdekköre stb.), ezt *H. de Lubac* ezer felé ágazó adatokkal világítja meg a levelekhez csatolt jegyzetekben. Drámát látunk, amelyből nem lett végleges tragédia.

*A *Lettres intimes de Teilhard de Chardin* (1972, 460 lap) 1919–1950 között írt 118 levelet és a Függelékben Az Isteni erőttérre vonatkozó 8 dokumentumot tartalmazza, *Henri de Lubac* jegyzetével. Nyomdakészen vár kiadásra egy második kötet is. Ebben az első kötetben még csak három jóbaráthoz írt Teilhard-leveleket találunk, akik közül **P. Henri de Lubac** és a karmelita **Mgr Bruno de Solages** még ma is élénk szellemi munkát folytat, **Auguste Valensin** jezsuita pedig kevéssel Teilhard előtt halt meg (1953 végén).

„Bízhatok Riedinger-ben”...

Teilhard már 1922 előtt is láthatta, hogy nem is egy rendtársának ugyancsak meggyűlt a baja, ha a hivatalos teológiai felfogástól eltérően gondolkodott és írt. Saját meglátásainak igazság-magváról — kissé heves és naiv lélekkel — mindig azt vallotta, hogy „elég az igazságnak egyszer, egyetlen fejben felvillannia, hogy aztán soha többé semmi se tudja megakadályozni, hogy mindent láng-ra gyújtson...” — Ha az ilyen fiatalos hit még naivsággal és óvatosság-hiánnyal is társul, hát bármikor kirobbanhat a baj. — 1922 nagypéntekén *Valensin*hez írt levelében még arról beszél, hogy „teljesen nyeregben vagyok a szak tudományos tézisem megvédése óta; Krisztus Urunk olyan váratlan utakon vezetett, hogy számitok Reá, amikor legjobban az Ő dicsőségére fordítom erőimet, önmagamát. Csak legalább egy kevéskét szolgálhatnám ezt a nagy Célt, amely egyedül és gyökeresen a szívemhez nőtt: a keresztény életet határozottan egybeszőni a Világegyetem természetes’ erőivel.” — Azokon a „váratlan utakon” viszont elkerülhetetlen a szenvedés. Kis esetből indul ki, nagy lavinává duzzad ez a szenvedés, aztán végleges elveszéssel fenyeget...

Ugyanabban a nagypénteki levelében már arról is beszámol Teilhard — pedig még nem tudja, hogy ebből lesz a dráma —, hogy *P. Riedinger*nek, egy szeminaryumi tanárnak azért küldte el az eredeti bűnről „az első megközelítésre készített orientációit”, mert *P. Riedinger* kifejezetten erre kérte. Teilhard tudja, meg is írja a *Valensin*nek szóló nagypénteki levelében, hogy „ilyen formában bizonyára járhatatlanok ezek az elgondolások”, de hát „így kérték tőlem, s láttam, hogy bízhatok *Riedinger*ben”...

Teilhard többféle hipotézisét az eredeti bűn *kateketikai ábrázolásáról* ma már bárki (magyar fordításban is) elolvashatja a *Művei* sorozat tizedik kötetében. A hivatalos egyházi fórum még nemrég is arra kérte a szakmabeli teológusokat, hogy kissé türelmesebben várjanak javaslataik előterjesztésével. Teilhard jóhiszeműsége — és naivsága — kétségbevonhatatlan: „Az a tény biztos, hogy ezekben a — látszólag annyira új perspektívákban teljes egészében megmarad a keresztény lelkek hagyományos magatartása Isten iránt. Sőt — így látom én — a hagyományos látásmód éppen az ilyen távlatokba állítva kapja meg teljes értelmi és misztikus kitárulását.” Ilyen lélekkel adta át jezsuita rendtársának, *P. Riedinger*nek az akkori hipotéziseit,

Közben — 1922 nyarán és őszén — emitt-amott tart előadást, geológiai kirándulásokat rendez, többfelé beszél és ír a „dogmák adaptálásának szükségességéről”, ilyen szellemben: „A gondolatot nem lehet megállítani. Világos, hogy bátran és az egyház iránt engedelmes lélekkel kell előretartanunk. Ha Krisztus felé megyünk, hátukon hordanak a víz hullámai.” Egyelőre ez „a víz” a párizsi fiatal köröket jelenti, akik kapva-kapnak rajta, hogy Teilhard-t, a fiatal tudóst és gondolkodót hallhassák, hiszen annyira nekik megfelelően beszél égető témákról... Amikor a párizsi *Institut Catholique* fiataljainak készül előadásra (*Az ember megjelenése és a paleontológia* témáról), bizalmas levele (*Valensin*hez) fura keveréke a meggyőződésnek és a hevesységnek: „Nem gondolom, hogy — a meghívást elfogadva — valami nagy dologra vállalkoztam volna, hiszen elhatározásom, hogy merőben objektív síkon maradok a téma kifejtésében. Mindenesetre: igen lényeges, hogy — nem sokat kiabálva, de szívósan — támadásba kezdünk, hogy elfogadhatóvá és tápláló erejűvé tegyük a dogmát.” Egy másik csoportnak viszont „a Megtestesülést, fizikai és evolutív üdvrendjében” tárgyalja Teilhard, mert tudja, hogy „ez hat”. Tudatosan éli hivatásnak látott szerepét, de „néha megrémülök, ha arra az áttételre gondolok, amelynek alá kell vetnem magamban a teremtést, az inspiráció, a csoda, az eredeti bűn, a Feltámadás stb. vulgáris eszméit, hogy így aztán elfogadhassam őket. De ugye, manapság egyetemesen arra irányul az egész filozófia és tudományos gondolkodás, hogy ilyen módon válassza el a kritizált igazságot és a vulgáris igazságot?”; „bensőleg két széthúzó erő közé vagyok fogva: az egyik az egyre ’brutálisabb’ meg-látás, hogy az élet számára csakis Krisztus Urunk a kiút, — a másik pedig az a — talán egyre maróbb érzés, hogy mennyi minden nehézkes, szűköcske és esendő a jelenlegi egyházban.”

Valljuk meg: szinte lehetetlen, hogy ilyen lélekkel előbb-utóbb fel ne hívta volna magára — egyelőre csak párizsi — előljárói figyelmét. Ezek aztán köte-

lességüknek tekintették, hogy rövid időre — egyelőre egy évre — tudományos kutatomunkára küldjék — Kinába.

Közben P. Riedinger is lelkiismereti kötelességének vélte, hogy cselekedjék. De hallgassuk meg inkább Teilhard-t: „A Provinciálisunk talán szolt már Önnek (Valensinhez írja), hogy fura história történt velem. Egyik papirom (az az írásom, amelyben három lehetséges orientációt mutatok be az eredeti bűn elgondolásának keresésében) — nem tudom, hogy miként, de eljutott Rómába... Elképedt a revizor, akire rábízta a tény (le factum). Azzal úszom meg az ügyet, hogy eretneknek vagy szeleburdinak tartanak, — választhat a jelzők között. De van ám gyakorlati következménye is a históriának. Megpróbálok kimászni belőle. Azt akarják, hogy írásos ígéretet adjak, hogy sosem fogok semmit *sem mondani, sem írni* az egyház hagyományos álláspontja ellen az eredeti bűnre vonatkozóan. Ez egyszersmind túlságosan határozatlan és igen abszolút valami is”, mert Teilhard — éppen egyre jobban kialakuló világképe alapján — kötelességének érzi, hogy segítse a hozzá fordulókat a hit és a modern látásmód szintézisének megalkotásában. Magatartása imponáló: „Képes vagyok mindent feláldozni a szellemi becsületességért. Segítsen a mi Urunk Jézus, hogy keserűség nélkül tudjam megtenni. Naponta átadom magamat a Világ belső és külső erőinek, amelyekben — hiszem — Krisztus testesül meg azok számára, akik hűek. A római Kongregációk (és G!) ilyen egyik erőt jelentik számomra, még abban is, ami bennük a leginkább ellenszenves... El is kellene hagynom a párizsi *Institut Catholique*-on betöltött tanári munkámat... Imádkozzunk, hogy Krisztus Urunk ne engedje túlságosan megalázni egyházát. S aztán — az igazság terjedése érdekében — bizony kell, hogy akik szeretik az egyházat, szenvedjenek. Mindig így volt” — írja Kelet-Mongóliából, 1924. május 26-án. Világosan látja a lényegét: „Az, amit az egyház meg akar menteni — s ezt joggal teszi —, független azoktól a történeti látszatoktól, amelyeket igyekszik megtartani. Csak hogy a keresztények nagy többsége nem látja ezt a különbségetévté”.

„Elfogadom a kelyhet”

1925 májusában aztán végleg elindul keresztútjára. Párizsból írja Valensinnek: „Elvégeztetett: kitesznek Párizsból... Kinába kell mennem, határozatlan időre... Kedves Barátom, segíts egy kicsit! Jó képet vágok, de bensőmben olyan valami szakad rám, ami agónia, nagy vihar. Azt hiszem, hogy látom: ha elszakadnék, vagy bármiképp nyakasan ellenállnék (emberileg ez olyan egyszerű és „édes-könnyű” volna...), hát ezzel hűtlen lennék ahhoz a hitemhez, hogy Krisztus Urunk jár át lélekkel minden eseményt; nem bíznék az Ő értékében, amely a Világ minden elemének értékét túlszárnyalja. Ezzel aztán a Mieink szemében (ha talán mások előtt nem is) veszélyeztetném eszmém vallási értékét: egyháztól eltávozást, gögőt — s ki tudja, még mi mindent — látnának benne. Az a lényeges, hogy példámmal mutassam meg: bár újítnak látszanak eszmém, mégis mindenkinél hűségesebbé tesznek engem a régi magatartáshoz. — Hiszem, hogy így látok. De még ebben is árnyak rejlenek. Kettős hivatásom közül melyik a szentebb? — vajon az-e, amelyet gyermekként követtem, tizennyolc éves fejjel? — vagy pedig az, amely igazi jegyesként táruult elem, férfikorom teljén? Mondogatom magamnak, hogy nincs ellentmondás a kettő között, vagyis ha lázadás nélkül elfogadom, hogy lerombolják kutatómunkám épületét, hát ezzel is a Kutatás Evangéliumát hirdetem. De vajon nem vagyok-e éppen annak áldozata, ami ellen mindig harcolni igyekeztem: a formalizmusnak, — a szellem hamis elépítésének áldozata? — s vajon nem engedelmeskedem-e annak a bálványimádásnak, amely az egyház egyes rendelkezéseit tekintve abszolútnak, és első isteni parancsként azt állítja elének, hogy az ő kereteihez legyünk hűségesek?... Jaj, barátom, mondd meg nekem, biztosíts arról, hogy — ha engedelmeskedem — nem vagyok hűtlen eszményképemhez...” (1925. május 16.)... „Mélységes örömmel iszom ki ezt a kelyhet; de legalább abban lennék bizonyos, hogy Krisztus Vére van benne... Helyesen mondod: igen-igen megkönnvít a dolgot az, hogy nem tételeket kell aláírnom, hanem rendelkezést végrehaitanom. Köszönöm Istennek, hogy így megkönnvítette a nehézséget” (1925. május 19.). — „Ha „kivégeznek”, hát meg kell monda-

niok, hogy miért, — nehogy azt elhitetve éljenek vissza ezzel a büntetéssel, mintha a cikkeim miatt ítélnének el: ilyen módszer csakugyan igen könnyű volna ahhoz, hogy megszabaduljanak zavaró eszméimtől, amelyeket viszont nem tudnak megcáfolni... Továbbra is imádkozz értem, nem annyira e magánügy sikeres megoldásáért, mint inkább azért, hogy az egyházban sikerüljön mindig — és minden ellenére — Isten fényét látnom: lényegében ez az *igazi* csatatér" (1925. május 26.). — „Nehezen fognak engem a merőben tudományos munkába szorítani. A Geológia számomra olyan gyökér, amely — az életnedvével — az emberi kérdések felé hajt: egységesítés, az emberi réteg előrelátása és főleg pszichológiai megszervezése. Ennek híján nem élhetek" (1927. április 6.).

Mégis alá kell írnia hat tételt — az eredeti bűnre vonatkozóan. Öttel nincsen semmi nehézsége; csak a negyedikkel kapcsolatban írja Valensinnek: „Amit csak tudok tudományos téren, annak föltételezésére tanít, hogy ez a tétel olyan 'látszat'-részletet tartalmaz (s ez lassan-lassan majd kiviválglik), amely módosulni fog (akárcsak a geocentrizmus, a vízőzön egyetemessége, a 4000 év stb.), amint majd feltárják a hagyományos 'ábrázolásmódba' foglalt valódi dogmatikai lényegét." (Sehol sem maradt fenn az a szöveg, amelyet alá kellett írnia...).

Hogy milyen erőkkkel kellett küzdenie (világos, hogy nem volt mindenki ilyen!...), azt egy példa illusztrálja: „M. Wl. (Wladimir Ledochowski, a jezsuita generális) jó levelet írt nekem, amely viszont tele van a legteljesebb meg-nem-értéssel. Mintha képtelen volna elgondolni, hogy a Hit úgy asszimilálhatja (lélekkel járhatja át) a Tudományt, hogy ez ne jelentse a Hitnek a Tudományra visszavezetését. Ezt írja nekem: „A katolikus tudósoknak van egy tévedhetetlen szabálya, amely sok haszontalan (!!!) munkától megkíméli: *a priori* (eleve) félre kell tennie mindent, ami ellentmond a katolikus dogmának"... Vajon az egész tapasztalat nem azt mutatja-e, hogy a Kinyilatkoztatás jogosan sosem mentett fel az emberi kutatás erőfeszítése alól?" (1925. június 12.).

Közbe-közbe visszatérve Franciaországba, Teilhard húsz évet töltött Kínában. „Hogy lelkileg hogyan állok? — írja Valensinnek 1926. elején. — Nemigen tudom. Egyrészt eléggé eláraszt a tudományos munka, négy tanulmányt kellene befejeznem, mielőtt elutaznék Párizsból Kínába; sajnos, ez jórészt elrabolja annak lehetőségét, hogy 'összeszedjem magamat', *pedig nagyon nagy szükségét érzem*. Másrészt: az elmúlt negyedév sűrű esemény-halmaza után, ismét nyugodt vagyok, de érzem, hogy valami szakadás történt. Azt hiszem, hogy egyre inkább látom: a keresztény tengelyen kívül nincs más tengely a világ üdvössége számára, — de azt is érzem, hogy ezen a tengelyen én egyre 'távolabb vagyok a hivatalos keresztények nagy részétől. Valahogy *nincs már bízalmam* az egyház külső intézkedéseiben. Hiszem, hogy ezentúl is az egyház révén ér el hozzánk az isteni hatás; de már nem sokat hiszek a hivatalos határozatok és direktívák közvetlen, kézzelfogható, kritizálható értékében. Vannak, akik boldogoknak érzik magukat a látható egyházban, — jómagam boldognak érzénem magamat, ha azért halhatnék meg, hogy megszabaduljak tőle, vagyis az egyházon kívül találjam meg Krisztus Urunkat. — Naiv módra így beszélek Neked — hiszem, hogy keserűség nélkül —, mert így igaz, és mert *képtelen vagyok* másként látni a dolgokat. — Most már megérted, miért mondtam: nemigen tudom, hogy lelkileg 'hogyan állok'. Néha azt érzem, hogy egy vagyok a madarak közt, amelyek vad szélben keringenek. A lelki erők hatalma és misztériuma sokkal nagyobb, mint az anyag erői... Ilyen nagy viharok szakadnak rám, és köztük — Te tudsz erről — egy kicsit mindig ott van az a szélfúvás is. Remélem, hogy átvészelted, s minden szempontból okos és elővigyázatos vagyok, amint lelkiismeretem megkívánja." (Ez az utóbbi „szélfúvás" arra utal, hogy milyen nehezen sikerült 'feloldoznia' magában Ida Treat iránta érdeklődő, túlságosan is rajongó szimpátiáját.)

„Ami a jövőmet illeti: mindent megteszek elutazásom ügyében. Látom, hogy határozott kötelességem: semmit el ne hanyagoljak ennek a második útnak megvalósításáért, amelyből új élet szülelhet számomra. De — megérted — lelkem mélyen vegyes érzelmek kavarnak: nem tudom, hogy fény vagy árny-e, ferge-tegesen rohan rám az elmúlt negyedév távlatából. — Ha csak én rólam volna szó... De az életben rendszerint másokért szenvedünk legtöbbit" (1926. január 10.).

És már a száműzetésből (Tientsin, Kína, 1926. június 27.): „Bensőmben felhasználom az enyhülést, az elszigeteltséget és az új — nagy távlatokra táru-

— környezetemhez fűző kapcsolatokat. Miután átvészelttem egy olyan időszakot, amely zilált volt (nem a sáptározások miatt, hanem mert hosszúra nyúlt benne lázadásom minden iránt, ami merev az egyházban), hát itt ismét megtaláltam azt a határozott, világos és örökre szóló „jozan részségséget”, amely oly különös módon fakad számomra minden létező szívemélyéről. — vagy pontosabban mondván: minden létező eljövendő Végpontjáról. Mintha az utóbbi hónapok sokféle tapasztalata után ismét megtalálnám az „egyetemes Krisztust”, mindazzal gazdagodva és „sűrítve”, ami vágy, lázadás és szenvedés csak reám szakadt két év óta. S látom, hogy ebben az atmoszférában minden harag és neheztelés — lefegyverzetten és ködbe szállva — semmivé lesz. Tehát hiszem, hogy — Isten segítségével — mindig a mély keresztény tengelyen vagyok; áthat az a meggyőződés, hogy mily üres és hiábavaló volna másra építeni magatartásomat, mint csakis mélyen kollektív és emberi áramlatra, amelyet a föntől jövő „válaszok” egyike garantál, s ezt Kinyilatkoztatásnak nevezzük. Ezért azt gondolom, sosem kísértett meg az, hogy emancipáljak. — S ime, ez biztossá tesz, megerősít. — De ugyanakkor nem rejthetem el, hogy itt van bennem — és kibontakozik — valamiféle, *már születésemmel kapott* (native) és mély ellenállás mindennel szemben, amit általában keresztény formának, reményeknek és érdekeknek tekintenek. Hogyan lehetne másképp?, hiszen abban a „keresztény világban”, amely az egyházi dokumentumokban és a katolikus tettekben vagy elgondolásokban mutatkozik számunkra, én abszolúte, fizikailag „fuldoklom”. Ezer évvel ezelőtt úgy fordítottuk iránytűnket, hogy fizikai és erkölcsi keretbe akartuk zárni a világot; s lám, most az egész valóság túllépett rajtunk. A valóságban mi már nem vagyunk „katolikusok”, „mindenkinek-szólók” és „mindenkinek-valók”; de szisztémát, szektát védelmezzünk. — Tény, hogy a keresztény tengelyen kívül kerek a világon nem látok semmi garanciát, semmiféle kiutat. Csakhogy e tengely körül én még oly rengeteg sok igazságot és magatartásfajtát látok előre, amelynek az ortodoxia még nem adott helyet... Sosem lehetünk teljesen bizonyosak, hogy illúziómentesen ítéljük meg önmagunkat. Mégis világosan látom, hogy amikor ilyen vagyok, valamiféle erő kap szárnyára és olyan valaminek a nyomására cselekszem, ami legigazibbnak és legbecsületesebbnek létezik bennem. *Nem teszek mást, mint csak követem azokat az irányvonalakat*, amelyeket a Kereszténység adott nekem. Vajon a Kereszténység a saját haladó lépéseivel rombolná le önmagát?! — Mindenekelőtt: Isten segítségével — túlradó bizalmam van Krisztus Urunkban, a Nagyban, az Igaziban... Nemigen tudom, hogy mindez hol végződik, mert jelszavam ez: „Nincs hátrálás! „Meg ne álljatok!” — De mindig remélek „valamit”. Mert elvégre is, még ha mindaz, amit mondtam, magamba zárva maradna is, gondolom, hogy hasznos lehet Isten Országa számára, hogy a mi szívünk mélyén — még ha forrongva is —, de megvalósuljon a Világnak és az Isten-szeretetnek szövetsége. Lehet, hogy szükséges az ilyen — ezer és ezer élő sejtben ismétlődő — akklimatizáció, hogy a szervezet végre magasabb rendű és átfogóbb távlatú igazságot asszimiláljon magába. — Ugye, amint az ember idősebb lesz, hát türelmesebbé is válik? — s aztán oly kevésbé tartjuk fontosnak, hogy szitkozódjunk az emberek és meg akarják tiltani a Világnak, hogy forogjon!” — Aztán pedig — akárcsak az első világháború lövészárkaiban írt, első tanulmánya végére odaírta: „Ez a szellemi végrendeiletem”, — most, amikor tudományos expedíciói rosszul végződhetnek a kóbor katonacsapatok miatt, ezt írja levele záradékául: „Nem hiszem, hogy ez a mostani utam különösképp veszélyes volna. De ha mégis történnék valami, tanúskodhatsz rólam: csak azért jöttem ilyen messzire (Kínába), hogy „szolgálgam a Világot”, amint ez a kereszténynek kötelessége.”

„Lázadás villámai járnak át”

Aztán fokozatosan kapcsolódik Kínához, s ezzel jár az is, hogy egyre rendszerezesebben és szívélyes viszonyban szövődnek kapcsolatai mindazokkal, akik ott geológiával és paleontológiával foglalkoznak. De mindez nem téríti ki abból az evidens tényből, hogy „gyökerei Párizsban vannak”, és ha végleg szétszakadnának ezek a szálak, ereje legjavát vesztené. Belső feszültsége viszont nem szűnik: „Egyrészt: lélegzeni sem tudok Krisztus Urunk nélkül, s megértem, hogy történeti és hagyományos Kinyilatkoztatás nélkül a mi Urunk Jézus légből fosz-

lik. Másrészt és ugyanakkor: amit én szeretek — és ami számomra helyettesíthetetlen az egyházban és a Jézus-Társaságban, — az egyre távolabb van mindattól, ami jelenleg kézzelfoghatóan képviseli az egyházat és a Jézus-Társaságot... Fulladozom a „katolikus” atmoszférában, lázadás villámjai járnak át. Azt a diadalmas örömet, amely a lázadásban él minden elfojtás ellen: ezt már a tölem telhető legjobban feláldoztam Krisztus Urunknak; de az ilyen áldozat vesebe vág” (Lelkigyakorlata végén írja, 1926. december 31-én).

Teilhard mindezt így nevezi: „mostani lelki életem sötét oldala”, — és boldog tárgyilagossággal ír a „fényes oldalról” is: „A dolgokban — Isten segítségével — már nem vagyok képes semmi mást ízelelni, mint csakis az egyetemes Krisztushoz fűző viszonyukat... Mostanában az erősített, hogy észrevettem: Róma nagyobb, egyetemesebb távlatokra törekszik. Talán már megtörtént a fölrázó kezdő-lépés. S ekkor ezt mondogatom magamnak: nem is vagyok annyira a margóján, nem is esem annyira kívül az egyházzal együttérző szellemen (*sentire cum Ecclesia*), mint ahogy féltem, vagy amennyire kimondanom engedik... — Jaj, hogy szeretnék találkozni Szent Ignáccal vagy Assiszi Szent Ferencel, akikre oly nagy szüksége volt koruknak: követni Isten emberét, szabad és friss utakon, kora vallási életnedvének teljétől hajtva, — micsoda álomszerűen egyszerű volna! Gyakran kérem Istent, hogy lehessenek az a hamu és az a por, amelyből — mások számára — csírárt hajt az a nagy-nagy lombfakadás, amely hiányzott a mi generációnknak” (1926. december 31.).

Ez a *sajátos* egyházhozragaszkodása mindvégig megmarad: „Nem ingadozhatok az úton, előre kell mennem, bizonytalankodás és törés nélkül. Szememben a Világnak nincs semmi szilárdsága, ha nem Krisztus járja át lélekkel. Viszont: egyházán kívül milyen szilárdsága volna Krisztusnak?” (1928. július 29.). — „Egész becsülettel — képtelen vagyok az Alfa- és Omega-Krisztus nélkül látni a Világmindenséget. Hát akkor hogyan tehetném magam túl az egyházon?” (1932. március 25.). — „Az egyház nélkül olyan Világ borul reánk, amelyben kihűl a szeretet” (1952. szeptember 29.).

A „biológia” szót az „élet hajthatatlan törvényeként” értelmezve, ezt írja Teilhard: „Úgy hiszem, biológiai hibát követnék el, és erkölcsit is, ha elhagynék egy olyan vallási tengelyt, mint amilyen az egyház, — mert kétségtelenül ennek irányában csoportosulnak a Világ vallásos erői. Minden lehető meg kell tennem, hogy tuszkoljam a mozdulatlanságot, de befelé dolgozva és befelé nyomva előre; néha azt mondogatom magamnak, hogy hátha ez az én sajátos hivatásom: be vagyok zárva az egyházi organizmus szíve mélyére, — a lehető leginkább antikonzervatív és a lehető legmagasabb fokon emberi karakteremmel. Azt gondolom, hogy az Ég és a Föld szeretetének jogos egybeforrása az egyházban csak sok ilyenfajta konfliktus során valósulhat meg, amelyeket elfogadunk és túlszárnyalunk” (1927. január 2.). — „Jövő vasárnap Krisztus Király ünnepe lesz. Bár Krisztus ilyen uralmát a liturgia kifejezett perspektívái minimizálják, mégis megkapott az a tény, hogy az új breviárium részére kiválasztott szövegek mily gyakran fejezik ki az Egyetemes-Krisztus nagy jellemzőit. Ekként — még homályban, de tovább hat az eszme..., és ismét bízom alapvető ortodoxiámban. Buzgón kérem Krisztust, hogy — még ha pirinvá mártárokban is — de tehessek valamit, hogy feltárljon egyetemes uralma” (1926. október 26.).

„Vagy szerzetes — vagy eretnek”

Igen hamar sarkallja az a gondolat, hogy ne lássák eretneknek vagy szeleburdinak a „hivatalosak”: már 1926. november 7-én így ír unokahúgának: „Kezdem érezni, hogy elegendem van már a „taccsra-tettségből”. — vagyis kezdem azt gondolni, hogy mindent meg kell tennem, hogy kikerüljek belőle — s ezt azzal tehetném, hogy hitelesítettem erőfeszitésemet. A szentek végül is mindig ilyen megoldáshoz fordultak. Ki-siben — utánoszthatnám őket.” Állandóan visszatér bizalmas leveleiben ez a gondolat. Akkor „valósul meg”, amikor — 1948 őszén, „emelt fővel” — Rómába megy, a generális hívására. Terve bukással végződik: sem Az *emberi jelenség* kiadására nem kap engedélyt, sem a párizsi *Collège de France*-ra való meghívást nem fogadhatja el (szabad kutatóintézet tagjaként). — 1927-ben viszont kínok közt örlődik — és fölénk bír emelkedni: „Számomra csak két alternatíva lehetséges: vagy tökéletes szerzetes vagyok, vagy kiközösített...

Ahogy Ön is mondtotta, kedves Le Roy — (akit aztán csakugyan elért a kiközösítés) —: a rosszat fel kell oldani magasfokú huségbe. Ezt próbálom megtenni, most még sokkal inkább, mint bármikor” (1927 január).

Provinciális megengedi, hogy közbe-közbe — egy-két hónapra — visszatérhesen Párizsba: „Nagyon kedves levélben válaszolt — írja Teilhard Valensinnek —, de Provinciálisunk kitalálta azt a teóriát, hogy a Jézus-Társaság nem úttörők rendje. Válaszoltam neki, ugyanolyan kedvesen, hogy nagy embereink példája nekem nem ezt mutatja, s ezért nem vagyok meggyőződve teóriájáról. Persze, azt igen szívesen elfogadom, hogy a pápa számít arra, hogy mi legyünk az „öreg gárdája”. De ez számára sem zárja ki azt a lehetőséget, hogy „úttörőket” találjon sorainkban: a mi negyedik fogadalmunk nem is jelent mást... Nem kérek mást, mint hogy csak használjanak fel és irányítsanak. Érzem, hogy veszélyes volna, ha normális és ellenőrzött kifutási lehetőség nélkül hagynának. Ha betű szerint értelmezzük, hát a Provinciális levele bevallja, hogy számomra nincs hely a Jézus-Társaságban. Csakhogy — te is jól tudod — ha valaki „elvből hűséges” egy szerzetesrendhez (maradni — a maradás kedvéért): ez számomra már nem látszik érénynek, mert itt az eszköz tolatodik célá. Ezekben a szavaimban ne keresd a leghalványabb utalást sem arra, mintha Rendemből távozni szándékoznék. De számomra élesen jelentkezik egy általános probléma: én arról álmodom, azt szeretném, hogy az egyház szervezettsége és jogos emberi vágyaink iránt tanúsított magatartása csakugyan szép és kikezeshetetlen legyen. Nem bírom eltűnni, hogy „a biztosabbat” elfogadó álláspont (tutorizmus): vagy az energiák rossz elosztása által bármit is elfojtsanak. Nagyon szent az emberi élet!...” (1927. április 5.).

„Feloldhatatlan ellentét?”

Próbáljunk valóban Teilhard szenvedésébe helyezkedni: „Elhatározásom, hogy minden — tőlem telhető — megteszek az utolsó lehetetemig, hogy túlszárnyaljam az akadályt, kiigyam a kelyhet... Jelenleg hagynunk kell egy kissé lecsillapodni a gyanakvást. Nem esem kétségbe. Remélem, hogy később színre léphetek. Persze, összebékíteni, harmonizálni akarom az én szempontjaimat — azzal, amit „ortodoxianak” neveznek; s éppen ebben a szintézist kereső erőfeszítésemben látom a legigazibb engedelmisségemet. De kicsoda szimplista módszerrel dolgozik Róma: azonnal leállítani mindent! — Ha tudná, hogy evolucionista eszmém ellenére (vagy — pontosabban mondva: éppen nekik köszönhetően) az Ember és lelkiisége egyre jobban növekszik számomban — végtelenszer jobban — erről meg vagyok győződve — mint a Szentírás betűjét nyakasan megőrzők lelkében! — Sikerülni kell, hogy mindezt kimondjam, vagy pedig követőimnek, tanítványomnak adjam át a lángot. Vagy inkább: erre sincs szükség. Hiszen mindenütt ott parázsluk a Tűz: magától is lángra lobban, ha eljön a pillanat” (1927. április 25. — Teilhard negyvenhat éves. Negyven évvel később a II. vatikáni zsinaton hangzanak el hasonló eszmék...).

A párizsi néhány hét Teilhard számára nemcsak „visszatérés volt a gyökeireihez” — amint mondogatta; de újabb „megmerülkezés” a szavait éhesen befogadó fiatalok „élő vizében”. Persze, csak legbensőbb barátai tudtak szenvedéséről. Egyébként: „Sosem láttam ilyen kiegyensúlyozott embert — írják róla. — Szellemének szinte sas-szárnya volt: repült, magasból nézte a dolgokat, az össz-perspektívákat kereste; Jézus jelenlétéből élt, aki magába ölelte minden dimenzióját”.

Egy párizsi hivatalos jezsuita vizitátor „elképeszti Teilhard-t, mert előhozza azt a teóriát, hogy Jézus Társasága lényegileg a „konzervatívok” rendje”... Teilhard megírja Valensinnek: „Sejtettem vele szenvedésemet... Szomorú benyomással jöttem el tőle: alapvető és feloldhatatlan ellentét van köztem és Róma között. Számomra ugyanaz a helyzet: jól megy minden, ha tudományra korlátozódok; ha pedig nem, hát elzárják előlem az utat, amelyen másokat befolyásolhatnék... Nem veszem tragikusan a históriát. De világos, hogy közeledik az előrelátott viharfelhő. Az is biztos, hogy elhatároztam: a teológián kívüleső területen utolsó izzig védeni fogom magamat” (1928. június 28.).

Amikor harmadszor tér vissza Kínába, Szomáliában és Abesszíniában tölt „három, teljesen boldog és munkás (tudományos-fölfedező) hónapot, antilopok,

szomáliak és majmok között", kissé excentrikus, de kitűnő barátja, Monfreid társaságában. Valensinnak a szokásos hangon, helyenkint elég nyersen számol be a hajóról írt levelében (1929. február 25-én). Igen hű „fényképét” kapjuk minden szavában: „Ezek a hónapok, amelyeket nagy függetlenségben töltöttem, bármiféle „keret” minden befolyásától szabadultam, fontos nívóemelkedést jelentenek benső kibontakozásomban. Határozottabban látom azokat a dolgokat, amelyekben hiszek, és az egyetlen, ami lehetek: „evangéliumomat és hivatásomat” — ha merhetem így mondani. A dolgok, amelyekben hiszek: elsősorban és alapvetően: a Világ értéke; másodsorban: a mi Krisztusunk szükségessége, hogy szilárdságot, szívet és arcot adjon ennek a Világnak. — Az egyetlen pedig, ami lehetek: hang, amely *opportune et importune* — ha kell, ha *nem* kell — folyton azt ismétli, hogy az egyház mindaddig veszve van, amíg nem kerül ki a verbális teológia, a mennyiségi szakramentalizmus és a finomra páráztatott ájtatosságok csinalt világából, amelybe most burkolódzik — hogy aztán *valódi* emberi vágyakban öltöszön testet. Semmiféle okoskodás — érzem — nem lesz képes megállítani ezen a vonalon. Semmi más sem számít már nekem ezen a Világon, csak ez a cél: megmenteni a szellemet és az igazságot. — Persze, elég jól tudom, milyen paradox ez a magatartásom: ha szükségem van Krisztus egyházára, hogy megmentsem a Világomat, hát úgy kell látnom Krisztust, ahogyan az egyház bemutatja nekem, rítusainak, adminisztrációjának és teológiájának terhével. Ezt mondom nekem, és magam is sokszor mondogatom magamnak. De most nem tudok szabadulni attól az evidenciától, hogy itt a pillanat, amikor a keresztény érzéknek *meg kell mentenie Krisztust*’ a klerikusok kezétől, hogy meg legyen mentve a Világ. Ezen az egyetlen utamon is — anélkül, hogy kerestem volna — találkoztam fél tucat igen különféle szellemmel, akinek a (mind közönségesen tanított) Kereszténység vagy már életet összeűző teherré lett, vagy pedig halott és haszontalan súllyá, vagy olyan vallássá, amelyet meg sem kérdeznek, mert túlságosan világos ahhoz, hogy bármit várhatnának tőle valásként a mai kérdéseinkre. Magamat ismertem fel minden ilyen tükörben. S egyre szilárdabban elhatároztam, hogy ezentúl minden kompromisszum és minden finomkodás nélkül leszek *igaz*. Ha Krisztus Urunk olyan nagy, mint amilyen óriásnak hisszük, hát úgy fogja irányítani erőfeszitésemet, hogy semmi se törjön ketté. Nem akarok másként élni, mint csak „szenvédeyesen átadva magamat a hitnek”, a Világba és Krisztusba vetett kettős hitnek.”

Pár nap múlva saját maga magyarázza meg ezt az „átmeneti diszpozícióját”: „Eleg erős egyháziaskodás-ellenes krízisen mentem át, — hogy ne is mondjam: keresztény-ellenes krízisen. Most pedig ez az ágaskodásom tágabb látókörű és békésebb érzésbe olvad... Hála Istennek és barátaimnak: törés nélkül vészelttem át ezt a fordulatot, amely kétségtelenül kritikus pontot jelentett értelmi és érzelmi életemben. Belső következtetlenségek nélkül — azt hiszem — hozzavetőlegesen megfelelő keresztény magatartásba szerveztem oly sok (még kevésbé kereszténnyé tett) elemet, amely lassacskán elem tárul életem lényeges tényezőjeként. Ez annyit jelent, hogy mondhatom neked: valóban békében vagyok egyházzal, mint Istennel is.” Az *emberi érzék* című írása tanúskodik az akkori kríziséről. „Ha átírnám ezt a munkámat — mondja néhány hónappal később —, kivenném belőle azt a keserű ízt, amely téged megiesztett. A keserűség akkori átmeneti diszpozícióból fakadt. Ma már túlhaladtam... a forrongó krízis tágabb és nyugodtabb magatartásba olvadt. Ismét és újra látom, hogy egyetlen erőm és „hiva’ásom” az, hogy (többé-kevésbé szerencsésen!...) *szintetizáljam* a Világ szeretetét és az egyház szeretetét — és hogy akcióim számára egyformán destruktív volna, ha akár az egyiket, akár a másikat feláldoznám. Marad a tény, hogy szörnyen (terriblement) érzem a velem született (native) és végleges ellentétet, amely ott van — és növekszik — az én szellemem és „egyes katolikusok szelleme” között.”

Harmadik kínai munkakörében aztán erősítőnek érzi a szabályozott életformát, és újra kezdődik számára a fegyelmezettebb gondolkodás is. Ez a fegyelmezett szilárdság őrizte meg a kisiklásoktól egész életén át. Jól tudta és meg is valósította lelkiigénye elhatárolását: „Tartsam ellenőrzésem alatt azt a szofizmust, amely azt jelentené, hogy aláírom a keresztény hit szilárd alapjait — azzal az üriggel, hogy kitáru’lását segítem; ilyenkor csak a teste *terhét* lát-nám, elfelejtve azt az erőt, amelyet összeegyűjt és rendelkezésemre bocsát”. Ilyen magatartásának köszönhetette, hogy a Kínában dolgozó *Propaganda Fidei* intelligens

előjárója cikket frat vele, értékeli munkáját (még azt a tanulmányt is, amelyet a Maines-i cenzorok nem akarnak volna kiadni engedni...) — De amit Teilhard „új elveknek” nevez, az igazában alapvető magatartásának higgadtabb kifejezése: „Gyökeresen kötődöm az egynázhoz is, Rendemhez is, felsőbbrendű és új elvek alapján — vagyis azt hiszem, elárulnám „a Világot”, ha elfutnék a nekem kijelölt helyről. Ilyen értelemben szeretem az egyházat is, Rendemet is, és atomnyi mértékben dolgozni akarok, hogy belülről, antagonizmus nélkül, tökéletesítsem mindkettőt... Az egyetlen félelmetes eshetőség az olyan konfliktus volna, amelynek során azt kérnék tőlem, hogy bensőmben álljak el attól, ami számomra első kötelességemnek mutatkozik. Csak azt tudnám elfogadni, hogy megpróbálók hallgatni. De akkor — ugye, látod — a Jézus-Társaság rosszul nyúlna hozzám. Hiszem, hogy tehetek érte valamit... *Bizalommal* mindent elérhetnek velem... A Világnak Arca van: Krisztus Arca — ezért érzem utolsó porcikámig arra kötelezve magamat, hogy elviseljem előjáróimat és a püspököket... Persze, könyörögve, hogy mindnyájunk Mestere végre nyissa meg szemüket annak a Világmindenségnek fizikai és erkölcsi óriásságára, amelyről ők azt képzelik, hogy kalitkába fogták... Az embernek egy másik Világgyetembe kellene számúzva lennie, hogy megsejtse: öntudatlanul is mily hihetetlen gyöngédség köti minden emberhez.”

„Keserves ironia”

Egyháza vagy Rendje elhagyása? „Még a gondolat sem merült fel bennem sohasem. Egy ilyen gesztus szétrombolná hatásomat az emberekre, veszélybe hozná az elért eredményeket s megölné bennem azt a bizalmat, hogy Isten kezében vagyok... Szívélyesen meg fogok tenni mindent, amit Rendem kívánna tőlem. Szinte azt mondhatnám, hogy a Jézus-Társaság „felé jutottam”, nemhogy elszakadtam volna, vagy elundorodtam volna tőle... Készen állok, hogy menjek, az utolsó pontig is — mosolyogva, amennyire csak lehet” (1929 őszén). — S amikor meghallja, hogy semlegesebb helyre (Beyruth-ba) akarnák áthelyezni, mégis kifakad belőle a fájdalom: „Ebben szánalmas bizonyítékát látom annak, hogy mi forog azok fejében, akiknek engedelmeskedni akarok mindhalálig”. De engedelmeskedik: előre kér engedélyt egy-egy írása közzétételére (legtöbbször nem kapja meg az engedélyt), rövid párizsi tartózkodásra (megkapja; csak a legutolsó alkalommal, élete végén, kérték, hogy rövidítse meg tartózkodását, mert „túlsgosan hatott” a világméretű feladata); tudományos munkáit és tanulmányait mindig nagyra értékeli a Rendje...; de a könyvei, amelyek túllépnek a tudományok területén, mindvégig cenzorok kezén akadnak el. (Erre vonatkozólag lásd — például — a *Vigilia* 1974 júliusi számát; és a *Bizalmas Levelek* kötet végén közölt *Függelék*-et: *Az Isteni Erőter* című kézirat sorsáról.)

Újabb „hőemelkedést” látnunk Teilhard leveleiben, amikor *Edouard Le Roy* könyvei egyházi indexre kerülnek, Valensinnek is csaknem meggyűlik a baja a cenzorokkal, és saját írásait egyre kevésbé engedik közzétenni (1932). Ekkor ismét erős szavakkal ír Valensinnek: „Íme, felmérhetjük a szellemi tirannizmus és félelem fokát, ahová az egyház irányítói eljutottak, s ráadásul: a keresztények kezdik igen helyesnek, normálisnak találni ezt a helyzetet! Nemsokára mit sem kell irigyelnünk attól a rezsimtől, amelynek összetörésére jött az Evangélium, kétezer évvel ezelőtt. S még azon csodálkozunk, hogy nem tér meg a Világ? — Nagyon nehéz lesz cipelni a terhet... Isten színe előtt állva, iránta égő szeretettel, esküszöm, hogy sosem teszem le a fegyvert. Tovább dolgozom — mosolyogva, még befelé is, ha futja az erőmből. De mátol kezdve (1932. október 20.) életem egyetlen célja — és még határozottabban — az lesz, hogy azon fáradozom, hogy szétörjem azt a kalodát, ahová — mily keserves ironia ez — „a fény fiai” zárták a Szellemet.”

A mai olvasó már nem érzi a leveléhez csatolt utóirat keserű fájdalmát: „*La Berthonnière* ájtatos lélekkel halt meg. Egy fillér sem maradt utána. Halálának oka: „melankólia-krisz” (indexre-tétele miatt.) Utolsó perceiben két papbarátja volt mellette. Minden írása biztos helyre került. Minap pedig a katolikus *La Croix* újság adta meg neki a kegyelemdöfést, amely a halál felé segítette. A rue Cassette-ben minden csendes (ez *Edouard Le Roy* lakhelye, ahová Teilhard akkoriban, szerda este, ellátogatott).” — A másik — nevét egészen

másképp író — P. Pierre Leroyt, nála fiatalabb jezsuita rendtársát, a genetika szakemberét, Teilhard akkoriban már jól ismerte. Pierre Leroy ama kevcsek közé tartozott, akinek jelenlétében Teilhard nem bírta türtőztetni sírógörcseit, amikor ilyen csapások szakadtak rá: de a következő percben, összeszedve magát, már ragyogó arccal mondotta: „Miért sírnék? Hiszen akik szeretik Istent, azoknak minden a javukra válik”...

Ilyen töretlen hitre segítik azok a találkozások, amelyeket mégsem tilthattak meg neki: „Minden egyes alkalommal fölfedezek egy szellemet vagy szívet, akit ugyanazok a kötelek tartanak fogva, mint amelyeknek szétszakítására én húsz évet szenteltem már. Bizony mondom: ezek az ismételt találkozások, kapcsolódva írásaim utóbbi bukásaival — (nem engedték közölni tanulmányait; Az *Isteni Erőter* című könyve sem kapott engedélyt kiadásra) — eddig ismeretlen szenvedélyt támasztottak bennem: *felszabadítani*... Mindaddig inkább spekulatív voltam. Érzem, hogy az élet egyre inkább hajt az aktivitás felé; s nemigen látom, hogy mi tudna megkötni a cselekvésben... Vannak hivatások, amelyeknek nem lehet ellenállnunk... Csak az rémítene el, ha 'pengő érc és zengő cimbalom' lennék, amelyről a mai Szentírás-részlet beszél” (1933. február 26.). Ezt akkor írta, amikor ötödször tért vissza Kínába. Még két ilyen útja lesz.

„Változtassam meg eszmevilágomat”

„Kényes pont az én helyzetemben a Generálisunk iránt az, hogy kétszeresen (először is pszichológiailag, aztán meg lelkiismeretemben) lehetetlen az, hogy 'változtassam meg eszmevilágomat' — amint elég naív módra mondják nekem. Csak annyit próbálhatok meg (s igazában már ezt kísérlem meg évek óta), hogy szintézist alkossak: annak szintézisét, 'amit látok' — annak maximumával, 'amit az egyház kíván megengedni'. Szomorú, hogy Rómában nem is próbálják meg látni, hogy mi az építő és hagyományos az én erőfeszitésemben. Akármint gondolnak is följelentőim, a kinti emberek nem tévednek ebben; és bár elég kevéssé hatok, 'Monsieur l'abbé'-nak, ezért még soha senki sem ítél 'kevésbé hívőnek'. Mindent egybevetve: nem látok más teendőt, mint hogy folytassam utamat. Az idő majd ítél a magatartások értékéről. Amennyire lehet, írni fogok ezentúl is, mert 'ez kötelességem, legalábbis önmagam iránt. Nem látok semmiféle más álláspontot, hogy megtartsam hitemet. Azért hiszek az egyházban, mert számomra törzságát, (filumot) jelent — és amennyiben ilyen törzságként szerepel az Emberiség tökéletesítésében.” — Tehát Teilhard „felszabadulásnak” tekinti a római intézkedést: „Vissza kell utasítania bármily állást vagy kinevezést, amelyet esetleg felajánlanak Párizsban, — mert eszméi nem biztosak, és mert — dicséretes külső magatartás ellenére — láthatóan semmit sem tett, hogy megváltoztassa eszméit” (1933 tavaszán).

Megváltoztatni eszmevilágát?... „A római hatóságok közt és közöttem több van, mint valamiféle szavak miatt való félreértés. Mindkét fél, ők is, én is, ugyanazt az egyetlen Krisztust akarjuk. Ez döntően fontos, s ennek alapján maradhatunk együtt, bármiféle lovagiatlanság vagy tettetés nélkül. Csakhogy — nem számítva ezt a döntően lényeges pontot — különbözünk, Róma és én — két világkép miatt, amelyek nemhogy egymást kiegészítenék, hanem ellentétesek: igazában áldatlan harc folyik statikus pesszimizmus meg haladó optimizmus között. Azt hiszem, jobb ezt őszintén bevallani, semmint szavakon nyargalva egymást csapni be... Az én esetemben az egyetlen megoldás az, hogy hagynak — legalábbis ideiglenesen — 'szabadúszóként' élni. Ha Krisztus Urunk még elég erőt és életet ad nekem, talán sikerül fölépítenem egy jobban járható lelki művet, vagy új szellemben látni az egyház jövőjét... Az is hiábavaló volna az egyházi előjáróság részéről, hogy csakis tudományos kutatómunkára korlátozzanak. 'filozófia nélkül' — amint mondják. Bizonyos szellem nélkül, vagyis a szent kutatáskeresés lelke nélkül — számomra a Tudomány halott; s époen ezt a szellemet nem akariák, és ennek terjesztésétől félnek.” — „Én képtelenségnek tartom, hogy megelégszenek néhány régi perspektívával. Világos, hogy nem azzal henegegek, hogy én találtam fel a spanyolviaszt; de eszmém közt világosan látok egy olyan komplexumot, amelyből 'ki kell jönnie valaminek' — mások számára és magamnak is.” — Csak egyet ebből a 'komplexumból': „Az a változás, amelyet a Megváltásra vonatkozó perspektíváinkban ajánlok, teljesen arra vezethető vissza,

hogy a „füstöt” (= a Rosszat) én „tűzzel” (= haladással) helyettesítem... Értékváltás történt.” Ilyen szellemben köszönti Teilhard P. *Sertillanges* dominikánus könyvét (*Dieu ou rien*, 1931): „Jólesik — magunk körül, az egyházban — ilyen fegyvertársakat éreznünk velünk együtt” (1934). *H. de Lubac* munkáit is ezért fogadja nagy örömmel: „Bámulum történeti szemléletmódjának világosságát... Ön azért hívja fel olvasóit „a Szellem és a Célráirányulás újra-felfedezésére”, mert ezzel arra akar utalni, hogy a legsúlyosabb hiba „a Természetfölötti” terén az, hogy a „természet” statikus fogalmával helyezkedik szembe, — ami pedig már nem elegendő. A Természetfölötti egész teóriája (mint ahogyan minden teológiai tézis, amely „szubsztanciákkal” és „akcidensekkel” fejezi ki magát) a gondolatnak olyan terén kevereg, amelyet már elhagyott a modern gondolkodók nagy része. A Természetfölöttit olyan elgondolás-rendszerbe kell áttennünk — és ez a lényeg! — amely érthető és élő szisztéma számunkra” (1934). „Az igazi keresztény természetfölötti, amelyet az egyház már sokszor meghatározott, sem nem hagyja a maga síkján a teremtményt, sem nem szünteti meg... A kegyelemnek „valamire” kell rászállnia”; „a természetfölötti hit: hinni Istenben”; ez a tanítás az Apostoli Hitvallásból fakad; a II. vatikáni zsinat „*Dei Verbum*” (Isten Igéje) című konstitúciója ezt ismét teljes fénybe állította — mondja *H. de Lubac*.

A Szeretet oldalán

„Az a nemtörődomség (keserőség nélkül mondom, de hidegen és tárgyilagosan), ahogyan — például — Rómában papírkosárba dobták *Az Isteni Erőtér* (= *Benne élünk*) könyvem kéziratát, amelynek pedig publikálását sürgette a *Louvain-i* revízió, — értésemre hozta, és meg is értettem, hogy jelenleg vállalni kell a felelősséget... Feleltem és igazolva vagyok, hogy elmenjek jogaim végső határáig. Ön — írja Teilhard *H. de Lubac*-nak — majd segíteni fog, hogy ne kövessék el ostobaságot, és ha súrlódás származna (ami nemigen kerülhető el), hát maradjak a „szeretet” oldalán” (1937).

Nagy hézag van a bizalmas levelek sorozatában — a második világháború támasztotta levelezési nehézségek miatt. Japán 1945. augusztus 17-én szünteti meg a harcot. Teilhard azonnal ír Lyonba és Párizsba, jezsuita előjáróihoz. Válaszukat megkapva, rögtön hajóra száll; csak 1946. május 5-én ér Párizsba. Az emberi jelenség kéziratát még a háború alatt sikerült Rómába juttatnia; az 1944-es cenzúra: negatív. 1946-ban tehát újra próbálkozik, megtéve a kért javításokat. Huzavona kezdődik, ismét negatív válasz — és így tovább, még az 1948-as személyes római útján is. (A *Bizalmas Levelek* című kötet közli a cenzúrák egy részét; a többit lásd a *Vigilia* 1974 júliusi számában.)

Teilhard-t először 1947-ben éri szívinfarktus, hónapokat tölt egy Párizs melletti kórházban: „Elhatároztam, hogy ezt a váratlan históriát inkább sarkantyúnak tekintem, semmint féknek — ha az Úr Jézus erőt ad hozzá... Ma, ebben az órában, repülőgépen kellene ülnöm, útban *Johannesburg* felé... Mit jelent mindez? Majd meglátjuk, ha világossá válnak az események. Lényegében nem akarok, nem is tudok más értelmet adni neki, mint csak ezt: kiszakadok a Kozmikusból, hogy még bensőségebben, még valóságosabban ojtódom a Krisztusba — aki *végeredményben* az Egyetlen Szükséges a Világmindenségben. S ezt olyan áron kell megtennem, egy bizonyos tudományos veszteséggel, amelyet viszont mások majd pótolnak helyettem. (Az afrikai Australopithecus lelőhelyeinek felkutatásáról volt szó; Teilhard később kétszer is meglátogatta ezeket a helyeket.) — Valójában nem kell már másért élnem, csakis Krisztusért, akit az egyház révén látok meg. Arra szenteljem végeimet, hogy kifejlesszem látásomat: a Krisztusi Elemet.”

1946-ban egy római folyóiratban Garrigou-Lagrange dominikánus teológus élesen megtámadta Teilhard-t. Mgr Bruno de Solages, a Toulouse-i Katolikus Egyetem rektora nyilvános előadáson védi meg, mottóul választva XIV. Benedek *Sollicite ac provide* pápai konstitúciójának szavait: „Kérjük a teológusokat, hogy egy szerző valódi mondanivalójáról csak úgy alkossanak világos ítéletet, hogy... minden írását elolvassák, gondosan megvizsgálva a mű egyetemes eszmevilágát is...” stb. Mgr Bruno de Solages raagyogó tárgyismerettel mutatja meg Teilhard eszmevilágának értékét és szerepét a keresztény gondolkodásban. — 1947-ben több teológus Rómában a Szent Offíciumot akarja feltüzelní, hogy ítéljék el

Teilhard-t... (Azóta már nem létezik ez a római szervezet...) — Teilhard szeretettel írja provinciálisának, aki arra kérte őt, hogy csakis szaktudományos írásokat publikáljon: „Nem is kell mondanom: számíthat rám — Isten segítségével. Remélem, hogy megtalálom utamat ebben a — pszichológiailag nehéz — helyzetben, s ezért egy szempillantást sem ingadoztam, amikor közölték velem elhatározását” (1947. szeptember 25.). — De amerikai útján (1948 februárjában — már hatodszor van az Egyesült Államokban), sokat szenvedve ideggyöngülés miatt; hozzáteszi: „Türelem kérdése az egész...”

Sikertelen római útját „szeretettel áthatott” régi stílusú kritikája kísérté: „Komikus — és tragikus — az, hogy Rómában mily naívuul képzelik, hogy a modern neohumanizmus (ez az óriási történeti, tudományos és szociális jelenség) igazában csak „az Evolúció divatjamúlt látásmódjára” épül... Mágikus és félelmetes szó nekik az „Evolúció”, amire mindent — akármit — ráraknak, elképesztő zűrzavarban. A jezsuita generális is azt mondta nekem, hogy „nem fontos lekötelezni magunkat”, és „csak divatot” lát ott, ahol pedig akkora *ugrás, küszb* van, amilyent a Történelem bizonyára még sosem regisztrálhatott, amióta először jelent meg a Földön a reflexió: íme, ez a „római betegség”, amint elem tárult ottlétemkor. S ezért ezentúl ez a tény — árnyként — vetül minden utamra. — Jól érisd meg helyzetemet: énem egész mélyével kötődöm a Jézus-Társasághoz és az egyházhoz; de *éppen ezért* kötődöm még jobban — ha szabad így mondanom: hivatásomhoz: teljesen „humanizáló”, egészen-emberivé-tevő Krisztust hirdessek, és — következőképp — olyan kereszténységet, amely teljesen érzékenynyé teszi az embert a Teremtésnek még elvárt minden növekedése-gazdagodása iránt. Együttérezni az egyházzal, — igen! De úgy, hogy az egyház érezzen együtt a Világgal, amennyiben ez a Világ mozgó habjain hordja a teljes kereszténnyé alakuláshoz elvárt erőtartálékokat.” — „Gyakorlatilag: most mit csinálók? Még nemigen tudom.” Hamarosan megtudta: udvariasan elküldték — igazában száműzték — Amerikába; New York-ban egy tudományos szervezetnek dolgozott — haláláig. Utolsó — kissé türelmetlen — leveleire ilyen válaszokat kap Rómából: „Főleg azt ne gondolja, hogy minket nem érdekel az új-Humanizmus; és ne vélje azt, hogy csak egyetlen dilemmát látunk: vagy elfogadni, avagy elítélni. Előbb tanulmányozni fogjuk a helyzetet, mielőtt döntenénk. Ez már csak természetes.” Ez a „természetesség” a II. vatikáni zsinatig váratott magára...

A Teilhard-t érő utolsó szenvedések viszont sorra jöttek: „A Generális végül is lemondott arról, hogy megjelenjen engedje „második-számú” könyvemet, *Az emberi zoológiai csoportot*. Világos, hogy gyökeres konfliktus van a között, ahogyan én látom Istent, meg amint a hivatalos egyházi tekintély látja. De mindig bízom, hogy összpontosulunk” (1950. augusztus 8.). Teilhard egyre inkább „szellemi ürre” talál a magukat újnak képzelő, Teilhard szempontjából ásatag szellemű amerikai tudósok között (tisztelőtét nyilvánítja a kivételeknek...). „De ne gondold, hogy pesszimista vagyok. Éppen ellenkezőleg. Mint ahogyan írtam is *Julian Huxley*-nek (azzal a felhívással kapcsolatban, amelyet az amszterdami kongresszuson tett, új emberi vallás érdekében): az antropogenezist lélekkel átható vallás csak akkor lehetséges, ha ez a vallás a Mindenséget szeretővé és szeretetreméltóvá teszi... Tehát bármit is csak ebből kiindulva lehet alkotni... S ezért szívesen odaadnám az életemet is.” Teilhard-t meg sem hívják a Laval-egyetem jubileumi találkozására, ahol „*Boyer* nyilván azt fogja majd eldönteni, hogy forog-e a Föld” (1952. szeptember 26.). Az „antropológia reformját” szorgalmazó Teilhard-ra csak négy-öt tudós hallgat — és nem tesz semmit. — 1953 őszén, második afrikai útján, egyre inkább meggyőződik róla, hogy az emberré válás afrikai tájakon történt meg, ott kell tehát legfőképp kutatni. — *Jean Rostand* könyvére nem engedik válaszolni (ez lett a *Hogyan hiszek* című tanulmányának — ki nem dolgozott — változata). Utolsó eszmélődéseit írva, csöndesen jegyzi meg: „Persze, ez is kiadhatatlan szöveg lesz”... Ezt írta benne: „Az egyház csak akkor lesz ismét hódító (újra megvalósítva az őt első század teológiai erőfeszítését), ha arra törekszik, hogy újra-átgondolja, magas-fokon-átgondolja azokat a viszonyokat, amelyek léteznek — már nem Krisztus és a Szentháromság között — hanem Krisztus és a fantasztikusan óriásivá táguult Világegyetem között (legalább egy trillió galaktika mindegyikében — csaknem biztos, hogy van Élet és Gondolat...). Érzem, hogy a Kereszténység csak úgy képes továbbélni (és magas fokon élni), ha... hitünk és szeretetünk átfogja az egész Világ-mindenséget... Én a jelenlegi helyzetet egyszerre tragikusnak és *nagyszerűen*

világosnak is látom: micsoda ragyogó kibontakozás várhat a keresztény szeretetre!... De csak végre Róma se kételkednék már ebben — végre!” (1955. január 2.) „Ég és Föld között már nem ugyanazok a viszonyok, mint voltak két-ezer évvel ezelőtt. A Kereszténység csodálatos értéke az, hogy képes új dimenziókhoz idomulni. De akkor még arra is szükség van, hogy megtegyük a lépést: Kozmoszból Kozmogenezisbe, körből szférába jussunk. S ebben az új perspektívában Krisztus egyáltalán nem veszti el alakját, meg sem kisebbedik, hanem valóban — a mi szemünk számára újra — „feltámad!” (1955. február 16.).

1955. március 9-i *Naplójába* ezt írta Teilhard: „*Claudél* így „ment el”, ezt mondogatva: „Hagyjatok nyugodni, nem félek”. Ez volt *Valensin* szava is, az egyik könyve végén: „A keresztény még a legszörnyűbb szenvedések közt is megőrzi öröm-alapját, s ez tesz ragyogón komollyá. Nem fél Istentől.”

Teilhard, azon az 1955. április 10-i vasárnap délutánon, amikor szívkrízise közben egy pillanatra visszanyerte öntudatát, még ezt is hozzátette: „Most már látom: rettenetesen igaz, hogy halálom pillanata jön”... Akik nem szoktak hozzá stílusához, azok a francia „terrible” szóba végső kétségbeesését olvassák bele. Pedig Teilhard számára még az Úr Jézus szeretete is „terrible” volt — ahogyan magyar fiatalok is mondogatják: „Rém klassz!”...

Annyira *ilyen* volt Teilhard harca és szenvedése, hogy — a halála előtti utolsó vasárnapon is... hosszan beszélt jezsuita előljárójával, bizalommal fordult hozzá és terveit mondta el neki.

EDITH STEIN

A KARÁCSONY TITKA

Advent és karácsony. Mikor egyre rövidülnek a napok, mikor (ha szabályszerű a tél) leesnek az első hópelyhek, halkan és szemérmesen bukkannak fel az első karácsonyi gondolatok. És már a pusztá szónak varázsa van, amitől aligha szabadulhat a szív. Még a más valláson levők és a hitetlenek is, akik számára semmit sem jelent a betlehemi gyermek régi históriája, ünnepre készülnek és azon törnek a fejüket: hogyan gyűjthetnék meg itt vagy amott az öröm egy-egy sugarát. Már hetekkel és hónapokkal előre is mintha a szeretet meleg árama futna keresztül az egész földön. A szeretet és az öröm ünnepe — az első téli hónapokban e felé a csillag felé tart mindenki. — A keresztény és főleg a katolikus keresztény számára azonban van itt valami más is. Őt elvezeti a csillag a jászolban fekvő gyermekhez, aki meghozza a földre a békét. A keresztény művészet ezt számtalan kedves képben állítja szemünk elé; erről énekelnek azok a régi dallamok, amelyekben ott cseng a gyermekkor egész varázsa.

Aki együtt él az Egyházzal, annak szívében a rorátéra hívó harangszó és az adventi énekek valami szent vágyat ébresztenek; és akinek feltárult a Liturgia kimeríthetetlen forrása, ahhoz naponta bekopogtat az emberréválás nagy próféta, hatalmas intő szavaival és ígéreteivel: „Harmatozzatok, egek, onnan felülről és ti felhők, hullassatok győzelmet! Közel van már az Úr! Jertek, imádjuk Őt! Jöjj, Uram és ne késlekedjél! — Jeruzsálem, nagy örömmel ujjongj, mert Üdvözítőd jön hozzád!” December 17-től 24-ig egyre vágyakozóbban kiáltják a Magnificat nagy Ó-antifonái (Ó Bölcsesség, Ó Szövetségek Istene, Ó Jessze Gyökere, Ó Dávid Kulcsa, Ó Nánkelet, Ó Nemzetek Királya): „Jöjj, és szabaddíts meg minket!” És egyre ígéretesebben cseng: „Lásd, minden beteljesedett (Advent utolsó vasárnapján); és végül: „Ma megtudjátok, hogy eljön az Úr és holnap meglátjátok az Ő dicsőségét”.

Igen, ha este kigyúlnak a karácsonyfák és kicserélődnek az ajándékok, még előbbre, egy másik ragyogás felé tör a kielégítetlen vágy, míg csak éiféli misére nem csendül a harang s a Szent Éj csodája meg nem újul a fénybehozult, virágdíszes oltárokon: „És az Ige testté lőn”. Itt van a boldog beteljesedés.

Az emberré lett Istenfiú követése. Bizonyára mindegyikünk megélte már ezt a karácsonyi örömet. De nem egyesült még az ég és a föld. A betlehemi csillag még

ma is sötét éj csillaga. Már a második napon leveti az Egyház a fehér ünnepi ruhákat és a vér színébe öltözik, a negyedik napon pedig a gyász lilájába: István, az első vértanú, aki elsőnek követte az Urat a halálba, és az ártatlan gyermekek, Betlehem és Jуда csecsemői, akiket durva hóhérkezek öltek meg: ilyen kíséret állja körül a jászolban fekvő gyermeket. Mit jelentsen ez? Hová lett az égi seregek ujjongása, hová a Szent Éj csendes boldogsága? Hol van béke a földön? Békesség a földön azoknak, akik jóakaratók. De nem mindenki jóakarató.

Az Örök Atya fiának azért kellett az Ég dicsőségéből alászállnia, mert a Gonoszság titka éjbe burkolta a földet.

Sötétség borította a földet s ő úgy jött, mint a világosság, amely a sötétségen világít, de a sötétség nem fogta fel őt. Akik befogadták, azoknak elhozta a fényt és a békét, békét a Mennyei Atyával és békét mindazokkal, akik hozzájuk hasonlóan a világosság gyermekei és a Mennyei Atya gyermekei, elhozta a szív mély belső békéjét: de a sötétség gyermekeivel nem hozott békét. A béke fedelmé nekik nem békét hoz, hanem kardot. Számukra Ő a botránykő, amelynek nekirohannak s amelyen szétzúzódnak. Nehéz és komoly igazság ez, amelyet nem szabad elkendőznünk a jászolban fekvő gyermek költői varázsával. Az emberrelválás titka és a gonoszság titka szorosan együvé tartozik. A világossággal szemben, amely az égből szállott alá, a bűn éjszakája még feketébbé és még borzongatóbbá válik. A jászolban fekvő gyermek kitarja karocskáját s a mosolya már mondani látszik azt, amit később a férfi ajka kimondott: „Jöjjetek hozzám mindnyájan, akik fáradtak és terheltek vagytok”. És akik engednek hívásának, a szegény pásztorok, akiknek Betlehem határában az ég fényessége s az angyalok hangja adta tudtul az örömhírt s akik erre hűséges szívvel mondták: „Menjünk Betlehembe”, és fel is kerekedtek; a királyok, akik a távol-keleti országból ugyanezzel az őszinte hittel követték a csodálatos csillagot: azok számára a kegyelem harmata hullt a gyermekkézből és ők „nagy örömmel örültek”. Ezek a kezek adnak s ugyanakkor követelnek is: ti bölcssek, vessétek le bölcsességeketek s legyetek egyszerűek, mint a gyermekek; ti királyok, adjátok oda koronátokat és kincseiteket s hajoljatok meg a Királyok Királya előtt; vegyétek vállatokra vonakodás nélkül a fáradságot, a szenvedést, a terheket, amelyeket az Ő szolgálatát kíván meg tőletek. Gyermekek, akik még nem tudtok szabadon adni, tőletek a gyermekkéz zsenge életeteket veszi el, mielőtt az még igazában elindulhatott volna: nem lehetett volna jobbra használni, mint az Élet Urának áldozni. „Kövess engem” — úgy szól a gyermekkéz, mint ahogyan később a férfi ajka szól. Így szól a tanítványhoz, akit szeretett az Úr és aki most szintén a jászol kíséretéhez tartozik. És Szent János, a tanítvány, követte őt tiszta gyermekszívével és nem kérdezte: Hová? Miért? Otthagytá atyja hádját és minden útján követte az Urat, fel egészen a Golgotáig. „Kövess engem” — meghallotta ezt az ifjú István is. Követte az Urat a sötétség elleni harcban; szavával és vérével tanúskodott mellette, lelkében is követte Őt, a szeretet Lelkében, amely harcol a bűn ellen, de szereti a bűnöst és még a halálban is közbenjár a gyilkosért Istennél. Fényalakok, akik a jászol körül térdelnek: a gyöngye ártatlan gyermekek, István, a lelkes tanítvány és János, a szeretet apostola: ők mindnyájan engedtek az Úr hívásának. Velük szemben ott áll az érthetetlen keménység és vakság éjszakája: az írástudók, akik felvilágosítást tudnak adni az idő és hely felől, amikor és ahol a Megváltónak meg kell születnie, de számukra nem következik ebből, hogy „Menjünk Betlehembe!”; Heródes király, aki meg akarja ölni az Élet Urát. A jászolban fekvő gyermek előtt széjjelválnak a lelkek. Ő a királyok királya és az élet és halál ura. Kimondja, hogy „kövess engem”, kimondja számunkra is, és nekünk választanunk kell világosság és sötétség között.

Létközösség Istennel. Hogy hová akar bennünket vezetni ezen a földön az isteni gyermek: ne kérdezzük idő előtt. Csak annyit tudunk, hogy azoknak, akik az Urat szeretik, minden a javukra válik.

Ó, csodálatos csere! Az emberiség Teremtője, testet öltve magára, megajándékoz istenségével. Ezért a csodálatos tettért jött a világra a Megváltó. Ember gyermekévé lett Isten, hogy az emberek Isten gyermekeivé lehessenek. Egy közülünk szét tépte az Isten-gyermekség kötelékét, egynek közülünk kellett azt egybefűzni s megfizetni a bűnért. Az öreg, beteg és elvadult törzsből senki meg nem tehette ezt. Új, egészséges, nemes ággal kellett beoltani. S Ő egy

lett közülünk, de ezzel ennél is több: egy velünk. Hiszen ez a csodálatos az emberiségben: hogy mindnyájan egyek vagyunk. Ha ez másként volna, ha mint önálló és elszigetelt egyedek sorakoznánk egymás mellett, szabadon és függetlenül, akkor egyikünk bukása nem járt volna mindnyájunk bukásával. Akkor alkalmasint másként lehetett volna a váltságdíjat megfizetni értünk, de az Ő igazságossága akkor nem áradt volna ki a bűnösökre, elégtételre nem lett volna mód. Ő azonban jött, hogy egyetlen, titokzatos testté legyen velünk: Ő a fej, mi az Ő tagjai vagyunk. Tegyük kezünket az isteni Gyermekek kezébe, mondjuk ki az „Igent”-t az Ő „Kövess engem”-jére, akkor az övéi vagyunk és szabad az út ahhoz, hogy isteni élete kiáradhasson ránk.

Az örök élet kezdete ez bennünk. Még nem Isten dicsfénybe vont boldog színélátása; a hit sötétje még, de már nem ettől a világtól való, megérkezés már Isten országába. Mikor a Szent Szűz kimondta az ő „legyen”-jét, akkor kezdődött el Isten országa a földön, s ő volt az első szolgálója. És mindenki, aki a Gyermekek születése előtt vagy után szóval és tettel Hozzá tartozónak vallja magát — Szent József, Szent Erzsébet a gyermekével és mindnyájan, akik a jászol körül állnak —, belépnek Isten országába. Másképpen lett, mint ahogyan a zsolotárok és próféták nyomán elgondolták Isten országát. — Az ország urai a rómaiak maradtak s a főpapok és írástudók továbbra is leigázták a szegény népet. Láthatatlanul hordta magában a mennyországot mindenki, aki az Úrhoz tartozott. Földi terhétől nem szabadult meg, sőt, még kapott is hozzá, de ebben a teherben lendítőerő volt, amely édessé tette az ígát és könnyűvé a terhet. Így van ez ma is Isten minden gyermekénél. Az isteni Élet, amely a lélekben kigyullad, nem más, mint az a világosság, amely a sötétségbe jött: a szent Ej csodája. Aki magában hordja, az megérti, mikor róla beszélnek. A többiek részére azonban minden, amit csak erről mondani lehet, értelmetlen dadogás. Az egész János evangélium ilyen dadogás az örök Világosságról, amely szeretet és élet. Isten bennünk és mi Őbenne, ez az osztályrészünk Isten országából, amelynek alapját az emberré válás vetette meg.

Létközösség Istenben. Létközösség Istennel: ez az első. De rögtön következik belőle az, ami a második. Ha Krisztus a fő, mi pedig a misztikus test tagjai vagyunk, akkor izek gyanánt kapcsolódunk egymáshoz, s mi emberek *Istenben egyek*: egyetlen isteni élet vagyunk. Ha Isten bennünk van és ha Ő szeretet, akkor nem lehet másként, mint hogy szeretjük testvéreinket. Ezért mértéke Isten-szeretetünknek az emberszeretet. De ez más, mint a természet szerint való emberszeretet. A természet szerint való szeretet kijár ennek vagy amannak, aki a vérség köteléke vagy karakterünk rokonsága vagy érzékközösség folytán közel áll hozzánk. A többiek „idegenek”, akik „nem érdekelnek”, vagy még taszítanak is a lényükkel úgy, hogy lehetőleg távol tartjuk magunktól őket. A keresztény számára nincs „idegen ember”. Mindenkori az a „felebarát”, aki éppen előttünk áll, aki a legjobban ránk szorul, függetlenül attól, hogy hozzátartozónk-e vagy sem, „rokonszenves”-e vagy sem, s hogy segítségünkre „erkölcsileg rászolgál”-e vagy sem. Krisztus szeretete nem ismer határokat, soha meg nem szűnik, nem borzad vissza az utálatostól és a szennyestől. A bűnösért jött és nem az igazért. S ha Krisztus szeretete él bennünk, akkor mi is úgy teszünk, mint ő, és utána megyünk az elveszett bárányoknak.

A természet szerint való szeretet arra törekszik, hogy birtokába vegye a szeretett embert, s amennyire csak lehet, osztatlanul. Krisztus azért jött, hogy visszanyerje az Atya számára az elveszett emberiséget; és aki az Ő szeretetével szeret, az nem önmaga, hanem Isten számára akarja az embereket. Ez természetesen a legbiztosabb út arra, hogy mindörökké a mieink legyenek; mert ha egy embert Istenbe rejtettünk, akkor Istenben egyek vagyunk vele, míg a hódítás vágya — előbb vagy utóbb, de mindig — veszteséghez vezet. Ugyanaz áll az idegen lélekre, mint ami a saját lelkünkre és minden külső jóra: aki kívülről valóan törekszik arra, hogy megszerezze és megőrizze, elveszti. Aki Istennek adja, megnyeri.

Legyen meg a Te akaratod! Ezzel az Isten-gyermekség harmadik vonásánál tartunk. Az Istennel való létközösség volt az első. Hogy mindenki egy legyen Istenben: ez a második. A harmadik: „Arról fogom megismerni, hogy szerettek engem, ha megparancsoltok parancsolataimat”. Isten gyermekének lenni ezt jelenti: Istennel kézenfogva menni, Isten akaratát tenni és nem a magunkét, Isten ke-

zébe tenni le minden gondunkat és minden reményünket, nem aggódni többé sem önmagunkért, sem jövőnkért. Ettől függ Isten gyermekének a szabadsága és az öröme. S milyen kevesen mondhatják ezt a magukénak még az igazán istenfélők, sőt a hősie áldozatra készek közül is. Mindig csak görnyedten járunk gondjaink és kötelességeink súlyos terhe alatt. Mindnyájan ismerjük a hasonlatot az ég madarairól és a mezők liliomairól. De ha találkozunk egy emberrel, akinek se vagyona, se nyugdíja, se biztosítása, és mégis gond nélkül néz jövője elé, úgy csóváljuk a fejünket, mintha valami szokatlan dolgot látnánk. Természetesen aki a Mennyei Atyától várja el, hogy számára mindig gondoskodik a bevételről és a kíváncsnak tartott életkörülményeiről, az súlyosan elszámítja magát. Csak akkor áll helyt szilárdan az Istenbe vetett bizalom, ha magában foglalja a készséget, amely mindent, de mindent az Atya kezéből vesz. Hiszen egyedül Ő tudja, mi válik javunkra. És ha egyszer inkább szükség és nélkülözés lenne nekünk való s nem kényelmesen biztosított megélhetés, vagy sikertelenség és megaláztatás jobbat tenne, mint tisztelet és tekintély, akkor erre is készen kell állnunk. Ha így teszünk, a jövő teherképe nélkül élhetünk a jelennek.

Kell, hogy a „Legyen meg a Te akaratod!” a maga teljességében a keresztény élet zsinórmértéke legyen. Ennek kell rendeznie reggeltől estig a napot, az év lefolyását, az egész életet. Ekkor azután a keresztény ember gondja is csak ebből fog állni. Minden más gondot magára vesz az Úr. Ez az egy azonban ránk marad, amíg csak élünk. Nem vagyunk véglegesen bebiztosítva afelől, hogy megmaradunk Isten útján: ez tény. Mint ahogyan az első emberpár Isten-gyermekségből Isten-messzeségbe zuhanhatott, úgy áll mindenki közülünk beretvaélen a Semmi és az isteni Élet teljessége között. És előbb vagy utóbb ez szubjektíve is érezhetővé válik a számunkra. A lelki élet kiskorú napjaiban, mikor éppen csak megkezdjük, hogy Isten irányításának átadjuk magunkat, egészen erősen és határozottan érezzük a vezető kezet; napfényben áll előttünk az, amit tennünk és elviselnünk kell. De nem marad mindig így. Aki Krisztushoz tartozik, annak Krisztus egész életét élnie kell. Fele kell érlelődnie Krisztus férfikorába s rá kell lépnie egyszer a Getszemáni — és a Golgota szerinti keresztútra. És minden kívülről jövő szenvedés semmiség a lélek sötét éjszakájához képest, mikor nem világít már az isteni Fény és nem szól már az Úr. Isten jelen van, de elrejtőzött és hallgat. Miért van így? Isten titkai ezek, amelyekről most beszélünk, s amelyeken teljesen áthatolni: nem lehet. De belőlük pillanthatunk egy kicsit. Isten emberré lett, hogy életében újra részesítsen bennünket. Ez a kezdet és ez a végső cél.

De van itt még valami más is. Krisztus Isten és ember, és aki életéből részt kér, annak az emberi és az isteni életben egyaránt részesednie kell. Az emberi természet, amit Ő magára vett, megadta neki a szenvedés és a halál lehetőségét. Az isteni természet, amely öröktől fogva tulajdona volt, végtelen értéket és megváltó erőt adott a szenvedésnek és a halálnak. Krisztus szenvedése és halála tovább folytatódik misztikus testében és annak minden tagjában. Szenvednie és meghalnia minden embernek kell. De ha Krisztus testének élő tagja, szenvedésének és halálának a fej istensége folytán megváltó ereje lesz. Ez a tárgyi alapja annak, hogy minden szent akart szenvedni. Nem beteges kedvtelés ez. A természet szerint való gondolkodás számára perverzióként hat. A megváltás titkának fényében azonban úgy jelenik meg, mint a legfőbb Értelem. S így az, aki Krisztushoz kötődik, még a szubjektív Isten-messzeségben és elhagyatottságban is rendületlenül ki fog tartani; az isteni Előrelátás talán arra használja fel az ő kínját, hogy egy objektíve is megbilincselte megszabadítson. Ezért: „Legyen meg a Te akaratod!” éppen a legsötétebb éjszakában is.

Gyógyszerek. De ki tudjuk-e mondani, hogy „Legyen meg a Te akaratod”, ha nem vagyunk már bizonyosak afelől, hogy mit kíván tőlünk Isten akarata? Van-e eszközünk arra, hogy megmaradjunk az Ő útján, ha a belső fény kialszik? Igen, vannak olyan szerek és olyan erős szerek, melyek az eltévelyedést — minden elvi eshetőségük mellett is — valóban végtelenül valószínűtlenné teszik. Hiszen Isten azért jött, hogy megváltson, hogy önmagával egyesítsen minket, hogy akaratunkat az Ővével azonossá tegye. Ismeri természetünket. Számmal vele és ezért mindent nekünk ajándékozott, ami csak segítségünkre lehet.

Az isteni Gyermekek tanítóvá lett és megmondta nekünk, mit tegyünk. Ahhoz, hogy egy egész emberéletet áthasson az isteni Élet, nem elég egy evően egyszer a jászol előtt terdelnünk s nagynunk, hogy megejtsen a Szent Ej varázsa. Ahhoz egész életünkön át mindennap érintkeznünk kell Istennel, hallgagnunk kell az igeket, melyeket kimondott s amelyeket átadtak nekünk és követnünk kell őket. Mindenekeelőtt imádkoznunk kell, amint ezt az Údvözítő maga tanította és olyan nyomtatókkal újra és újra a lelkeinkre kötötte. „Kérjétek és adatik nektek.” Ez a meghallgatás biztos ígérete. És aki naponta szívből ki mondja: „Uram, legyen meg a Te akaratod”, bízhat abban, hogy ott sem véti el az isteni Akaratot, ahol már nincs szubjektív bizonyossága.

Továbbá: Krisztus nem úgy hagyott hátra bennünket, mint árva gyermekeket. Elküldte nekünk Lelkét, amely megtanít minden igazságra; megalapította Egyházát, amelyet a Lelke vezet, helyettest rendelt, akinek ajkával Lelke emberi szavakban szól hozzánk. Közösséggé formálta magában azokat, akik benne hisznek és úgy akarja, hogy egyik a másikért helytálljon. Így azután nem vagyunk egyedül, s akinek egyéni felfogásában vagy akár egyéni imájában megrendül az önbizalma, azon segít az engedelmességnek és mások imájának az ereje.

„És az Ige testté lőn.” Ez igazsággá lett a betlehemi istállóban. De még más formában is beteljesedett. „Aki az én testemet eszi és az én véremet issza, örökké élni fog.” Az Údvözítő, aki tudja, hogy emberek vagyunk és maradunk s napról napra gyöngeségekkel kell megküzdenünk, valóban isteni módon jön embervoltunk segítségére. Mint ahogy a földi test rászorul a mindennapi kenyérre, úgy követel rendszeres táplálékot lennünk az isteni élet. „Éz az az élő kenyér, amely az Égből szállott alá.” Aki ezt valóban mindennapi kenyérévé teszi, abban naponta megvalósul a Karácsony misztériuma, az ige emberré válása. S ez valóban a legbiztosabb út arra, hogy az Istennel való létközösséget tartóssá tegyük, hogy Krisztus misztikus testébe minden nappal szilárdabban és mélyebben belenőjünk. Jól tudom, hogy sokak számára túlságosan radikális követelés ez. Megkezdése legtöbbünk számára gyakorlatilag egész külső és belső életünk átalakítását jelenti. De hát éppen erről van szó! Helyet kell teremteni életünkben az eukarisztias Údvözítő számára, hogy életünket élettévé formálhassa át: túlságosan nagy követelés ez? Annyi hiabavalóságra jut idő; nem volna rá mód, hogy megtakarítsunk egy reggeli órát, amely nem szét-szórta, hanem összeszedetté tesz, amelyben nem kopunk, hanem erőre teszünk szert, hogy azután az egész napot győzzük?

Persze több is megkívántatik, mint az az egy óra. Egy ilyen óráról úgy kell átmenni a másikra, hogy ide vissza is lehessen térni. Nem lesz már többé „nyugtunk”, még rövid időre sem. Akivel naponta van dolgunk, annak ítélete alól nem tudjuk kivonni magunkat. Még ha egy szó sem esik, megérezzük, hogy mások hogyan éreznek irántunk. Az ember megpróbál alkalmazkodni a környezetéhez, s ha ez nem lehetséges, az együttélés gyötrelmévé válik. Így van ez az Údvözítővel való mindennapi találkozásban is. Az ember egyre finomabban tudja megérezni, mi tetszik Neki és mi nem. Ha azelőtt tökéletesen meg volt elégedve önmagával, most majd másképpen lesz. Sok olyasmit fog magában találni, ami rossz, és amennyire csak lehet, változtat is rajta. És fel fog fedezni egyet és más, amit se szépnek, se jónak nem lehet tartani, s amin változtatni mégis oly nehéz. Erre azután nagyon kicsivé és alázatossá válik, türelmes és elnéző lesz a mások szemében levő szálkák iránt, mert megtalálta a gerendát a magáéban; végül pedig megtanulja azt is, hogy az isteni Jelenlét kérlelhetetlen fényében viselje el, s az isteni Irgalomnak adja át magát. Az elvégzi mindazt, amire a mi erőnk kevés volt. Hosszú út visz a magával elégedett, „jó katolikustól”, aki „teljesíti kötelességeit”, „jó újságot” olvas, „helyesen választ”, stb., s egyebekben azután tesz, ahogyan a kedve tartja, az Isten kezébe tett és Isten kezéből vett, a gyermek egyszerűségével és a vámos alázatával megélt életig. De aki egyszer végigjárta, nem fog visszafordulni rajta.

Az Isten-gyermekség kicsivé-válást és ugyanakkor: naggyá-válást is jelent. Az eukarisztikus élet azt jelenti, hogy kilénünk önmagunkból, egyéni életünk szűk korlátaiból és belenövünk a krisztusi élet távlatába. Aki az Urat az Ő házában keresi, az nem akarja, hogy mindig csak vele és az ő ügyével foglalkozzék. Érdeklődni kezd az Őr ügye után. A nani Áldozat önkénytelenül is belevisz bennünket a liturgikus életbe. Az oltári szolgálat imái és szokásai az egyházi év folyamán újra meg újra lelünk elé állítják az údvösség történetét,

s mindig mélyebbre hatolunk értelmükbe. És az áldozati cselekmény újra meg újra belénk vési hitünk középponti titkát, a világtörténelem sarokpontját: az emberreválás és megváltás titkát. Ki tudna érző szívvel és lélekkel a szent Áldozatnál jelen lenni anélkül, hogy meg ne fogná már maga az áldozat szelleme is és meg ne ragadná az a feléje irányuló vágy, amely őt s az ő k's személyes életét át akarja vinni a Megváltó nagy művébe.

A kereszténység misztériumai osztatlan egységet alkotnak. Ha az ember elmélyed az egyikben, eljut az összes többihez is. A betlehemi út is feltartóztat-hatatlanul visz a Golgotához, a Jászpótól a Kereszthez. Mikor a Szent Szűz a Gyermekeket elvitte a templomba, megjósolták neki, hogy kard üti át a lelkét, hogy ez a gyermek sokak bukására és feltámadására jött, jelöl, amelynek majd ellene mondanak. A szenvedés híre ez, a világosság és sötétség harcaé, amely már a jászol mellett is jelentkezett!

KIS MONIKA fordítása

TÜSKÉS TIBOR

BALATONSZENTGYÖRGYI BÁBTÁNCOLTATÓ BETLEHEMEZÉS

A magyar nyelvterületen a karácsony körüli népszokások közül az egyik legismertebb a betlehemezés: Jézus születésének az evangéliumi elbeszélése alapján dramatikus megjelenítése. Az urbanizáció hatására ma a szokás lassú átalakulásának és kiveszesének vagyunk a tanúi. A betlehemezés elszorodása két irányba mutat: egyrészt a játékokban résztvevő szereplők száma egyre fogy, másrészt az előadott szöveg egyre rövidül. Az egyik legszebb erdélyi betlehemes játéknak, a Domokos Pál Péter és Volly István által 1938-ban gyűjtött lövéteinek tizenhét szereplője volt. Magam városban, Nagykanizsán 1947-ben még lejegyeztem egy betlehemes játékot, amelyben négy szereplő, egy angyal és három pásztor játszott. A 60-as években Pécsen olyan betlehemezők jártak házról házra egyszál magukban, akik — míg a köszöntő énekelték — betlehemenként egy mesét színpadszerűen megjelenítő, színtnyitható, boltban vásárolt gyerekjátékot tartottak a kezükben. Nagyvárosokban ma már ezek a magános köszöntők is elmaradnak...

A betlehemes játék egyik sajátos fajtája a bábtáncoltató betlehemezés. A folszereléshez tartozó, templom formájú betlehem előterét színpadszerűen képezik ki. Ezen a „színpadon” játék közben az egyik szereplő a betlehem mögöl, két karját előrenyújtva apró, arasznyi bábukat mozgat. A bábokat többnyire párosával fogja kézbe, a betlehem aljához koppantja vagy egymáshoz ütögeti őket; a bábok az ének ritmusára táncos vagy verekedő mozgást végeznek. Bábtáncoltató betlehemes játékot a Felső-Tisza vidéken (Szatmár-esek. 1933) és Dunántúl néhány helyén (Esztergom, 1933), Keszthely körül (Gyenesdiás, 1934), s főként Somogyban, a Balaton déli partján (Balatonszentgyörgy, 1904; Balatonkiliti, 1906; Lengyeltóti 1926; Vörs 1965) jegyezték le. A vörsi bábtáncoltató betlehemezés a 60-as évek közepén valósággal megújult s új mozzanattal gyarapodott: a templom renoválása céljából rendezett gyűjtéshez kapcsolták. Továbbá a játék a hagyományos, falusi keretből is — legalább egy időre — kilépett, színpadszerű produkcióvá vált: az 1971 őszén, Pécsen rendezett II. nemzetközi felnőtt bábfesztiválon a játék eredeti szereplői színpadon mutatták be.

1946 végén, 1947 elején a karácsonyi iskolai színetet Balatonszentgyörgyön töltöttem. Akkor — 1947 január első napjaiban — jegyeztem le a 85. számú házban, Gergyéknél az alábbi bábtáncoltató betlehemes játékot. A gyűjtés fogyatékoságát a kérdőív, kotta, magnetofon hiányát) talán menti, hogy a szokás megörökítésére egy, a népelet iránt érdeklődő, hetedikes gimnazista diák vállalkozott.

Balatonszentgyörgy a Kis-Balaton felől vizekkel-nádasokkal határolt, eléggé elzárt helyen fekvő község Somogyban. 1947-ben mintegy másfélezeren lakták.

Gergyéék elmondása szerint a bábtáncoltató betlehemes karácsony előtt kb. két héttel kezdtek járni a 14–20 éves legények; a faluban egyszerre két-három csoport is betlehemezett. A bábtáncoltató betlehemes játékokban és a betlehemjárás közben előadott énekeket a templomban nem énekelték. Manapság tudomásom szerint nem él már a szokás. Balatonszentgyörgy Vörssel szomszédos község, de az 1947-ben lejegyzett szöveg nemcsak a korábban, 1904-ben, ugyan-csak Szentgyörgyön gyűjtött szövegtől tér el, de lényeges különbség mutatkozik az 1947-es szentgyörgyi és az 1965-ös vörsi játék között is.

A balatonszentgyörgyi betlehemesek hatan voltak: két angyal, három pásztor és a bábokat mozgó Katona. A betlehemhez nyolc bábu tartozott: két pásztor, Mónár [Molnár], Mónárné [Molnárné], Ördög, Kéményseprő, Menyecske, Lackó. Játék közben a bábok mozgatása a fent ismertetett módon történt.

A bábtáncoltató betlehemes játék eredetéről elég keveset mond a szaktudomány. *Bálint Sándor* szerint a bábtáncoltató betlehemezés megelőzte a bábok nélküli játékot: „A betlehemezés... eredeti alakjában bábtáncoltatás, amelyet eleinte az oltárokon, templomokban mutattak be a hívek jámbor gyönyörködésére és épülésére. Később a templomból kitiltották, mire a nép karolta föl.” *Volly István* arra mutat rá, hogy „a bábtáncoltatás valószínűleg a kisebb egyházak, kolostorok ötlete volt. A nélkülözött ünnepi alakoskodókat mozgatható kicsi bábukkal pótolták, s ezek játékát a templom előcsarnokában mutatták be...”

A bábok részben a karácsonyi misztériumjátékokhoz, az élő személyekkel megjelenített történethez közvetlenül kapcsolódnak: vagy azonosak az emberi cselekmény szereplőivel (angyalok, pásztorok), vagy olyan figurát pótolnak, aki kizorult a korábbi, teljesebb játék élő szereplői közül (Heródes). Másfelől — s erről eddig elég kevés szó esett — a bábtáncoltató betlehemes játék szoros rokonságot mutat a vásári mutatványos bábjátéssal.

A középkorban a vásári mutatványos bábjátás még nem szakadt el teljesen a misztériumjátékoktól, nem vált egészen világi jellegű mulattatássá; ellenkezőleg: át- meg átszöttek vallásos elemek. A bábtáncoltató betlehemes játéknak és a vásári mutatványos bábjátásnak számos közös figurája van: például a Halál, az Ördög. Föltehető, hogy a balatonszentgyörgyiek Lackó nevű bábja (neve, viselkedése, ruhazata legalábbis erre mutat) a vásári mutatványos bábjátás kedvelt és népszerű figurájának, Vitéz Lászlónak távoli rokona. A bábos betlehemezés és a vásári mutatványos bábjátás közötti kapcsolat leginkább a páros figurákkal szemléltethető. A híres magyar bábjátékos dinasztia, a Hincz család legrégibb, még a múlt század közepéről való figurái között négy férfi-nő páros, az ún. Tót-, Magyar- és Tiroli-táncospár, valamint egy középkorú férfi-nő páros maradt fenn. Ahogy a vásári mutatványos bábjátás ezeket a karakterfigurákat mindig párosával mozgatta, a bábtáncoltató betlehemes játék bábui is mindig párosával jelennek meg, és táncos mozdulatokat végeznek a betlehem kis színpadán. S ahogy ezek a figurák a vásári bábjátás színpadán többnyire némák, azonképpen a betlehemes játék bábui is csupán táncos mozgást végeznek az ének ütemére. Föltehető, hogy a falvak népe vásárok és búcsúk alkalmával gyakran találkozott a vásári mutatványos bábjátásokkal, akik ezeket az alkalmakat szívesen látogatták, s így vette át és építette be a betlehemes játékok szövegébe a bábok mozgatását. (Itt jegyezzük meg, hogy a népi bábjátás nemcsak a betlehemezésben élt tovább, hanem más népszokáshoz — például a mohácsi busójáráshoz — is kapcsolódott.)

A betlehemezés alakulása, változása, esetleg elsorvadása a bábokkal kapcsolatban is megfigyelhető. A betlehem színpadán utoljára megjelenő, ajándékot kérő bábút Szatmárcsekén Kismiklósnak hívják, Vörsön és Balatonszentgyörgyön Lackó a neve. A bábtáncoltató betlehemes játék csökevényesedését a bábuk számának fogyása mutatja: a szatmárcsekei játékban még tíz bábút mozgattak, Balatonszentgyörgyön 1947-ben nyolc bábuval találkozottam, a vörsi játékban ma már csak hét bábu szerepel. Némelyik bábu szerepe idővel elhomályosul, átalakul. A vörsi *Férfi*-nak és *Asszony*-nak Szentgyörgyön foglalkozást jelölő neve van: Mónár [Molnár], Mónárné [Molnárné]. Viszont a szentgyörgyi *Menyecske* bizonyára a szentmárcsekei két angyallal azonos. (A Mennyből az angyal... dallamára táncol!) Valószínű, hogy a Kéményseprő neve később került a szentgyörgyiek játékába. Teljesebbnek, eredetibbnek látszik a szatmárcsekei hár-

mas: a Halál előbb Heródes fejét üti le, majd a Halál és az Ördög kezd veszekedésbe. Az esztergomi játékokban már csak két veszekedő társ szerepel: az Ördög és Heródes. A szentgyörgyi Kéményseprő bizonyára Heródes elhomályosult változata. Vörsön viszont tovább romlott a figura jelentése. A vörsi játék leírása ugyanis két ördögöt említ: az egyik minden bizonnyal korábban a Kéményseprő volt, de jelvénye, a létra letörött, elveszett, s neve is megváltozott. (1969 nyarán Vörsön megismertem Horváth István pásztorfaragót. Akkor faragta ki fából az egyik vidéki múzeum — úgy emlékszem, a keszthelyi — számára a vörsi bábtáncoltató betlehemes játék hét figuráját és a fabülsőben fekvő Kisjézust. A figurákat — melyeket íényképen örökítettem meg — így nevezte: Mónár, Mónárné, két pásztor, Ördög, Kéményseprő, Lackó. Lehetséges, hogy Horváth István készítette a Balatonszentgyörgyön 1947-ben lejegyzett betlehemes játék bábuit is.)

Annak megéreztetésére, hogy a betlehemes játék — s ezen belül a bábtáncoltató betlehemezés — milyen messzi múltba nyúlik vissza, és milyen távoli kapcsolatokat, rokonságot őriz, két apró mozzanatot emelünk ki a játék szövegéből.

A balatonszentgyörgyi bábtáncoltató betlehemes játék egyik pásztorának — a három közül a legöregebbnek — *Kolegő* a neve. (Magát „vén Kolegő öregapátok”-nak mondja.) A szónak nagy családja, számos rokonhangzású változata él nyelvünkben. A legöregebb pásztoroknak Vörsön „vén *Kuridő*”, Szatmárcseke *Koridon* a neve, Szentgyörgyön vén *Koledő*-nak is mondják. A szó igei változata: *koledál* (kéreget, koldul). Anyámtól Nagykanizsán a szó köznévi alakját így hallottam: „vén *koredon*” (öreg, zsémbes, morgoló ember). Balatonszentgyörgyön — a másutt *Kuridő*, *Koridon*, *Koredon*, *Koledő* alakban élő név — bizonyára a népies etimológia nyomán (a kolléga szó hatására) változott *Kolegő*-ra. (Az I. pásztor például így szólítja meg: „Elvesztettem... jó kolegámat”). A tudományos etimológia szerint viszont a szó szláv eredetű. „Koleda: „karácsonyi ének”, adománygyűjtés... a magyar koleda valószínűleg többszörös átvétel eredménye... Az ősszláv koleda forrása a latin *Calendae* „a hónap első napja.” — Ettől a latin *Calendae*-től bizony elég hosszú út vezetett a balatonszentgyörgyi *Kolegő*-ig...

A betlehemes játékokban szereplő másik név még távolabbi kapcsolatra utal. A szatmárcsekei bábtáncoltató betlehemes játék egyik élő szereplőjét (a három pásztor közül a legfiatalabbat) Titiri bojtárnak hívják. (A bábok között is van két Titiri bojtár.) *Volly István* megjegyzi: „a pásztorok klasszikus hangzású neve a középkori iskoladrámákból ered”. — A rokonság még messzebbre mutat! Vergilius *Augustus dicsérete* című eklogájában szerepel egy hős, akit Tityrusnak hívnak. Vergilius eklogájában viszont a görög bukolikus pástorköltészetből került át a név: Titirus — Theokritusnál szereplő pástornév.

A magyar bábtáncoltató betlehemezésben különféle elemek, a görög bukolikus pástorköltészet és a római irodalom nyomai, az ősszláv népi szokások, a középkori misztériumjátékok és iskoladrámák hatása, a vásári mutatóványos bábjátszás elemei keverednek egymással. E távoli kapcsolatokra mutató jegyek különösen becsessé teszik a betlehemezést, karácsonyi népszokásunkat.

Irodalom: Bálint Sándor: *Népünk ünnepei*. Bp. 1938. — Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Bp. 1973. — Belitska-Scholtz Hedvig: *Vásári és művészi bábjátszás Magyarországon 1945-ig*. Tihany, 1974. — N. Bartha Károly: *A szatmárcsekei bábtáncoltató betlehem*. Ethn. 1933. — Dömötör Tekla: *Naptári ünnepek, népi színjátszás*. Bp. 1964. — Petánovits Katalin: *A vörsi bábtáncoltató betlehem*. Klny. a Veszprém megyei múzeumok közleményei 5. kötetéből. Veszprém, 1966. — Sebestyén Gyula: *Bábtáncoltató betlehemesek szerepe a magyar mysteriumok történetében*. Ethn. 1906. — Solymossy Sándor: *A betlehem a népmisztériumban s a dráma történetében*. Egyet. Phil. Közl. 1894. — T. I.: *Bábtáncoltató betlehem Somogy megyében*. Ethn. 1926. — Volly István: *Erdélyi karácsonyi játékok*. Bp. 1940. — Volly István: *Népi játékszín*. Bp. 1935. — Volly István: *Népi játékok II*. Bp. 1941.

A játék szövege

KATONA (kintről megzörgeti az ajtót, csönget): Szabad-e becsületes hajlékukba a betlehemi Kisjézuskát bemutatni?

I. és II. ANGYAL (igenlő válasz esetén behozzák a bábtáncoltató betlehemet, az asztalra teszik, közben énekelnek):
Pásztorok, ne féljetek,
Utánam siessetek!
Néktek éjféli tájában,
Az barmok pajtájában,
Mert Messiás született,
Néktek öröme eljött.

KATONA (be): Adjon Isten jó estét!
Gazda, gyorsan-frissen készítsd a háza-
dat.
Ma este pásztorok jönnek,
S nagy örömet hirdetnek.
Állj félre, te banya,
Ne nézz, mint vasvella;
Sárkányszemű pofa,
Takarodj a sarokba.
Nem azért jöttünk, hogy szemedet-szá-
dat nézzük,
Hanem angyalok helyett betlehemet
örizzük!

A KÉT ANGYAL ÉS A KATONA (az első dallamra éneklük):
Betlehem határába,
Pásztorok vigyázatába
Nagy öröm hirdettetik,
Mert az barmok pajtájába,
Ükör, számár jászolába
Üdvöztünk született.
Mert ha nem született volna.
Mindnyájan elvesztünk volna
Az egész betlehemmel.

I. PÁSZTOR (be): Adjon Isten jó estét a házi gazdának! Elvesztettem azt a kipegős-kopogós, kukoricagombócós jó kolegámat. Nem-e hallottak valami hírt róla?

II. PÁSZTOR (be): Adjon Isten jó estét a házi gazdának! Elvesztettem azt a cserfából-bükkfából, mindenféle fából kifagott vén Kolegó öregapámat. Nem-e hallottak valami hírt róla?

III. PÁSZTOR (csak benyit): Ha ez a küszöp ilyen magas nem vóna, inkább kilebb (hátralép), mégis bellebb... (belép) Adjon Isten, szerelmes fiam! Látom, ti itt benn eszesznétek-isziszuátok, ha volna mit! A vén Kolegó öregapátokról egészen meg is feledkeztek. Mit nem néznék, evvel a gircses-görccsös botommal (megfenyegeti a két pász-

tort) kilencvenhárom tarisznyaszíjat, hetvenhárom bocskorszíjat hasztanék a hátatokból. (Lökődik egymast a pásztorok.)

I. és II. PÁSZTOR: Engedj öreg, engedj!

III. PÁSZTOR: Nem engedek, mert ha mindég az öreg cüged, nem lesz belőlünk semmi. Nem az, kedves fiam!
Három fertély zódre,
Feküdjünk a földre. (Lefekszenek a pásztorok.)

I. és II. ANGYAL ÉS A KATONA (éneklük):

Pásztorok, hol vagytok,
Talán mind alusztok?
Gyorsan-frissen keljetek,
Jézus előtt legyetek.
Ma született a Kisjézus,
Vígan üdvendezetek!

KATONA (csönget): Glória!

I. PÁSZTOR: Hallod pajtás, angyal szól!

KATONA (csönget): Glória, Szent Szűz!

II. PÁSZTOR: Mária kiáltja szent fiát!

KATONA (csönget): Glória, Szent Szűz, Deó!

III. PÁSZTOR: Nem az, kedves fiam! Szól a tavali góla! De jó bor van abba a teli demizsonba. Ugye meginnátok?

I. és II. PÁSZTOR: De meg ám!

III. PÁSZTOR: Mit álmodtál te icike-picike, nyúlászajú-kecskeszakállú legkisebbik fiam?

I. PÁSZTOR: (rögtönzött szöveg, az álomba vaskos részletek keverednek, „finomabb” helyen mást mondanak) ... Hát te pajtás mit álmodtál?

II. PÁSZTOR: Szűz Mária Betlehembe szülte volna szent fiát. Hát kend öreg mit álmodott?

III. PÁSZTOR: Nem az, kedves fiam! Az öregnek szulósak a csontjai, rothattak a végtaggal. A többit már rátok bízom.

A PÁSZTOROK (fölkelnek, az öreget is fölsegítik botjukkal, énekelnek):
Ki az, aki mi fölöttünk
Oly nagyot kiáltott?
Ez a szózat anyalszó,
És a világ kiáltott;
Szívünk bé megháborodott,
Földre lehullott.

KATONA (a betlehem hátulján bebújtatva, karját előrenyújtva, a betlehem előterében a bábukat párosával, csárdás-mozdulatokkal táncoltatja, közben)

MIND (énekelnek. A két pásztor táncára):

Ime, már nincs mesze,
Fényesség a jele.
Itt van jele fényének,
Helye születésének.
Pólyába,
Párnába,
Be vagyon ő takarva posztócskába,
Áldott gyermek szenved már kis korába.

(Moinár és Molnárné táncára):

Ja, mint fázik,
Szép orcája ázik
Sűrű cseppekkel.
Mennyi cseppek,
Annyi gyöngyök
Értünk hullanak,
Ezek a mennyből vizek
Lelkünkre folynak.

(Ördög és Kéményseprő táncára):

Vígan zengjetez citorák: Jézus született.

Harsogjatok gyors trombiták: Jézus ember lett.

A Szűz kihirdet, mondá,
És méhébe fogadá,
Szent Gábor arkangyal is áldottnak mondá.

(Menyecske táncára):

Mennyből az angyal lejött hozzátok
Pásztorok, pásztorok,
Hogy Betlehembe sietve menvén

Lássátok, lássátok.

(Lackó táncára):

Hallod-e te Lackó, mi a dolgod?

Mellet a mennybéli követ mondott.

Hol született Jézus, Betlehembe.

Jézus a megváltónk, embertesíbe.

Menjünk el hát, köszöntsük csekély ajándékkal,

Ruháskát, párnáskát vigyünk mi is magunkkal.

A Kisjézus siránkozik, senki meg sem nézi,

Boldogságos Szűz Mária e világra szül.

(A játék szereplői ajándékokat fogadnak el, és tovább mennek.

Betlehemjárás közben, amíg egyik háztól a másikig érnek, az utcán ezeket az énekeket éneklük):

Óh te József, mit gondoltál,

Hogy istállót választottál

Ilven hideg időbe,

Épp a tél közepébe.

Megszállták a szállodákat

És a vendégfogadókat,

Nincs hele a Jézusnak.

Ó, ó, ó, ó, ó,

Boldog az az istálló.

(Vagy:

A, a, a, a, a,

Úgy röpülünk, mint a raj.)

Bárcsak előbb fölébredtünk volna,

Kisdéd Jézust megláthattuk volna,

Mert megcsendült a földünkbe angyalok

szólása,

Megszületett a Kisjézus barmok jászolába.

Apokrif

Írta THURZÓ GÁBOR

...a törvény gyermek felé vajon

vehetném-e a lépteim?

Rácsorranak – s fáj-fáj nagyon –

(hogy mért, nem is igen tudom)

a szakállamra könnyeim.

J. Bobrowski: Az elkésett pásztor

Mind aludtak a pásztorok, egy ideig sürgött-torlódt meg a nyáj, aztán megtalálták álmukat, egymáshoz bújtak, aludtak ők is. Néha felvonítottak a kutyák, de álmukban bizonyára ők is, mert elfáradtak a pásztorok, a nyáj és a kutyák. Sokáig fekete volt az ég, aztán sorra pattantak a csillagok, derült arccal mosolygott már a hold. Különösen egy csillag fénylett nagyon, akkora csillag, hogy fénye nemsokára még a holdét is elhomályosította. Majd lassan megindult odafönn, csillogó szikracsóva a nyomában. Egy pillanatra megállt a pásztorok szálása fölött, beragyogta az alvók lehunytt szemét, úgynnyira, hogy sorra felébredtek mind, kitörölték szemükből az álmot, s csodálták a csóvás csillagot, hisz olyant még senki sem látott.

Csak egyetlen pásztor nem ébredt fel, ezt Józsefnek hívták. Nagyon mélyen aludt, magához szorítva, akár egy ölebet, a beteg bárányt. Elcsavargott azon a napon a rábizott nyáj, a kutyája öreg már, alig tudta összeretelni, viszszaavarni pihenőre a juhokat és bárányokat, József is segített neki, egyszerre kellett pásztornak és terelő kutyának lennie, hisz nem tehetett másként: el kell számolni a gazdának juhaival. Így sem azt a csóvás csillagot nem látta, de azt a néhány furcsa, szárnyas, csillogó-villogó ismeretlen lényt sem, akik fényzárban az előbb megjelentek s repeső szárnyakkal nógatták a pásztorokat, kerekedjenek fel, induljanak, az utat majd mutatja a csillag az égen. Így aztán a pásztorok, bár fogalmuk sem volt, kik lehetnek a szárnyas lények és arról sem, hová invitálják őket, felszedelőzködtek, indultak. Csak József aludt tovább, szuszogva, mélyen, nagyon fáradtan, József, a pásztor, és a beteg bárány. És álmodott, természetesen a nyájról, a sebzett lábú bárányról, s azt hitte, álmodik még mindig, amikor az egyik szárnyas lény meglegyintette és így szólt:

— Mindnyájan elmentek. Te itt maradsz, József?

József a szárnyas lény arcát nem látta, csupa sugárzás volt az arca, de talán arca sem volt.

— Miért ne maradhatnék?

— Siess, hogy el ne késs.

— Honnan? — kérdezte csodálkozva.

A szárnyas lény — később, késő öregségében tudta csak meg, hogy angyalnak nevezik — a csóvás csillag felé mutatott.

— Arra! Mert hivatalos vagy te is.

— Ne haragudj, de ki hívott meg? És hová?

De akkor már egyedül volt a fehér, aranypettyes éjszakában. Körülötte csak az alvón összebújt nyáj, ölében a sebzett bárány. Szétnézett, látta a hívogató csillagot, és messze, nagyon messze a síkon a távolodó, zsugorodó pásztorokat is. Tűnődött — menjen-e? Mindenüvé el kell mennie, ahová hivatalos? Most ráadásul még azt sem tudja, ki a vendéglátó, és így rongyosan részt vehet-e a lakomán? S mivel eszébe jutott a lakoma, és arról az, hogy megéhezett, elindult ő is. Fogta kampós botját, karjába pedig a beteg bárányt, mert nem volt szíve otthagyni, vitte azt is.

Micsoda fényesség ez az éjszaka! Ilyet ember még nem látott soha, ő legalábbis sötétnek, legfeljebb holdfényvesnek, csillagosnak látta addig az éjszakát. Ment, fel-felnézett — merre is vezeti a csillag? És az mintha intett volna, suhogtatva fénycsóvját, terelgetné, erre csak, erre utánam...!

Egy pálmaliget felé tartott. S most már valami zenét is hallott. Hallott ő már elég zenét, furulyát, citerát, dudaszót. De ez más zene volt, mintha a vakító csillag csóvjája hárfa lenne, mintha a szárnyas lény repeső szárnyai muzsikálnának. Így ment, álmélkodva, meg-megállva, mind fáradtabban. Szívesen visszafordult volna, de azt mégsem lehet. Hivatalos, az a fénylő, különös szárnyas lény adta át a meghívást, méghozzá szigorúan, ellentmondást nem tűrve. Így hát mennie kell tovább, a pálmaliget felé, mert afölött állt meg a csóvás csillag.

Vissza kellett hőkölnie. A pálmaliget mélyéből — istálló volt ott, elhagyott istálló — fény toltult felé. És a pálmák alatt ott térdeltek a pásztorok, a többiek is, valamennyien, sőt ismeretlenek is, távolabbról. A térdeplők felett belátott az istállóba.

Igen, gondolta, ez az a rozzant, épp hogy nem dűledező istálló. Régen nem kötöttek a jászol elé barmokat. De most először egy bús pofájú szamarat látott, aztán egy kajla szarvú, ütött-kopott tehenet. És csak sokára látta meg — ehhez ágaskodnia kellett — a jászolt.

A jászolban rancos arcú, sivítózó kisedet feküdt. Egy szépséges fekete asszony — soha nem látta erre — csitítgatta. A jászol mögött magas, sovány férfiú, kezében, akárcsak neki, kampós bot, s érdeklődéssel figyelte a kisedetet, aki kezecskéivel anyja emlője után kapott, majd boldogan szuszogva étkezett, olyan diadalmas nyugalommal, mint aki végre elérte sivítkezésének célját. A szépséges fekete asszony dúdolhatott is a kisedetnek, ahogv általában az anyák, „csicsiá, bubája”, de ezt nem lehetett hallani, mert váratlanul seregni szárnyas lény röpdösött az istálló és a jászol fölött, s kardalt énekeltek: „Alleluja, megszületett, alleluja”. Az egyik pedig arany harsonából fújta a kíséretet.

Hát hol lesz itt a lakoma? — gondolta kedveszegetten. Aztán az elkésettek lábujjhegyen járó tapintatával, igyekezett közelebb kerülni. De alig tett néhány lépést, ott állt mellette az a szigorúan sovány, kampós botú férfiú, akit előbb még a jászol mögött látott. Hogy került ide? Ez a fényes éjszaka, szárnyas lények, szikracsóvás csillag, a dalolás, harsonázás — igazán semmi sem lephetne már meg.

— Későn jöttél — fogadta a férfi, s fáradtan sóhajtott.

— Mélyen aludtam — felelte bocsánatkérően. — Nehéz napom volt. De ugye, még nem késtem el a lakomáról?

A szigorúan sovány férfi elmosolyodott.

— Nincs itten lakoma.

— Hát akkor hogyan ünnepeljük a születésnapot?

— Most sehogy. Amikor újra kellett kelnünk, egy cipót, szárított halat, flaska bort hoztunk csak magunkkal. De az angyal, aki Betlehem felé irányított, közölte, egyszer majd mindenki megünnepli, mazsolás kaláccsal, bejglivel, sonkával, hallal, csirkével.

A pásztor ezt nem értette. S ildomtalannak tartotta, hogy érdeklődjék: ki is az az angyal? A férfi leült egy pálmafa alá, intett az elkésett pásztornak, ül-jön le az is.

— Mi is a neved?

— József — mondta a pásztor.

— Én is József vagyok.

— És pásztor te is? A botodról azt gyanítom.

— Ácsmester vagyok. — Hallgatott, sóhajtott. — Nagyon jól ment a műhelyem, tele voltam megrendeléssel. De amikor a feleségem, Mária, áldott állapotának utolsó havába került, megjelent az angyal, közölte, az Uristen küldte, szedjük sátorfánkat, készítsünk valami elemőzsiát, mert baj éri a gyermeket, ha nem megyünk Betlehembe. Így hát számárháton idejöttünk.

— Mi baja eshetett volna a gyermeknek?

— Azt én nem tudom. Az angyal azt is közölte, nevezzük majd Jézusnak, vagyis megváltónak, mert nagy munkára jön a földre. Hogy is mondta? — József, az ács újra tűnődött. — Azért jön, hogy megváltsa a világot.

József, a pásztor, szorosabban vonta magához a bárányt.

— Dehát mért érné baj egy ács fiát?

— Ezt én sem tudom. De engedelmeskednünk kellett. — És nagyon szomorú lett. — Az én fiamnak a szép, lakályos otthon helyett ebben a siralmas istállóban kellett megszületnie. Csak azért, hogy el ne eméssze valaki, és később megválthassa a világot. Milyen világot? Meg ugyan vajon kicsodát a világban?

A másik József, a pásztor, sokáig gondolkodott. A nyomorúságára gondolt, arra, hogy semmije, senkije. Majd óvatosan, nehogy megbántsa a beszédes ács mestert, azt mondta:

— Lehet, hogy ezt te nem érted. Te jó módú vagy, házad, műhelyed, gyalupadod, meg jól fizetett munkáid. Én szegény vagyok. Nézd, ez a rongy az egyetlen köntösöm. Hátha, s ezt te jó módodban aligha értheted, a szegénynek fog majd igazságot szolgáltatni.

— Ennek nagyon örülnék — helyeselt József, az ács.

— És mit mondtott még az, akit angyalnak nevezted?

— Csak ennyit. Dehát, mi is az igazság? Meg aztán ha van, mi lehet később majd belőle? Ezen én sokat gondolkodom azóta. Mert érts meg engem, aggódom a fiam jövőjéért. Én, ha derekasan elvégzem a munkám, átadom a megrendelőnek: itt van, remekbe készült ugye? Van aki elfogadja, van aki csak immel-ámmal, ezt is alakítsam át, azt meg faragjam le. Hát én attól félek, ha egyszer az én fiam igazságot tesz a földön, s megváltja a világot, az igazságát ki fogadja el igazságnak? Nem jönnek-e majd fanyalogva hozzá, akárcsak hozzám a megrendelők, ez itt nem megfelelő, azt meg dolgozza át... Hát akkor mi lesz az igazság? Érdemes-e annyit szenvednie majd érte? Mert az angyal azt is mondta, sokat fog szenvedni. Még keresztre is feszítik.

József, a pásztor, csak ámult:

— Ezt a kisdedet?

— Majd ha felnő, megemberesedik.

— Hát... — a pásztor nehezen tudott válaszolni, nem volt kenyere a szó, de érezte, az ácsmester okosabb nála, körültekintőbb, messzebbre lát. — Tudod mit, lesz ahogy lesz. Örüljünk, hogy a fiad egészségesen megszületett. Minden jót kívánok.

Ekkor újra zengett a kardal, alleluja! alleluja! — szólt aranyhangon a harsona. S ebbe a különös, égből származó zenébe most új muzsika keveredett. Cirpegő lant, dohogó dob, csilingelő harangjáték, pöfögő dudaszó.

József, az ács, a közeledő hangok felé fülelt.

— Búcsúzzunk — mondta. — Illik ott lennem. Megérkeztek.

— Kicsodák?

— A három királyok — mondta. — Gáspár, Menyhért, Boldizsár. Az egyik állítólag szerecsen, de nem tudom, melyik. Üdvözlőnm kell őket. Ugyanis, az angyal meghívta őket. Még áldozatot is hoznak magukkal. Bocsáss meg. Azt hiszem, lesz időnk elgondolkodni azon, amiről beszélgettünk.

— Lesz — bólogatott József, a pásztor. — Míg a fiad felnő.

— És talán azután is.

József, az ács, ahogy kötelessége, a jászol mögé állt. Mária visszatette a szalmára megnyugodott, jóllakott kisdédét. A szamár bután nézte a jövevényeket, a tehén közömbös volt, meg-megnyalta — bár az anya elhessentette jószágos, érdes nyelvét — a kisdedet. Az egyik három király fehér volt, a másik arca szürkés, a harmadik pedig valóban szerecsen. Meghajoltak, átadták áldozatukat, aranyat, tömjént, mirrhát.

A többi pásztor, valamennyi, továbbra is térdelt. S most József átlépdelt közöttük, átfurakodott a három királyok díszes, muzsikáló kíséretén, s már ott is volt a jászolnál, a kisdéd előtt, aki majd megváltó lesz, igazságot hoz. A három királyok megdöbben ten figyelték, — mit is keres itt ez a rongyos?

József pedig, az elkésett pásztor, elsírta magát, s a kisdéd mellé tette a jászolba a sebzett, de már vidor tekintetű kisbárányt.

FÁY FERENC VERSE

Ruhátlanul

*Athághatatlan napjaid halálos,
válladra kúszó szennye fojtogat.
Úveg-cellák, beton-falak: a Város
keríti be gyilkos magányodat.*

*Még visz, sodor az arcuk sárga sodra,
azoknak, kik most úgy vannak veled,
hogy lúgos árnyuk súlykolása mossa
s öblíti széppé szutykos csenededet.*

*Megtép a szél, s hiába foltozod már
rongyos virágok szirmát, hogy velük
takard didergő vázad: azt, ki voltál...
Lefoszlik rólad condrás szégyenük.*

*S már nem takar a barkák hallgatása,
a jázmin-csipke-táj, a csillagok;
nincs szád se már, hogy mindezt elkiáltsa,
s erőd sincs már, hogy mindezt eladogd.*

*Kifordítod a felhők szürke rongyát,
kifordítod az Istent, mint apád
kopott kabátját... s várod visszamondják
örömed ízét, kint, az éjszakák.*

*Sarlósodik a bánat, és magányod
nyüszítő, lompos félelme ugat.
Kaparj gödröt a szélben, és a sáros,
tavaszi csendbe rejtőd el arcodat.*

RÁBA GYÖRGY VERSEI

Az érc-vendég

Ki tudja mennyi éve
a téren ólmozott magányban
ült betöltetlen űrben
közszemlére téve
s én félrecsuklott tengelyen
menekülve összemarkoltam
szertepattant szózatokat
s képébe hajítottam
Tégy végre valamit te ólom-élet
Fölkelt s lelőtt egy hanyatló napot

Test nélkül az űr csak a semmi
s élni éveket
fénytelen nem lehet
aranyfüstöt a nap helyére tenni
látó-pontnak dermedtem a térre

Nyomolvasás

Lépések nyoma az időben
halálfutó test találkozik
gömbjében rezeg
a másik remegés
kallódik tovább
szavai levelenkint zúgnak
az időben nyomok
az örök fű már egyenesedik
morzsalék kor indiánjai
álmatlan a mindennapi ragyogásban
vonulunk kitalált hegyek alján

Gyümölcsszedés

A test madárpróbája odafenn
vendégünnepek kolonca levásott
a főt személytelen
tenyészet koronázza
s ahol a szív lehorgad
mint állkapcsa halottnak
ahol hajdan a tűzhelyre ütöttem
felejtett utakon
halkul a párkák dohogása

Tekintetek között
csetlő-botló szerkezet
rongyoskodtam valaha
fülemben most csak egy húr ciripel
futtában az év dala
száraz hő zuhog
a bőrön csergedező fényhavak
emberelőtti nyelven vallanak

Hiú az ezer pattogás
a földtől elszakadva
a lehetetlen gallyán fönnakadva
tépem rázom mit a holnap
markában összeroppant
gyepet hízlalnak a kopáncsok
hártyahéját majd megaszalja
ki húsát is fogára szabja
de költözőknek aki társa
órányi alakváltozásra
levéltelen napokban is
másik életét visszavárja

A KÖLTŐ HALÁLA

Jövőtlen hágtam, tisztán, szabadon
 kunza máglyára, gyötrelmem hevébe,
 e szívért, tudtam, nem kapok cserébe
 jövőt, ha néma kincsét odaadom.

Utolsó töredék 1926-ból.

(Szabó Ede fordítása)

Nem egy költőt nyugtalanított már az a sejtélem, hogy az életmű jelentéséhez hozzátartozik a költő halála. De kevesen fogalmazták ezt meg olyan határozottan, belső meggyőződésésként, mint a „saját halál” igényének meghirdetésével Rainer Maria Rilke, aki — mint azt róla, ünnepi emlékezésében, Stefan Zweig megállapította — a zűrzavar korában mindhalálig, minden gesztusában, óvni akarta a költői név tisztaságát, „abban az ősi ércsúlyú jelentésében”, amit neki még Hölderlin tulajdonított: hogy szava ne csupán pusztá csengő szó legyen, hanem a *lét* foglalatja, amiben élet és halál szétválaszthatatlanok. Ezt menekítette egy otthontalan életen át, zarándokútján. S ezért húzódott az első világháború szörnyű elménye után, amelyben megérezte a tömeghalál korszakának kezdetét, Svájc hegyei közé, az európai Senki-földjére, mintegy területenkívüliséget igényelve küldetése számára, ő, aki eddig is valamennyi országban csupán „vendégként” tartózkodott. — S mégis mióta itt a szenvedés pokolmáglyáján kellett a földi létből távoznia, az életéről, költészetéről szóló tanulmányok hátortalanul vetik fel a kérdést: föltételezhető-e, hogy sikerült kivívnia ezt a „saját halált”? J. R. von Salis, aki a költő végső harcát ezért a saját halálért oly gondos figyelemmel kíséri végig, följegyzi azt a végtelen szomorúságot, ami a beteg költőt eltöltötte amiatt, hogy „ilyen szenvedés egyáltalán lehetséges” — azt tanácsolja, legjobb föl sem vetni a kérdést. Igaz, Lou Salomének, a szívéhez legközelebb álló lénynek, az égő sebektől borított beteg csupán annyit tudott mondani, oroszul: „A pokol...” Viszont Wunderley asszonynak, a svájci évekbeli bizalmasának, akire végrendeletét is bízta, franciául azt költötte a lelkére: „Ne feledkezzék meg róla, hogy az élet fenséges”.

Úgy látszik, lehet a költő élete költői, halála azonban nem különbözhet más földi halandótól, nem tartozik, bizony, az élethez, attól *idegen* — mint azt valamikor Rilke is *A vak leány* alkotása idején érezte: „orv merénylet. ...s még idegenét se könnyű elviselni.” A *Malte* költőjének azonban kora ifjúságától alapelménye volt a „saját halál”; legkedvesebb rokonának, nagybátyjának halálában élte meg; — amint Tolsztoj halálélménye imádott bátyja elvesztésében gyökerizik. Lelkületük, világnézetük ebben is rokon. De épp az a Lou Salomé, aki annak idején a *Stundenbuch*-hoz vezető útra, a jasnaja-poljanai zarándokútra, magával vitte, hangsúlyozza, hogy már megismerkedésük, már az orosz út előtt, a *Larenopfer* s a *Traumgekrönt* kötetekből kiérződik, hogy Rilke világában *költő* és *halál* között eleve bizonyos kölcsönös vonatkozás áll fenn. Nem valami tételes megfogalmazás árulja ezt el, hanem a megénekelte dolgok halálközele: a törekenség, a mulandóság szférájába emelkedve érlelődnek költőivé. Haldokolva lehelnek szépséget magukból, s ennek megfelelően, a hangnem, amelyben a költő róluk nekünk beszél, bizonyos halk, végtelenül finom, olykor már alig-alig felfogható zeneiség.

Lou Salomé azonban óva int attól a félreértéstől, hogy valami érzelmes halálvágyat olvassunk ki mindebből: szerinte a költő a halandóra mutatva nem a halálra, hanem az életre kíván figyelmeztetni, s a finomságoknak ez a költője feladatai vállalásában maga is robusztus erejű. „Nem azt hirdetem, hogy szeretni kell a halált — írja Rilke egyik levelében —, hanem azt, hogy olyan nagylelkűen kell élni az életet, kicsinyes számígtatás nélkül, hogy maga a halál is az élet végső pazarsága legyen, olyanformán, amiként annak, hogy igazán szeretünk, legfőbb ismertetőjegye, hogy megszűnik bennünk minden számító fontolgatás.” — „Csak mert hiányzik életünkben az érzésnek ez a telje, s ide-

genül éljük az életünket — válik számunkra a halál is idegenné, fenyegetővé, mint az élet elfojtása, mint valami erőszak." Salis, a nagy műveltségű jóbarát kötelező kritikai tárgyilagosságával közli, hogy Rilke betegsége elhatalmasodásával milyen tartózkodóan kerülte az ilyen misztikus jelentésű szavakat, mint Isten és a halál. Végredeletében sem fordulnak elő, körülírásokkal él helyettük.

Salis ezt azzal magyarázza, hogy Rilke, aki ifjú éveit a *szenvedés* és a *halál* költőjeként szerepelt, ki akart térni az elől, hogy ezekről a titkokról szóljon, amikor saját teste fölött hatalmasodtak el. Magatartását a betegséggel szemben is az emberi személyiség mélyeséges tisztelete szabta meg. Egyrészt elutasított minden mesterkelt beavatkozást, fájdalomcsillapító narkotikumot. Az volt a meggyőződése, hogy valaki csupán egyénisége teljes birtokában ő maga. Ha valaki súlyosan megbetegszik, más ember lesz belőle. Az orvostól csupán azt várta, hogy a természet erőinek fokozott működtetésével állítsa vissza a szervezet eredeti rendjét. Teljesen idegen volt szemléletétől, hogy teste-lelke beteges állapotából sajátos lehetőségeket csikarjon ki a mű számára, éppúgy, amiként soha nem vett igénybe semmiféle izgatószer, hogy költői ihletét elősegítse, még csak nem is dohányzott.

Rendszeresen élt, mértékletes volt ételben, italban. Olyan volt, amilyennek a költőt Hölderlin kívánta: „isteni neveltetésű, bátor és könnyed, éteri tisztaságú és jámbor”. A mottóul idézett *Utolsó töredék* a halálnak korántsem megjövendőlése, hanem pusztán elfogadása; amiként a zarándok-költő mindenkor csupán hárfája kívánt lenni fénynek-viharnak, életnek-halálnak: „Jer hát te végső, elfogadlak ennek, tépd áldatlan kín testem szövetét: ahogy lélekben égtem, lásd, ma benned égek...” A „saját halálért” küzdő költő gesztusainak egyike, a végső pihenőre készülő zarándoké. Az elkötelezettségnek ez a belső parancsa indította, hogy megkeresse a végső állomást, az otthont, ő, akinek „sohase volt otthona”. Vajon sejtette-e ezt öntudata mélyén, amikor a Rhône völgyébe tévedt?... De amikor megpihent Raron templomdombján — mint végredeletében vallja —, megérintette s itt először, „ennek a tájnak fénye és szabad szellője”. S valami véglegesen foglyul ejtette, őt, aki mindaddig úgy érezte: „hiába karolnál által, nem foghatnak meg, karok”.

A végső start helye volt ez. Nem messze magányosan emelkedett ki a tájból a XIII. századi toronykastély, Muzot, amelynek csendjében reá talál majd újra az *Elégiák* Angyala, akit tíz éve hiába várt vissza, hogy folytassa vele túsáját, melynek, úgy látszik, végső tusanak is kellett lennie. S itt, Muzot-ban, köszönt be majd hozzá sorsával egy régi ismerős, azóta kedves halott, Wera Ouckama Knoop, hogy az *Orpheus-szonettek*re ihlesse. 1922 első napján levelet kap a két éve tragikusan, ifjan elhunyt táncosnő édesanyjától, melyben az elbeszéli, miként hátrált a bájós gyermek művészetről művészetre, a tánctól az énekig, majd a rajzig, csakhogy a lényében rejlő zenéhez, betegségé ellenére is, hű maradjon mindhalálig... S erre az üzenetre valami megindult Rilkében. Szorosabbra fogta Muzot-i magányát; beszüntette a levelezést, kérésére nem vágta többé fát az udvaron. S a téli táj csendjében hallhatóvá válnak újra azok a hangok, amelyek Duino tenger és ég között lebegő sziklavarában szólaltak meg először, hogy azután évekre elnémuljanak. Befejezi az *Elégiákat*, megszületik az *Orpheus* szonett-sorozat: „mindez pár nap alatt, névtelen vihar, szellemi orkán...” Rilke kegyelemszerű ajándékként fogadja a beteljesülést, szinte fölélegzik „mintha görcs oldódott volna fel a szívében”. Lou Salomé azonban, akihez ezekben a hetekben visszatért, s aki távolból együtt élte át a költővel az alkotás rettenetét, eleve figyelmeztette az elmaradhatatlan visszahatásra.

A látogatók azonban egybehangzóan arról számolnak be, hogy sohase látott derű sugárzik a költő arcáról, s valóban az egykori fényképekről mintha új Rilke-arc ragyogna felénk, felszabadultság-szülte ismeretlen, játékos vidámság. Ilyennek látja Valéry és Rudolf Kassner is, amikor meglátogatják egymás után 1924-ben. S mindketten elgondolkoznak, vajon mit jelent ez. — Valéry később Rilke francia költeményei elé, a *Les Roses* kötet előszavaként írt, immár a halott Rilkéhez szóló, „imaginarius levelében”, mintha elárulná, hogy mögéje látott ennek a mosolynak: „Mon cher Rilke, úgy tűnt fel nekem, mintha már a tiszta időbe lenne bezárva — az annyira egyhangú élet, az egyforma napok transzparenciáján át mintha félreismerhetetlenül ütközött volna keresztül a halál arca. Milyen naiv voltam, hogy sajnáltam akkor ezért — pedig az Ön szel-

leme csodákat hívott életre ebből a sivár pusztaságból, ahol vemhessé lőn az idő. Mindennél irigyelésre méltóbb volt az Ön otthona, az alacsony toronykastély, Muzot varázslatos tornya..." Elefántcsonttorony? Nem, költő menedéke „a zűrzavar korában”. Valakié, aki meg akarja őrizni alkotó magatartását tisztán: „un homme si pur, si gentil”, mint majdnem azonos szavakkal állapította meg Du Bos, a párizsi esztéta jóbarát s az az egyszerű svájci falusi lány, aki anélkül zárta le a költő szemét, hogy tudta volna, kicsoda is. Az a tisztaság és nemeség, mely szellemi végrendeletének tekinthető töredékéből, az *Ifjú munkás leveléből* sugárzik: „Láthatja uram... meg tudtam írni ezt a levelet anélkül, hogy egyetlenegyszer is élnem kellett volna a hit szóval. Mert nagyon bonyolult valami az, és nem az én esetem. Nem akarom, hogy eleve bűnösnek minősítsenek, mikor talán nem is vagyok az. Oly tiszták a reggeleim. Meg tudnám magamat értetni Istennel közvetlenül, anélkül, hogy rászorulnék valakire, aki segít levelet fogalmazni hozzá...”

1925. október 27-én azután megírta azt a végrendeletet is, amelyben alig rendelkezik egyébről, mint utolsó nyugvóhelyéről. Kéri, hogy a közeli Raron kis falusi temploma kerítésének tövébe temessék, ahonnan a Rhône völgyére szabad kilátás nyílik. Közli azt az óhaját is: ha lehetséges, keressenek valami régi sírkövet („empire formát”), csiszolják le róla a felírást s azután vessék legfelül reá a Rilke család címerpajzsát. Középre a nevet — évszám vagy más jelölés nélkül — s valamivel alább, egy kis térközt hagyva, a maga írta sírverset:

*Rózsa, ó tiszta ellentmondás, szent gyönyör,
senki álmának lenni annyi
pillán.*

A német eredetinek / Rose, oh reiner Widerspruch, Lust, / niemandes Schlaf zu sein unter soviel / Lidern. S a *Lidern* a forgópontja; egyszerre jelent *szírmot* és *pillát*. A rózsa szírmái alatt illatálomként szunnyadni? A senki álmaként? Az örökre lezárt pillák alatt a rózsa álma, a senki álma? Enigmatikus sírfelirat, amely magában foglalja az egész életmű misztikus jelentését. A költő hitvallását, aki az istenélmény bensőségét fölébe helyezi a dogmatikus hitvallásnak? A *Stundenbuch* vallomására kell gondolnunk: „Mit nem hirdettek, csak abban hiszek / Lobogj föl bennem szabad áhítat... / Vakmerőség? Bocsásd meg Istenem... / úgy szeretnék Téged vallani, / mint gyermekima csöndes estelen... / S ha ez gőg, engedd, hogy gőgös legyek / az én imámra, / mely oly magányos magasan lebeg / fenséged felhős homlokára...”

A kommentátorok a rilkei tárgyi szimbólumvilágban oly nagy szerepet játszó „rózsa”-motívum nyomán haladnak visszafelé az életműben. Érzésünk szerint, megfellebbezve arról, hogy mint minden költői szimbólum, Rilké is a mű szerkezeti egységében kapja mindenkori jelentését. És itt a *Lidern*, a *pillákat* is jelentő *szírmok* különös funkciója dominál a rózsa-képben. S amellett a hely és az alkalom. Lehet-e a rózsa szépsége, a költő és a költő álma a Senki álma? Micsoda „*tiszta ellentmondás*”! Micsoda nagyúri gesztus az Alkotónak ez a makacs elrejtőzködése. Lehet-e mindez a Senki álma? Önkéntelenül is a rokon lelkű magyar költő *Hajnali részegségének* vallomására kell gondolnunk.

Mindenesetre a sírvers már készen volt — dátuma a végrendeleté: 1925. október 27. — amikor a következő év őszén, hosszú lábadozás után, lement a költő a toronykastély körüli kis kertbe, hogy megnézzé kedvenc rózsatöveit és előkészítse őket a télre, s munka közben egy túske megsebezte. A seb elgennyesedett és nem akart gyógyulni. Végző soron így kedves rózsái hozták a halál üzenetét. — Csak meg kellett keresni az empire sírkövet, lecsiszolni, hogy rákerülhessen a címer, a név és a vers.

Akármilyen volt is a költő halála — a rapid leukémia egy különösen fájdalmas esete —, az bizonyos, hogy ez a sír, mint a költő végső akarata is, méltó záróköve a költő életművének. Költő sírja, költői végrendelet. Mert mi más a költő, az igazi költő, mint aki nyugodtan tud pihenni az idők végezetéig a maga hirdette ígék alatt. Nem nyugtalanítja álmát, hogy az új és új szívekben életre kel... A létezésnek az a különös formája — senki álmának lenni annyi pillán —, amiben élet és mű azután a teremtes valamennyi gazdátlan szépségével osztozik.

RAINER MARIA RILKE VERSEI

Nyári éj a városban

Szürkébb itt az alkony lent a mélyben,
s éj ez itt, mely túl a lámpafényen
úgy függ, mint egy langyos rongycafát.
Felmagaslik hirtelen, sötétén,
tátongón a tűzfal, s meredélyen
keresztül, a ház mögött az éjen
át merészen felszalad
a teli holdig; s csak a hold ragyog.

Fent a végtelen tér a magasban
fénylőn szökken újra egy nagyot,
s mindenütt fehéren, mozdulatlan
néznek már az ablakok.

A vak

(PÁRIZS)

Nézd, hogy törtet át a városon,
mely számára nincs, homályban járván.
Mint sötét törés a fényes tálcán,
úgy megy ő. Mint a papírlapon,

dolgok visszavert sugára benne
festve van csak, sosem éli át.
Érzéke mozdul csak, mintha lenge
hullámokkal verné a világ:

őt, a csöndet, aki ellenáll, —
aztán mintha várna, messze réved,
s a kezét kinyújtja, szinte már
ánnepélyesen, mint vőlegények.

Késő ős Velencében

Nem vonz többé a város, mint csalétek,
mely megfog minden újabb nappalon.
Az üvegfalú paloták, ha nézed,
tisztábban csengenek. S a nap nagyon

fáradtan, mint a bábuk, meghajolva,
fejfel előre függ a kerteken.
De ősi csontvázerdőkből magosba
száll föl a szándék: még ma éjjelen

megkettőzteti gályáit a tenger
tábornoka s a fegyvertárakat,
hogy bekátrányozza már holnap reggel

a levegőt hadával, mely sietve,
ragyogva törtet evezőt merítve,
heves szélben lengő zászlók alatt.

A költő

Percek, órák, hogy elhagytok engem!
Sebesre ver a szárnyatok.
Ajkam így kifosztva énekeljen?
Ó, éjjelek és nappalok!

Nincs se kedvesem, se otthonom,
nincsen hely, hol békén megpihenjek.
Fölém nő, aminek nekikezdek,
s mind elárul aztán gazdagon.

Tájkép

Hegyoldalak, dombok és az ég
részei s a hidak összetörve
s mind, mi befér egy látásnyi körbe
fentről leig, mintha már a vég
érte volna, alkonyi sugárban
felszakítva, tépve, holtra váltan —
végzetesen eltűnt a vidék;

mégse nyelte el a seb egyszerre,
lassan folyt szét percről percre benne
a hús messzi kék,
mely az estbe máris éjt kever,
úgy, hogy az a távoli tüzekben
csöndesedve tűnik el.

A kapuk és ívek is pihennek,
fátyolosan száll a felleget
sápadt házsorok felett,
melyek mind a nagy homályba vesztek;
sugár siklik át a hold felől
gyorsan, fénylőn, mintha messziről
egy arkangyal kardját suhintaná meg.

Szerelmes dal

Mit is tegyek szívemmel, hogy terád
ne gondoljak? Más dolgokkal hogyan
törődjem én, hogy lényed elfeledjem?
Ó, lelnék bár egy csöndes jó tanyát,
mely elhagyottan áll, mely ismeretlen,
sötétbe rejtőznék ott boldogan,
és hallgatnék, csak mély örvényed zengjen.
De egymáshoz von minden érzelem
kettőnket, mint vonó a hangszeren
két hűrt, mely szólani együtt akar.
Mily hangszernek vagyunk a húrjai?
S ki az, ki így tud rajtunk játszani?
Ó, drága dal!

CSANÁD BÉLA fordításai

BÚCSÚ NAGYANYÁMTÓL

Írta KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Anyai nagyanyám nálunk lakott, attól a naptól kezdve, hogy apám feleségül vette édesanyámat. Őt kapta hozomány helyett. Apám nem beszélt vele, nem amiatt, hogy a nyakára sózták, el kell tartania, hanem nagyanyám gyermeketeg lény volt s úgy kérdezősködött szünet nélkül, mint egy két éves gyerek.

Hetvenegynehány éves korában látási zavarai támadtak, orvoshoz vittem. Kezdődő szürkehályog, állapította meg a szemész, egyelőre nincs mit csinálni, nem fejlődött még ki s a műtét haszontalan volna. Fiatalabb korában velünk, a gyerekekkel foglalkozott, nem őrzőnk, hanem játszótársunk volt, minden boldogságban, minden kalandban részt vett. Ahogy azonban felnőttünk, magára maradt s minthogy hasznos foglalkozás nélkül nem tudott meglegenni, minthogy egész életében kínozták a tudat, hogy apám tartja el, visszavonult a szobájába s naphosszat horgolt. Eszelősen bonyolult, néha nagyon szép mintájú csipkéket, ezeket aztán potom pénzért eladta a kereskedőknek. Így gyűjtötte össze a karácsonyi ajándékokra a pénzt.

A hályog nőttével egyre gyorsabban fáradt a szeme, egyre romlott a látása. Nehány percnyi horgolás után, ölébe ejtette a megkezdett csipkét s várta, hogy benyit valaki hozzá, megváltja a magány s a közeledő vakság rémétől.

Nekem talán csak azért tűnt föl másoknál korábban, hogy milyen kiszolgáltatott állapotba süllyedt, mert én csak látogatóban fordultam meg otthon. Épp bővíben voltam a pénznek, hirtelen vásároltam neki egy jó minőségű rádiókészüléket, talán Philips márkájút. Már közelebb járt a nyolcvanhoz, mint a hetvenhez, hosszú élete folyamán talán ez volt az első alkalom, hogy valaki hátsó gondolatok nélkül kedveskedett neki. Puritán erkölcsök közt nevelkedett, amellet a rászakadt magányban elszokott az érzelemnyilvánítástól. A szüntelen szomorúság, amelybe belemerült, megdermesztette a vonásait, csak a szeme csilant meg, amikor megköszönte az ajándékot. Két csontos kezével kétoldalt sután és ijedten megsimogatott.

Megtanítottam a készülék kezelésére. Mint később édesanyám, búcsúztában az élettől, nagyanyám is az operettek vidám-érzelmes világába menekült. S ő, akit a rokonok úgy dobáltak fiatal özvegy korában ide-oda, egyik rokontól a másikhoz, mint valami tárgyat, néha maga elé suttogta e néhány szót s ilyenkor arca átszellemült:

— Anna grófnő... Anna grófnő...

Anna volt a keresztnéve s a megaláztatások elől menekült a grófi álomba. Hisz amit vele tettek, amit ellene vétettek, azt egy Anna grófnővel nem teheték volna meg, gondolta.

Részem volt nekem is a halálában, abban a mértékben, hogy mikor már ott tántorgott a teljes világtalanság küszöbén, masokkal együtt, rábeszétem a műletre.

Heavennyoic évesen feküdt be a kornázba, a lábát visszanyerte, viszont tüdőgyulladást kapott. Minden valószínűség szerint azért, mert a kórházban uralkodó katonai fegyelem megkívánta, hogy a beteg kórházi fehérműt viseljen. Nagyanyámnak, mint amolyan kissé bogaras öregasszonynak, megvoltak a szokásai, réliit húzott a hálóing fölé, stb. S ezt nem engedték meg neki.

Legyöngült állapotban szállítottuk haza s továbbra is ágyban feküdt. Gyánítottuk, hogy aligha áll majd lábra. Nem akart meghalni, bár nem küzdött oly szívósan, olyan elszántan az életért, mint később édesanyám csaknem két esztendőn át. Hiszen semmi nem várta a jövőben, tartalma már régen nem volt az életének.

Egy mondata fiatalember koromban is mellbe ütött:

— Egyetlen nap nincs az életemben, amit újra szeretnék élni.

Mellbe ütött, teljes értelme viszont csak most bontakozott ki bennem, most hogy számot vetek éveimmel, élményeimmel, elsikkadt és fölös tapasztalataimmal, előttem az örök homály, mögöttem elvétve gyöngébb-erősebb csillogások. Holott az én életem krózi élet volt az övéhez képest. Megint a megértés biológiai határai.

Neki is megvolt a maga titkos nyelvezete, aminek segítségével annyira-amennyire megszabadult annak a súlyától, ami a lelket nyomta, anélkül, hogy nyíltan beszélt volna. Tudta, hogy a műtét elkerülhetetlen volt.

— Botra kerültem volna — hajtogatta panaszosan.

Szentgyörgy-pusztára vágyott, édesanyám hétvégi házába, úgy érezte, az ottani tiszta levegőben erőre kaphat. Csakhogy gyengébb volt annál, hogy akkora utat kibírjon. Az orvos a fejét csóválta. Előző nyáron még ott üdült s gyakorlatilag már akkor botra került, a szó átvitt értelmében. A szomszédban lakott egy kislány, valahányszor ájtott hozzánk s nagyanyámat a ház előtt találta, a székben, mindig megkérte:

— Vigyél sétálni, Zsuzsika. Csak egy kicsit.

Erről évtizedekkel nagyanyám halála után a villamoson szereztem tudomást. Zsuzsika mellé ültem, akkor mondta el.

Most, hogy magatehetetlenné vált, a család többet törődött vele, bár eleget nem. Egy alkalommal, mi hárman, testvérek, az ágyánál találkoztunk. A beszélgetés akadozott. Közös témánk alig akadt. A látogatások rendszerint azzal fejeződtek be, hogy a soros beállította a rádiót, aztán mondott búcsút.

Nagyanyám ezúttal is Szentgyörgy-pusztá után sóhajtott:

— Úgy szeretnék már ott lenni.

Öcsém megkérdezte, miért? Mit csinálna, ha ott volna?

— Csirkéket tartanék — hangzott a válasz.

— Ugyan — legyintett András öcsém —, hiszen oda sem tudnád hívni őket, ha enni adsz nekik.

Nem volt ebben az alapjában véve ocsmányul durva megjegyzésben semmi szándékos durvaság. András csupán a nyilvánvaló tényt állapította meg, realisztikusan, ami magát a tényt, a realizmus tökéletes hiányával, ami a lélektani hatást illeti.

Nagyanyám arca eltorzult, céklavörössé vált, lebernyeggé fonnyadt nyakán az ínak megfeszültek, az erek kidagadtak:

— Pi-pi-pi-pi-pi... — hallottuk a kísérteties hívást, amely mintha a túlvilágról jönne. A nagy erőfeszítés után feje visszaesett a párnára, az összegyűlt vér széteszlott, arca halottsápadttá vált. Ha a mellét nem mozgatja a lélegzés üteme, halottnak hihettük volna.

— Ilyen állapotban csakugyan nem tarthatna csirkét — mondta ki Ilma húgom a végső szót, nyugodtan, tárgyilagosan.

Szerettem volna beléjük rúgni. Ehelyett ennyit mondtam:

— Menjetek csak, majd én beállítom a rádiót.

Nem nyúltam a készülékhez, üldögéltem s néztem szegény nagyanyámat. Nemsokára kinyitotta a szemét, a szája széle kissé elmozdult, mintha mosolyogna, mintha hálálkodna a mosolyával.

— Menj, ha dolgoz van — biztatott bágyadt hangon.

A tapasztalat értelmét nem ragadtam meg azonnal, ahhoz idő kellett, újabb tapasztalatok s biológiai érettség. Az öregek, ha már magatehetetlenek, mozdulni

nem bírnak, tudják, hogy a kérés hiábavaló, a gyűlölt arcoktól, a közönyösöktől, az érzéketlenektől, a gonoszoktól úgy menekülnek, hogy behunyják a szemüket.

Hosszú ideig elnűzta, átszenvedett egy combnyaktörést, édesanyám gondozta. Ilma húgom tanított, András öcsém hivatalba járt. Nagymamám éjjel halt meg, hosszas haláltusa után. Nyögések, forgolódás zaja hallatszott át a szobából, ahol feküdt, édesanyám átment hozzá. A részleteket tőle tudom, sem akkor, sem idősebb korában nem mondott el mindent. Borzongva, iszonyodva beszélt el, hogyan simogatta, csókolgatta nagymamát, akinek a haláltusa ide-oda csavarta a testét, egész addig, amíg valami rémes bugyborékolás után mozdulatlanlanná nem vált.

Körülbelül reggel kilenc óráig őrizte a lesötétített szobában a holttestet, aztán felhívott engem. Fölkapkodtam a ruhámat s rohantam a Tinódy utcába.

— Miért nem hívtál orvost? — faggattam.

— Nem akartam zavarni a gyerekeket — ezt válaszolta akkor és ezt válaszolta harminc esztendő múlva. Ilma húgom és András öcsém tehát tisztálkodott, megreggelizett s mind az egyik, mind a másik elment dolgára anélkül, hogy anyámat üdvözölte, kereste volna: húgom meg ő egyazon szobában aludtak. Eszükbe sem jutott bekukkantani, bár egy másodpercre, haldokló nagymamához. Ennyire közönyösek voltak? Vagy a felelősség, a teendőik elől menekültek tudatosan? Máig nem értem, mindez hogyan történhetett.

Édesanyám támolygott a kimerültségtől. Bekísértem a belső szobába, ahol Ilmával kettesben aludtak. A redőny felhúzva, az ablak nyitva, vastag kötegen áradt be a fény, rá a vetetlen ágy gyűrött fehérjére. Hálóinge fölött könnyű köntöst viselt, azt kapta föl, mikor átment nagymamához. Az ágyához veztettem, lefektettem.

Nem akartam a halottat látni, honnan sejtettem volna, hogy azt a látványt éppúgy meg lehet szokni, mint minden mást. Mielőtt a tisztiorvosnak telefonáltam, mindenestre bedugtam a fejem az ajtó résén. A sötét szobában nagymamám mozdulatlanul feküdt az ágyban, visszafojtottam a lélegzetem: — semmi. Megszólítottam: — semmi.

Leültem az előszobában a telefonhoz s fölhívtam a tisztiorvost. A magas, rideg, elegánsan öltözött, tartózkodó modorú emberről csak úgy süvöltött a gyanakvás. Valamelyes oka lehetett rá, hiszen egyet-mást megkérdezett anyámról a házimestertől, kik laknak a házban, ki hogyan fedezte föl a halálesetet s a válaszok szemlátomást nem elégítették ki. Nyilván az volt a föltevése, hogy anyám két testvérem segítségével eltette láb alól az öregasszonyt s a biztonság okából a gyerekek eltűntek a helyszínről.

— Hol a halott? — tudakolta.

— A szomszéd szobában.

— Legyen szíves.

Benvitottam. Nem a redőnyt húztam föl, hanem a villanyt gyújtottam föl s az ágyra mutattam. Nagymamának félprofilból rémlett az arca, kusza barna fürtök lógtak szemére, homlokára. Hetvennyolc éves korára egyetlen szál ősz haja sem volt.

Takarja ki! — szólt rám a tisztiorvos egy törzsőrmester modorában.

Nem volt mit tenni, engedelmeskedtem s egyetlen gyors rántással az ágy végébe húztam a paplant, s megláttam nagymamát anyaszült meztelenül, csonttáborré soványodva. Azt hittem oldalt fekszik. Nem! Hanyatt feküdt s látszott, hogy az egyik lába körülbelül negyedméterrel rövidebb a másiknál. Mellette ronggyá gubancolódva a hálóinge, haláltusája közben szaggathatta össze.

— Az más! — szólalt meg a tisztiorvos, s ez a kijelentés árulta el, hogy büntényre gyanakodott. Egyébként rendkívül óvatosan viselkedett, nem bírom a jelenet folytatását visszaidézni, de úgy rémlik, meg sem érintette.

Miután kiállította a halotti bizonyítványt, mereven meghajolt és eltávozott.

Nemsokára megérkezett Margit néni, anyám bátyjának, Dezső bácsinak az özvegye, egyik legtiszteltebb jellem, akit valaha ismertem. Talán egy évig sem volt Dezső bácsi felesége, hiszen nagybátyámat hamarosan besorozták, elvitték a harcterre, hogy onnan soha vissza ne térjen. Margit néni — egyébként ruhatáros az Operaházban — haláláig tartotta a kapcsolatot, ő volt az egyedüli a rokonságban, aki részt vállalt beteg nagymamám gondozásában s amilyen áldozatkész lélek volt, édesanyámon is sokat könnyíthetett volna, ha nem ragadja

el korán a halál. Első dolga az volt, hogy a tükröt letakarta s gyertyát gyújtott előtte.

Vele közösen intéztük a temetés ügyét s minden mást. A ravatalnál az egész rokonság megjelent, azok is, akik életében feléje sem néztek szegénynek, holott pontosan tudták, milyen kiszolgáltatottságban él, megjelentek a „csucsaiak”, azaz a gazdag rokonok, akik annak idején, amikor használt télikabátot kért tőlük, azzal a bölcs tanáccsal látták el, hogy hárászkendővel védekezzék a kolozsvári kemény telek ellen.

— Részvétemet... Részvétemet... — hajtogatták gépiesen, s szorongatták a kezemet, ugyanolyan gépiesen. A szemükbe kellett volna kőpni. Csakhogy nekem akkor még fogalmam sem volt róla, hogy ezt érdemlik. Édesanyám magába zárta a sérelmeket, csak a halálközelség nyitotta meg a lakatot a száján.

Lepkeszárnyon

EMLEKEZÉSEK (6)

Írta SZILI LEONTIN

Főszerkesztőm kedvesen üdvözölt, s a legkényelmesebb fotójba ültetett. Éreztem, hogy titkon alaposan szemügyre vesz, vajon nem tévedett-e, amikor valóban csekély számú jóembere közé fogadott? Valóban kizárt-e a veszély, hogy az arisztokrata laptulajdonos — a Göringgel rokonságot tartó Andrássy Imre gróf — és felesége, a szép Stella grófné saját „sleppjükhöz” csábíthat? Akkor még nem sejtettem, hogy a vizslató pillantásaival mintegy belém látni óhajító főszerkesztőmben egyik legönzettelenebb, atyai jóbarátomra leltem. Mily pazarul osztott számomra tengernyi gazdagságot — évtizedek elteltével is — gyermekien tiszta lelkének kifogyhatatlan kincseiből!

Tudom, aki a Vénség balladája című verskötetében elolvasta megrázó önvallomását a „korának száz pályváján, sistergő máglyáján is embernek megmaradt meztelen és álarctalan emberről”, szeretetébe és becsülésébe fogadta egy nagy irodalmi múlt utolsónak maradt veterán költőjét. Kit hagyhatott érzéketlenülül szívét kítaró életérzéseinek és tapasztalatainak visszanező lírájában mindent a helyére tenni kívánó, megrendítően őszinte igazságérzete? És a kőnél maradandóbb emlék, amit egyetlen örök asszonyának és élettársának épített szeretete gyöngéd tégláiból. Magam is az ő szemüvegén keresztül emlékezem „Meotis lányának” időtlenül szép görögös arcélére. Szelíd őszi fényben, a remetei kert érett gyümölcsöktől terhes ágai és káprázatosan izzó dáiái közül mosolyog felém; karján kosár, számomra szedett virágokkal, mosolygós almákkal. Közben halk szavakkal csitítja az eszeveszetten madarakat hajkurászó vén Muki kutyát és a két, féltékenyen szőrért borzoló öreg macskát, Sátánt és Cimbát. Szívbe markoló téma volna e sírontúli nagy szerelemről szólnom, s különleges atmoszférájú, pitoreszk színhely a szeptemberi sugárzás aranykódében rezgő, dús ajándékaival búcsúzkodó dzsungel-kert buján nőtt bokrai között megbúvó parányi olasz házzal, melynek padlásán vert fészket a háború utolsó évében a költő. Több mint egy évtizeden át táncolt fel szerény kis manzardijába egy rozoga lajtorján, mert sokáig nem vezetett fel másféle lépcső az emlékeivel, baráti képekkel és pár meleg szőnyeggel kibélelt irodalmi cellába. S ha tévedésből nem jelenik meg Ady Endre ismeretlen verseként egy régi költeménye, talán meg sem szólal már az elfeledett öreg poéta. Szerény keserűséggel jegyezte meg, hogy lám, lám, csak ily hosszú idő után tartották érdemesnek nyomtatásba adni egy versét, — azt is azért, mert Ady Endrét sejtették mögötte. Ha kissé utána néznek, meggyőződhetnek volna, hogy ez a költemény épp a Dutka Ákos adományozta című Holnap-antológiában látott első alkalommal napvilágot, amikor még költői vénáit valóban nem befolyásolhatta az általa is nagyra tartott östehetség. Ez után következő verseit pedig már nem Nagyváradon, nem is hazájában, hanem a kallódó magyar kivándorlók tragédiáinak, emésztő fájdalomainak átélésétől megrendülve írta Amerikában, ahonnan hama-

rosan visszakergette a honvágya. Ez volt az ifjú Dutka Ákos amerikai nagy kalandja, amelynek izgalmas részleteit könyvének megírása előtt már évtizedekkel megismerhettem. Ott kint ismerte fel még fiatal fejjel, milyen erőt jelentene a hazájukat feljebb építeni akaró tehetséges magyarok testvéri összefogása. Ő, milyen szilaj gyűlölettel rugaszkodott a háborút szító paraziták hada ellen a hű barátságban összeforrott, alapjában véve oly tisztán és gyermekien szelíd két költő: Dutka Ákos és Juhász Gyula. Az Yperni Krisztus előtt című, híressé vált versében is az egymás ellen uszított népek testvéri kézfogásáról álmodozik a hazáját, de az egész világot is egyedül a megváltó szeretet feloldozó hatalmában akkor még oly bizakodva hívó, a Pénz Amerikáját oly kiábrándultan ott hagyó ifjú költő.

Szeretett visszaszállni a múltba. Különösen Juhász Gyuláról és az ugyancsak tragikus sorsú Gulácsy Lajosról mesélt nekem. Előszedve összes, féltve megőrzött relikviáját, megindultságtól rozsdás öreg hangján ő maga olvasta fel nekem Levelét Nakonxipánba:

*...Itt vagytok újra tiszta szellemárnyak,
Hallom suhanni sebzett szárnyatok,
Ma is úgy zengnek még e szárnyak,
Ahogy mi vártuk egyszer a tisztább Holnapot!
Lajoska, mondd, mi lett Nakonxipánból?
S hová sülyedt a bús Juhász-kolomp?
Ti megszöktetek a nagy magyar hínárról,
S rám maradt a tört öreg doromb...*

Hetvenhatodik születésnapján önmagának írott versét rögtön megszületése után megküldte nekem, aki legjobban tudhattam, mily sokáig visszagyúrt szenvedélyességgel tört fel belőle vers formájában a soha választ nem kapott sok, titkos kérdés:

*...valamit te mindig
szebb titoknak láttál,
útszéli keresztnél
némán meg-megálltál.
S megkérdezted némán
az Ember fiától,
meztelen testben
lelkétől magától:*

*Mit tegyen az ember
máglyán és kereszten?
Mit kezdhessen köztük?
Álljon be Latornak?
Vagy maradjon csendben
síró feszületnek,
kűnn az érett-áldott
búzamezők mellett? ...*

S az utolsó sorok:

*Nem tudom, csodálom,
hogy véntilt fejemmel,
megcsordult hitemmel,
most is, ma is állom,
sokszor feldicsérve,*

*sokszor megalázva,
korom száz pályváján,
sistergő máglyáján
álarctalan testtel:
él még mindig
él bennem az ember.*

Tiszta embervoltát késő aggságában is, haláláig megőrizte. Hatalmas köteg levelet őrzök tőle. Sokból volna érdemes idéznem; kettőt választottam ki közülük. Az egyiket 1958-ban írta, Békesség háza című zenei hangjátékom meghallgatása után.

„Drága Leontin! Kilenc óra ötven perckor a Békesség házában elhalt az utolsó akkord, és én még egy darabig elüldögéltem a remetei kis ház erkélyén, egy rám hajló almafa-ág réjtekeiben. De most tollat fogok, mert szeretném megköszönni Magának, hogy az öreg Verdi életének tükrében a búcsúzó öregség mesteri lírájának hangján megszólaltatta az én életem hattyúdalát is. Mintha nekem írta volna a szabadság, szerelem és az igaz emberség apotheózisát! Tudja-e, hogy szeptemberben lesz ötven éve a Holnap indulásának? Az én küzdelmes, sok siker és még több kudarc között hányódott életemben is sok a hasonlóság, ha nem is Verdi arányaiban, a Békesség háza öreg figuráival. És most, hogy a Maga kitűnő jellemzésével az ő szavukat hallgattam, nem szégyenlem, hogy kicsordult a könnyem. Hol vannak már az én osztályos pajtásaim? Hol Juhász Gyula, Emőd Tamás, Gulácsy Lajoska, akikkel az életem úgy összefonódott. S mintha a remetei kertben is megszólalna az öreg Nina hívó szava:

„Gyere már, hív a nagyváradi fekete föld!” Köszönöm Magának, hogy ezen a szép nyári éjszakán visszazongta oket, s megvigasztalt, hogy megsem maradtam egyedül. Kevesen tudnak Magához hasonlóan emlekezni, és úgy el tudja mondani a nagyszerű Tímár Józseffel az öreg kőitok íráját, hogy e szép esteért egykori főszerkesztője vegyelen halával és köszönettel szorítja meg a kezét. Mielőbb várjuk megígért remeiei látogatását, hiszen olyan kevesen vagyunk, akik így tudunk meg emlékezni. Kezeit csokolja öreg barátja Dutka Ákos.”

Magda halála teljesen összetörte a már nyolcvan évet betöltött agg költőt. Azidőben magam is beteg voltam, így csak levélben fejezhettem ki mely részvéteimet. Idézem 1964 augusztusában küldött válaszát:

„Kedves Leontin! Sok részvételelet kaptam a drága Magdus halála után, de egyik sem talált olyan mélységbe, mint a Maga egyuttérése. Hiába, az igaz zenészek és költők élelének ismerője az emberi szív G-húrján is ért muzsikálni. Köszönöm, hogy így megérti a fájdalmamat, azt, hogy ő volt nekem az örök asszony, aki van még és lesz, hogy most már mindvégig csak könnyet és vért fakasszon a rágondolásomban. Sokat beszélgetek most Vele éjszakánként, szomorú árvaságomban. Maga, tudom, tökéletesen átérzi, mit vesztettem Benne. Tűnő világomban oly kevesen vannak már körülöttem, akik tudunk még örülni a szépségeknek és emberségnek, siratni, ami fény elvész az életünkből. De fáj, hogy Maga is betegségről és csalódásokról ír. Magának még nem szabad! Friss alkotókedvvel, szemléltető szavaival még sok szépet muzsikálhat, úgy mint Verdiről, Thomas Mann Goethéjéről és más nagy lársaikról tette. Továbbra se tévessze szem elől, hogy a siker nem reklám, láрма, még nem is a pajtások visszhangja (?), hanem a bensőnk, lelkiismeretünk szava, hogy megtűtük, ami tőlünk tellett. Magától pedig még sokat vár, sok életerőt, hitet és munkakedvet kívánva, öreg barátja, Dutka Ákos.”

Az elmúlásba egyre mélyebben hajló agg költőbarátom önzetlen barátságának sok finom gesztusáról beszélhetnék még, de úgy érzem, előbbre kell lapoznom még az időben, az egykori, mindig segítségre kész munkatárshoz, aki főszerkesztői székéből a legveszélyesebb, legnehezebb korszakban is bátor kiállással nézett farkasszemmel a minden percben megtorlásra kész hatalommal és zsarnoksággal.

Első közös szerkesztőségi megbeszélésünk után többi munkatársát elbocsátotta, de engem még visszatartott. Kiosztotta a rovataimat. „Anyagát mindenkor a beérkezett postából kell merítenie. Vasárnap tárcát ír „Az élet útjain” gyűjtőcímmel. Két szociális rovatot kap: a „Napi gondok”-at és a „Lélekmentés”-t. Byssz Robi révén tudtam meg, milyen eredményesen tud lehajolni szenvedő embertársaihoz. Így talán felesleges is elmondanom, de sohasem tudom elégszer elismételni, hogy szeretnünk kell a kisemmizett kisembereket, szívvel elolvasni a panaszait. És sohase szégyellje, inkább büszke legyen rá, ha érez. Látja, sok férfinél éppen ezzel több egy asszony. Persze, magyarul is kell tudni, mert szép magyar szóra kell tanítani a munkásokat, kisiparosokat és földművelőket. Azt hiszem, itt sem lesz hiba, mert azt is tudom, hogy Laczkó Géza tanította magyar irodalomra. És még egyet: soha, semmi körülmények között sem szabad hazudnunk. Bárki kívánná is ezt tőlünk. Hazudik eleget a könyvomat, mi — sajátunkként — csak az igazat vállalhatjuk. Hiszem, hogy megértette, és egyetért velem.”

Bátran álltam fürkésző tekintetű, bár — bevallom — féltém is egy kissé, mert tisztában voltam azzal, hogy nem könnyű feladatra vállalkoztam. Nos: becsülését mindvégig sikerült megőriznem. De az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Dutka bácsi és két tisztakező szerkesztője, Mohar József és Láng János valóságos órangyalokként vigyáztak rám; néha nagyon is csavaros, de mindig hatékony segítségük nélkül a nemzeti szocialista gróf kékharisnya feleségének, a szép Stellának veszedelmes cikk-ötlet-csandáiba könnyen beléveszhettem volna. Közös összefogással olykor merész dolgokat valósítottunk meg: szociális rovataim keretében — természetesen a fenti „szerkesztői szentháromság” segítségével — nemcsak gyerekkocsikat, varrógépeket, betegtolókocsikat osztottunk, de titokban sok üldözöttnek is segíthettünk. A Friss Újság sokat áldozott szociális rovataira; persze a laptulajdonost nem éppen altruisztikus nemeslelkűsége tette ily adakozóvá, sokkal inkább a lap jótekonysági akcióinak hírverése, mely természetszerűleg nagyban emelte a példányszámot.

(Folytatása következik)

PÉNYEK ÉS ARÁNYOK

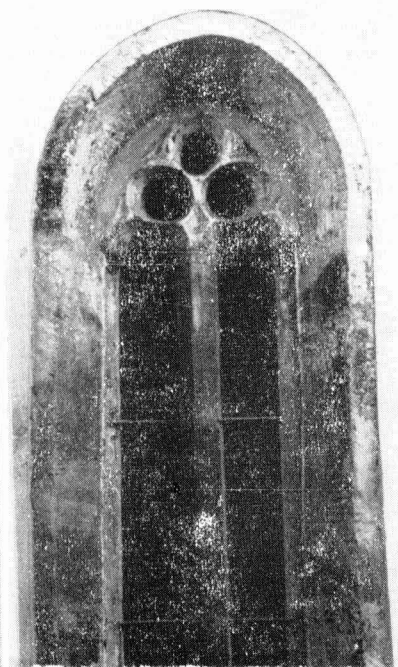
Mindig csodálattal olvasom Rómer Flóris beszámolóit a Bakonyról vagy Orbán Balázs vallomásait „bérces kis honáról”, a Székelyfödről. Amikor a nyáron Mőser Zoltán fotóművésszel nyakunkba vettük a Palócföldet, az a szándék élt bennünk: azonosítjuk ismereteinket a látottakkal. A gondolat mindig előbbre jár a tényeknél, s elég csak néhány olvasott vagy beszélgetések során elkapott mondat, hogy tovább szőjük a szálakat és képeket fessünk — régi időről, mindig újat keresve.

Anni megmaradt gazdag hazai örökségünknek, bizony sok részletében még ismeretlen. Falusi templomainkra gondolok, amelyeknél „újítás és hagyománytisztelő, előrelépés és a kialakult formák megőrzése szorosabb összhangban áll” (Marosi Ernő), mint a városi építészetben.

Nógrád megye építészeti öröksége gazdag a gótikában. Bizonyára sokaknak ismert a mátraverebélyi egykori zárándok-templom, amely nem csupán a művészet hazai reprezentánsa, hanem centruma annak a középkori vallási kultúrának is, amely Szent László király óta eleven hagyományokat hordoz, s amelyet ma is őriznek, egyre halványulóbb emlékezzel. Belépve a főkapun, fények és arányok játékát csodálhatjuk, s a titokzatos sírkő nemcsak a talányt jelenti: van-e köze egymáshoz a Vereb és a Hunyadi névnek, hanem a reneszánsz előtti szépségeszményről is vall a templom ablakaival, oszlopkötegeivel.

Aquinói Szent Tamás amikor a lét-kategóriákat (ens, unum, verum, bonum=létező, egy, igaz, jó) vizsgálta, a szép fogalmát mindezek fölé helyezte, s már nem kedvenc filozófusához, Arisztotelészhez fordult, hanem Szent Ágostonhoz, s az akkor Európa-szerte olvasott ál-Dionysius-hoz. Nem véletlenül hozom fel a példát, hiszen a gótikus szépség fogalmának tartalmát itt kell keresnünk. Minderről utunk előtt olvastam, Mezey László professzor kéziratban levő tanulmányában, amely pontosan tájékoztatott a ma sem könnyű kérdésről. Miért Szent Tamással kezdő fejtegetéseit a középkor tudósa? Mert ő foglalta egységbe az addigi

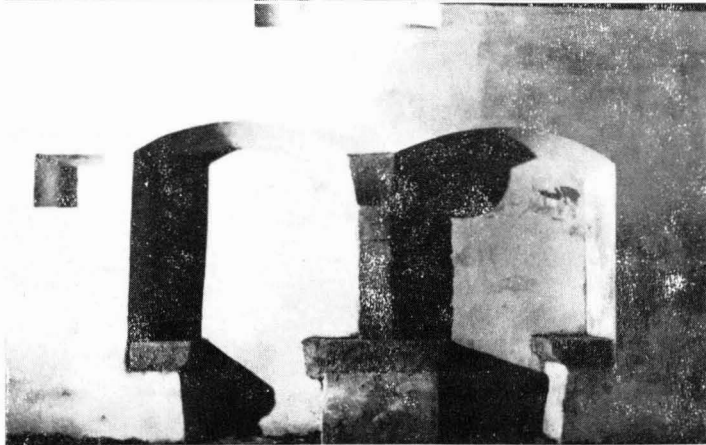
részeredményeket, mivel az ókorban a szép fogalmának tisztázására elméleti rendszer nem volt. Augustinus miben látta a szépet? Az ens (létező) nem csupán elvont fogalom, „hanem ellentéteknek, jónak, rossznak szépnek és rútinak, igaznak és igaztalanak, fejlődésnek, hanyatlásnak, rend és egység után kiáltó valósága”. Vagyis: minden szép a maga nemében, jöllehet bűneink miatt sok minden ellenszenvesnek tűnik előttünk. A világ nem rossz, mert szép, „uralkodik benne az ellentétes dolgok rendje”. A *Vallomásokban*: „Pulchritudo sero Te amavi — Szépség, későn szerettelek” — Szent Ágoston minden szépség okát vallotta meg, aki „mindeneket összetart és egyesít”. Az angyali Doktor az ál-Dionysius-tól az iménti fogalmakra épített teljes definíciót vette át, amely végső soron a gótikus szépségeszmény titkát mondja ki: „Isten minden szépség oka, amennyiben oka minden összhangnak vagy arányosságnak és világosságnak”. Így hitte Dante is: „Azt mondja az ember szépnek, melynek részei kellőképpen megfelelnek egymásnak, mert harmóniájukból következik a tetszés”. A szépség tehát nem szubjektív benyomás, hanem „értelmi viszony, mert létrehozója az anyagot formáló értelmi erő (ratio), sőt maga az értelem, az intellectus”. Ez járja át fényével a „durva anyagot”, s így a szép „formáló és értelmi lényesség, amely az anyag fölött tündököl”. A világosság és a kelő arány magában a ratio-ban gyökereszik, mert oda tartozik — mondja Szent Tamás. Vagyis: gondolatot sugárzó fény és rendező tudás. A szépséghez tehát ragyogás kell. Ikonfestők, mozaikkészítők ezt az aranyban találták meg. A gótika a természetes fényben „láthatóvá teszi a szépet”. És ez több az aranyból. Áradjon hát be a hatalmas ablakokon a sötét katedrálisokat derítő csodálatos nappali fény. És az arányosság? „Mennyiség viszonya a mennyiséghez, amely a „szépet számszerűen is képes kifejezni”. Az artifex számára ehhez ott volt az araboktól tanult geometria: „a pillérek, a boltozat az attemplom román oszlopai fölé emelkednek, a hajók úgy illeszkednek egymáshoz mint mennyiség a mennyiséghez”. Mindezt tudva érezve ült le asztalához a gótika francia atyja: Suger, a Szent Dénes apátság priorja.

1. Mátraverebélyi templom: zárókő (román)
2. Keresztelőkút a csesztvei templomban
3. Köpenyes Mária a mátraszőlősi templom freskóiról
4. Egyházasgerge: gótikus ablak

1. Sírkő görögkereszttel

2. Románkori ülőfülke

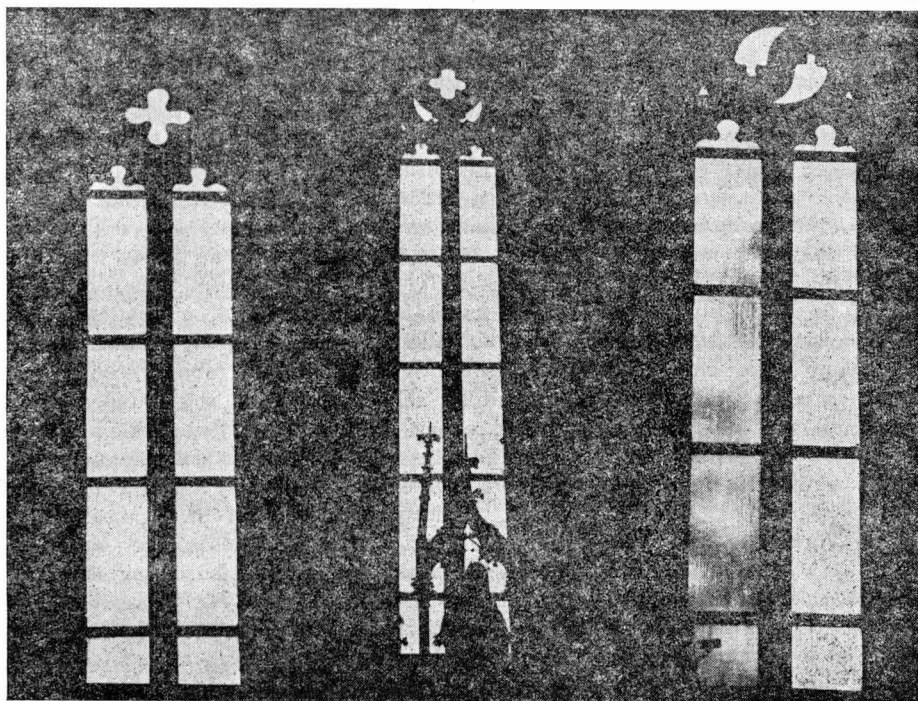

3. Homokterenyei templom

Belső sejtelmekkel dolgozott a fotóművész, amikor a mátraverebélyi templom ablaksorain beáramló fényt örökítette meg gépével, sötétben hagyva a háttérrel? Egyházasgerge templomán a csalhatatlan arányokat örökítette meg: a rózsaaablak naivan egyszerű geometriáit. S jóllehet Homokterenye alig ismert, 1965–66-ban helyreállított temploma román elemekben bővelkedik (ülőfülke, sírkő) jó összehasonlításul szolgál a robusztus formáktól a kecses ívekig, falusi templomainkban. Mint aho-

gyan összehasonlítási alap a három éve restaurált mátraszöllősi freskók későreneszánsz Köpenyes Mária ábrázolása a Marosi Ernő könyvében (Magyar falusi templomok, Corvina, 1975), látható macskái XV. századi ábrázolással. Amott a „láng stílus”, emitt a szigorú forma. És a gótika szép példája a csesztvei (középkori elemeket hordozó) templomnak kehely formájú kő keresztelő kútja, amelynek vizéből hullhatott néhány csepp Madách Imre homlokára is.

TÓTH SÁNDOR

A mátraverebélyi templom gótikus ablakai

VÁRKONYI IMRE KÖSZÖNTÉSE

Akik csak látásból ismerik, vagy az Actio Catholica irodáiban jártukban csak futólag látják belső szobájában föl-föltűnni az „igazgató urat”, nehezen hiszik el, hogy ez a friss, derűs, erős és mozgékony férfi, ez a mindig szívélyes „igazgató úr” és ez a minden szokványos méltóságteljességet és kenetességet nélkülöző, mindenkinek rendelkezésére álló és mindenhez megértéssel közeledő pap — igen, már ő is hatvan éves. Akik közvetlenebb kapcsolatban vannak és számtalan funkciójának valamelyikében munkatársi viszonyban állnak vele, azok elhinni ugyan elhiszik, mert hiszen tudják, csak éppen nehezen veszik tudomásul. Mondjuk azt, hogy nem veszik komolyan ezt a tényt? Ez félreérthető, de van benne igazság: nehéz hatvanévesnek tudni valakit, aki nemcsak lélekben fiatalabb, hanem egész lényében, munkabírásán kezdve a világgal való érintkezésig. Ha van élő cáfolata a vulgáris antiklerikalizmus „fekete reakció” képzetének: ő az; hiszen mindig ott állt és dolgozott, ahol a haladásnak, és a haladás alapföltételének, a békének az előmozdításáról volt szó. Ami persze nem könnyű; sőt, kétszeresen is nehéz. Egyrészt mert akik szeretik megvárni, míg más végzi el, amiben nekik is részt kellene vállalniuk, ősidőktől fogva gyanakvással, olykor áskálódva nézik azt, aki helyettük az ő munkájukat is végzi, és néhanapján mulasztásaikért a hátát is tartja. Másrészt mert aki terhet vállal, arra általában további terheket is raknak, mert hiszen valakire csak rá kell rakni a terheket, s aki egyet elbír, miért ne bírna el többet is. Várkonyi Imre azonban nem az az ember, aki bármit is törődne az úgynevezett „véleményekkel”, amiket minden közéleti szerepet vállaló ember háta mögött szívesen sutognak és koholnak; és nem az az ember, aki félne attól, ami nehéz és vonakodnék attól, ami teher. Munkája nagyon sokrétű, tehát sok figyelmet és sok energiát kíván; de olyan embert, aki nehéz munkáját jobb kedvvel, a nehézségek megoldásának frissebb örömeivel végezné, aligha találni. Lépten-nyomon mondják róla, hogy „okos ember”, ami kétségkívül igaz; valamivel több is: bölcs ember. Bölcs emberré érett, mert sokat látott, sokat tapasztalt, sok mindent és sok mindenkit megismert. Ez is igaz, de ehhez is hozzá kell tenni valamit. A bölcsességben észrevétlenül tanyát üt a balgaság, ha a bölcs nagyképűvé és komorrá válik. Az igazi bölcs legfőbb bölcsessége az, hogy megőrzi magában a gyermekség lelkét, kedélyét, derűjét, játékosságát, készségét az öröme. Akik ismerik Várkonyi Imrét, azok tudják, hogy okosságában elsősorban ezért bölcs. Mi, szerencsénkre, felelős kiadónkul is ismerjük, tehát a közös munka közvetlen tapasztalatából tudjuk, mit jelent az általa képviselt vagy irányított ügyekben az ő tapintata, józansága, helyzetismerete, tágas távlatokat fölismerve és látva is megfontolt járása. Ha ő azért bír annyit dolgozni, dolgokat kezdeményezni, kezdeményezetteket tapintattal jó végre vinni, mert számára a munka öröm és játék a szó legjobb (ha tetszik, szentírási) értelmében: olyan felelős kiadóval dolgozni, amilyen ő, nekünk is öröm és „jó mulatság”. Hatvanadik születésnapján azt kívánjuk neki (és némi kis önzéssel magunknak is) s azt kérjük számára Istentől: áldja meg őt, munkáját, s adjon neki erőt és egészséget, hogy — mint a régi tósztokban mondták — *ad multos annos* folytathassa ilyen kedvvel és haszonnal mind a maga öröme, mind a mi javunkra egyházunkat, népünket, intézményeinket, nem utolsósorban sajtónkat s benne lapunkat szolgáló, irányunkban oly baráttan és közvetlenül értékes tevékenységét.

a Vigilia

KÖNYVEK AZ ELMÉLYEDÉS ÓRÁIRA

Vannak még óráink az elmélkedésre? Hiszünk abban, hogy az ember nemcsak úgy válhat teljesebbé, ha anyagi javakra törekszik, hanem ha lelkét is gazdagítja az önművelés által? A mai életnek — minden ember életének — nagy kérdései ezek, s csak örülni lehet, hogy keresztény kiadóink a pozitív válaszadáshoz segítik hozzá a vallásos embert, és sikerült könyvekkel támogatják az ismeretszerzésre és az elmélkedésre szánt óráiban.

Elsősorban a lelkipásztorok érdeklődését és igényét elégíti ki a *Teológiai évkönyv 1975.* című munka (Szent István Társulat), melyet Cserhádi József, Keszthelyi Ferenc és Nyíri Tamás szerkesztett. Aki ismeri a papi munka nagy gondjait, napi problémáit, tudja, hogy egy ilyen modern szellemű munka, hogy szinte dióhéjban adja a zsinat utáni korszak legfontosabb kérdéseit, az átalakuló lelkipásztori és lelki-vezetői munka kristályosodási pontjait, nélkülözhetetlen a mindennapos gyakorlatban. Szerkesztői rendkívül szerencsés érzékkel választották meg az egyes témákat — és külön öröm, hogy kidolgozásukhoz megfelelő szakemberek is rendelkezésükre álltak —, s a szer-
teágazó, szinte áttekinthetetlenül gazdag problematikát sikerült megfelelő módon összefogniok és szerzőikkel összefoglaltatniok.

A *Teológiai évkönyv* középpontjában — a zsinati szellemiségnek megfelelően — Jézus alakja áll. Vele, alakjával, örök korszerűségével, az egész világot átjáró és magához hasonító erejével foglalkozik Jelenits István *A Jézus-meditáció* című tanulmánya, Schmatovich János írása, mely a feltámadás szentírási képét rajzolja meg. Előd István elsősorban a dogmatikusokat érdeklő összefoglalása és Hosszú Lajos rendkívül gyakorlatias szempontokat felvető *A Krisztusban megszentelt közösség* című munkája. Erre az alapra épül fel az évkönyv, mely persze lényegesen több, mint a nap üres óráira vagy perceire szánt olvasmány. Megismerése komoly elmélyülést és alázatot kíván, annak a gondolatnak a maradéktalan elfogadását, hogy a zsinati szellemnek át kell járnia Isten egész népét, a papságot is, a híveket is, s a keresztény nevelésben éppúgy jelentkeznie kell — lásd Csanád Béla érté-

kes tanulmányát —, mint az egyházi hierarchiában (erről Cserhádi József ír rendkívül meggondolkodtatón). Hasznos, jól tájékoztató, néhol magasszínvonalú kiadvány. Bárcsak minden évben születnék hasonló!

Ha már a zsinatnál és a zsinati szellemiségnél járunk, hadd említsük meg, hogy új kiadásban jelent meg a magyar katolikus irodalom egyik legjelesebb művelőjének, Ijjas Antalnak *Isten igaz embere* című könyve (Szent István Társulat), mely XXIII. János pápa láttató erejű eletrajza és a Zsinat első része történetének mesteri összefoglalása. Ugyancsak második kiadásban került az olvasóhoz Ijjas Antal *Szentek élete* című munkája (Ecclesia), melynek fontos, újszerű szemléletét, értékeit annak idején Bellér Béla méltatta lapunkban (1970 április).

„Napjainkban, főleg a Zsinat után, a hívek, a fiatalabbak is kezdenek megismerkedni közelebbről a Szentírással — írja a Puskely Máriával közösen válogatott, kivételesen szép kivitelezésű összeállítás, az *Ábrahámtól Jézusig* (Zsinati Bizottság kiadása, Róma) előszavában Szabó Ferenc, majd így foglalja össze e „florilegium” legfőbb célját —: „...hasznos bevezetés lehet ez az összeállításunk azok számára, akik a szent könyvek sokszor nem könnyen kibogozható lapjain végig akarják járni az Ábrahámtól Krisztusig vezető utat, és helyesen meg akarják érteni az üdvözítő Isten szándékait”.

A mű szerkesztői előtt több hasonló példa is lebegett, elsősorban Joseph Dheilly *Bible pour notre temps* és Pierre Grelot *Pages bibliques* című összeállításai. De e nagyszerű példák nyomán is tudnak újat, érdekeset adni a magyar olvasóknak. Korszakokra bontva mutatják be az üdvtörténetet, s e korszakokból a legtalálóbb, legérdekesebb és legszebb szövegrészeket emelik ki a szent iratokból. A munka értékét és használhatóságát rendkívül megnövelik a szerencsés kézzel kiválasztott oda- és visszautalások, melyek világossá teszik az ószövetségi jóslatokat, s az újszövetségi történetek hátterében felvillantják azok legjellemzőbb előképeit. Kitűnőek az egyes fejezetekhez írt rövid bevezetések, jellemzések, melyek valóban tömören mégis áttekinthetően, kristálytisztan világossággal igazítanak el a történelemben és az üdvtörténetben. A könyv használhatóságát fokozza az oktatást is elősegítő

térképmelléklet és a remek érzékkel megválasztott illusztrációs és fénykép-anyag.

Es ismét kiegészítésül: a nagy érdeklődés és siker okán második kiadásban is megjelent: Puskelly Mária **Akik hittek a szeretetben** című könyve (Róma), mely a többi között Foucault atya, Carlo Caretto, Thomas Merton és Roger Schutz lelkeségét állítja elénk, jól tájékoztató életrajzi összefoglalással, jelenőségük pontos érzékeltetésével és gondolataik, műveik kivonataival. E könyv mintegy kiegészítése és szerves folytatása Sik Sándor **Huszádi századi konvertiták útjai Istenhez** című konferenciájának és **A misztika útjai Istenhez** című nagy tanulmányának.

„Mindnyájunknak hasznos, ha olykor elvonulunk a világ nyüzsgő zajából, hogy belső nyugalomban ismét önmagunkra találjunk.” — Ez a fontos gondolat vezeti be Magyar Ferenc, Kele Pál és Márton Dénes **Csendes órák** című összeállítását (Szent István Társulat), mely az egyházi év ünnepeit követve csoportosítja anyagát, s függelékében rövid, jól tájékoztató összefoglalást ad Magyarország egyházmegyéiről.

Az utóbbi években örvendetesen megszorodott az elmélkedő könyvek száma. Ezek jól választott irodalmi szemelvényekkel segítik a hívőt, hogy kiegészítse ismereteit, s az irodalmi szépség keltette új impressziók, indítások segítségével gondolja tovább a szentírási igazságokat. E gyűjtemény újszerűségét mindenekelőtt a benne olvasható kistanulmányok adják. Korrekt összefoglalásokat tartalmaz a szentségekről, az alapvető hitigazságokról, a Szűzanyáról, Szentlélekről, gondolatokat ad a szenvedés és az aszkézis értelmezéséhez s az „életadó szeretet” gyakorlatához. A modern keresztény ember, a korszerű keresztényi magatartás kimunkálásában Magyar Ferenc tanulmányai segítik az olvasót. Ezeknek az írásoknak egy részét az Új Emberről ismerjük, de e gyűjteményben nyerik el igazi funkciójukat, bizonyítva, hogy itt és ma létezik korszerű, a közösség jelentős céljaiért munkálkodni kész, azokkal azonosulni tudó keresztényi magatartás.

Mint minden ilyen gyűjtemény, ez is, az olvasóknak csak egy rétegét elégeitheti ki. A szerkesztők — akik reméljük, folytatják majd munkájukat — úgy válogatták kiegészítő irodalmi anyagukat, hogy azok mindenki számára tartalmazzanak értékes fogódzó-

kat, gondolatokat. Ezt a munkát természetesen lehet és érdemes is folytatni, hisz könnyűszerrel lehetne összeállítani olyan hiánylistát, mely korunk katolikus irodalmának legkiemelkedőbb — és e gyűjteményből nyilván terjedelmi megfontolások alapján hiányzó — alkotóinak nevét tartalmazza. A **Csendes órák** irodalmi anyaga minden értékével együtt is haloványabb, mint a tanulmányok és cikkek. Epp ennek korrekcióját várjuk és reméljük a sorozat következő köteteitől.

Lapunkban méltattuk már a Református Zsinati Iroda Sajtóosztályának kiadásában megjelent **Templomablak** című, „Istenes verseket és műfordításokat” tartalmazó gyűjteményt (a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya). Ezúttal lényegesen bővített kiadásban nyomták újra. Jó példáját adja az ökumenikus magatartásnak. Fűkö Dezső, a kötet összeállítója és a tájékoztató jegyzetek írója minden vonatkozásban elismerésre méltó munkát végzett. Az Ómagyar Mária-síralomtól a legmodernebb költészetig a magyar költészet spirituális ihletésű tartománynak legértékesebb darabjait hozta olvasói elé. Külön érdemes szólnunk a szerkesztői elfogulatlanságról, hiszen a magyar költészetben meglevő súlyuk és jelentőségük arányában szerepelnek a gyűjteményben azok a szerzők is, akiket kifejezetten katolikus lírikusoknak lehet nevezni. (Ezek névsorából csak Sik Sándor hiányzik, s érzésünk szerint Pilinszky János feltétlenül több verssel szerepelhetett volna a válogatásban.) A magyar líra „kincsesháza” után a világirodalomból következnek jól megválogatott szemelvények. Valóban kimeríthetetlen kincseshánya ez, a népek és nyelvcsoportok szerint haladó válogatás mégis majdnem teljes képet ad róla. Külön értéke, hogy a szerkesztő egy-két kivétellel a klasszikus műfordításokat használta föl, s így még hitelesebbé, igazabbá teszi az olvasó élményét.

Rákos B. Raymund, a vatikáni magyar gyóntató — akinek több könyvét ismertettük már lapunkban — alighanem legkedvesebb művét jelentette meg Kelemen Didákról. Évek, sőt évtizedek óta ismert, milyen páratlan önfeledéssel és alapossággal gyűjtötte a XVIII. század kiemelkedő minorita szerzetesére vonatkozó adatokat, közléseket. Könyvében ökonomikusan, gondosan rendszerezi hatalmas anyagát, s nemcsak egy kivételes egyéniség Isten-

hez vezető útjának egyes állomásairól számol be, hanem a kor magyarságának is hiteles képét rajzolja meg (Ugye, Atyafiak?! Isten szolgája, P. Kelemen Didák OFM Conv. élete; Edizioni agiografiche Roma).

Kelemen Didák 1683-ban született s 1744-ben halt meg. Élete a magyar történelem egyik legviharosabb korszakára esik, amikor a török lassan visszaszorult már, de helyette új veszélyként a német emancipáció fenyegette Magyarországot. Ilyen időkben nagy egyéniségek önfeláldozó példájára van szükség, s Kelemen Didák ízig-vérig ilyen személyiség volt. Működése szinte az egész Magyarországra kiterjedt, prédikáló útjain ezrek és ezrek hallgatták, hatása felmérhetetlen volt az egyszerű emberek között, de a főnemesség között is. Jó érzékkel világított rá a korszak súlyos problémáira: elsők között szorgalmazta a népoktatás megszervezésének szükséges voltát. „Vándor Kelemen Didák”-nak nevezték, aki hatalmas energiával térítette a magyarságot, ám a térítő tevékenysége során sosem ragadtatta magát túlzásokra, nem ellenségeket látott a tőle különböző meggyőződésűekben, hanem az üdvösségre rendelt lelkeket. 1729-ben Kassán jelentette meg *Búzafejek* című prédikációs gyűjteményét, mely az egyházi szónoklás és a hittudomány akkoriban bizony meglehetősen gyér példái közül az egyik legkiemelkedőbb. Már életében szent ember hírében állt, halála után azonnal kezdeményezték a szenttéavatási eljárás megindítását.

Rákos B. Raymund kitűnő munkát végzett hőse megjelenítésével, s mun-

káját — melyre VI. Pál pápa apostoli áldását adta — a kor iránt érdeklődő kutató s az egyháztörténet iránt fogékony olvasó is haszonnal forgathatja.

Rezek Román, aki ma a világ egyik legkitűnőbb Teilhard de Chardin kutatója, *Deus ou nada (Isten vagy semmi)* címmel jelentetett meg könyvet Braziliában. Nagyjából azoknak a konferenciának anyagát tartalmazza e kötet, melyeket két szemeszterben tartott különböző braziliai egyetemeken (Edicoes Paulinas). A filozófiai-teológiai témákat teilhard-i szempontból tárgyalva újszerű szintézisre tesz kísérletet. „Könyve igazában Teilhard de Chardin ontológiáját adja — írja róla Henrique Claudio de Lima Vaz —, de páratlanul eredeti megvilágításban. Így kerül terítékre a többi között Nietzsche és Sartre, az „Isten halála”-nak „teológusai”, de mind a teilhard-i szintetikus, a dialógust szolgáló stílusban.” A *Deus ou nada* középpontjában a modern ateizmus kérdései állnak. Rezek Román a többi között Pascal, Szent Anzelm, Aquinói Szent Tamás, Teilhard de Chardin és Daniélou látásmódjára hagyatkozva bontja ki témáját, az ő szövegeiket kommentálva törekszik egy korszerű apologetika megteremtésére.

Végezetül szeretnénk fölhívni olvasóink figyelmét, hogy a Szent István Társulat *Az üdvösség története* címmel megjelentette a 10—12 éves korosztály számára íródott új, kísérleti hittankönyvét, szerzői: Ruppert János és Binde Ferenc.

SÍKI GÉZA

SZTRAVINSZKIJ AZ ÍRÓ SZEMÉVEL

Századunk egyik legellentmondásosabb, legösszetettebb egyénisége az orosz származású Igor Sztravinszkij. Hol volt ő Bartók kristálykemény jellemétől? Hol Schönbergnek az érzelmi végleteket is vállaló következetességétől? Hol Kodály szívós hagyományépítésétől és elkötelezettségétől? És mégis: vitathatatlanul a század legnagyobb hatású zeneművésze, aki első műveiben olyan titokzatos őserőt szabadított föl, amelynek lendületéből még ma is merít a zene, s olyan merészséggel kísérletezett, járatlan utakon haladva, hogy Bartókra is kétségtelen és kimutatható hatást gyakorolt.

Igazi világpolgár volt. Rendkívül szerette a pénzt, s meggyőződését sem nevezhetnénk következetesnek. Mohón figyelt fel a rokon művészetek minden jelentős törekvésére. Így juthatott szerzőkapcsolatba a nagy angol költővel, Audennal, így közelíthetett a tragikus sorú Dylan Thomashoz. Ha van rokon jelensége a modern művészet történetében, akkor Picasso az. Kettőjükben testesül meg a század minden nyugtalan törekvése, a szintézistől az antitézisig fejlődő, s önmagát rombolva tovább építő szellem története.

Aki igazán szerette volna megismerni Igor Sztravinszkijt — s nincs abban a

szerencsés helyzetben, hogy olvashatja asszisztense, fogadott fia, *Robert Craft* sorozatban megjelent s nagy vitákat kavarázó beszélgető füzetét —, mindig azzal a gondolatokkal kacérkodhatott, hogy ilyen összetett jelenség hiteles portréját inkább hasonló művészegyniség rajzolhatja csak meg adekvát módon. A zenetudomány már sok fontosat elmondott róla, de e közlések a dolgok természeténél fogva inkább a szakma szűk határai között maradtak, s változatlanul érintetlen jelenség maradt maga az ember, aki a műveket alkotta, akit mi úgy láthattunk, hogy botjára támaszkodva sántikál be az Erkel Színház karmesteri emelvényéhez; s szinte „jóvátételként” hatalmas ünneplésben részesítette a szenzáció-éhes közönség. De ez már nem a fénykorában lévő mester volt, hanem annak romja. Igaz, a magyar zenetudománynak e kései találkozás is jó alkalmat szolgáltatott, hogy korrigálja a régebbi, meglehetősen feketére színezett Sztravinszkij-képét.

Fodor András „Sztravinszkij” című könyve mégis más. Ebben a költő szól a zeneszerzőről. A költő vall a rokon hangokról. És Fodor András nem diletáns módjára teszi ezt — ha úgy tenné, akkor is mondhatna persze érdekesekeket —, hanem fölényes tájékozottsággal, az anyag (egyszerre mozgatja a század zenei, irodalmi és képzőművészeti tényeit) biztos ismeretében, a Sztravinszkijra vonatkozó irodalom — és ez nem kevés — ismeretében. Verseiből is közismert Colin Masonnal, a jelentékeny zenetörténésszel való barátsága, mely nyilván még több szemponttal gazdagította a zeneköltőről kialakított képét, s hozzásegítette az ítéletalkotás bátorságához, nyíltságához. Az a Sztravinszkij

azonban, akiről könyve szól, mindenestől az övé. Megeit emenye, személyes műveltségi kincsevő szenvedett föltedezése. A könyvben is érződik ez a személyes hitel, az anyag és a személyiség meghodításáért folytatott küzdelem. Indítása jellegzetesen „zenetörténeti”: ekkor talál maga Fodor András sem mert még elszakadni az ilyesfajta kismonográfiák hagyományaitól, még költői ihletese is cserbenhagyja, hisz a legelső lapokon egy-két ijesztően csúnya mondatot olvashatunk („...a szovjet kormányzat — hogy egy ilyen példát idézzünk — Sztravinszkij háború utáni Nyugaton maradását után is együtt tartotta e gyűjteményt”). Aztán elkezdi „nőni” a könyv, s ahogy írója előtérbe engedi addig szermésmesen rejtgetett egyéniségét s vall a maga legszemélyesebb véleményéről, elmondja emberi ítéleteit, már a zenetörténetírás új lehetőségei sejlenek fel. Végül is egészen kitűnő könyvet olvashatunk Fodor András tollából — Sztravinszkij színvonalán. Mint ahogy a végső pont, az „Epilógus helyett” közölt saját vers is méltó lezárása, összegzése Sztravinszkij pályáinak, és hív vallomása annak a viszonyoknak, mely a zeneköltő és az életművét elemző író között szövegdött. Meglehet, a szigorú erkölcsű költőnek jogos fenntartásai voltak, s az is igaz, hogy Sztravinszkij életútja telve van váratlan fordulatokkal. De a végső konzekvencia, a mű — örökérvényű:

Hasadó víz kegyelme: temető,
tág koszorúdból nem hull ki a zöld.
Es csönd és szél, ég s föld áramából,
szövédik, nő az ingatag időbe,
elme és kéz közt foghatóba csendül
feltámadásunk igaza: a mű.

R. L.

MÁTÉ EVANGÉLIUMA FILMEN

Az evangéliumi kánon élére Szent Máté könyvét helyezte az egyház. „Helyes dolog, hogy Máté az első — írja Papini az evangélistákról szóló szép esszéjében —. Máté volt az, aki Krisztus hívására minden akadékoskodás nélkül felállt vámszedői asztala mellől, és tüstént követte őt...” A tudományos vizsgálódás alapján azt kellene mondanunk, hogy egyes részlefei kronológiai szempontból is az első. Keletkezésének pontos dátumát még nem tudjuk teljes bizonyossággal meg-

állapítani, de a szöveg ismertető jegei, valamint a keresztény múlt régi és autoritativ tanúi (Papias, Ireneus, Alexandriai Kelemen, Eusebius stb.) arra vallanak, hogy Máté evangéliuma a templom árnyékában íródott, még abban a korban, amikor a fiatal egyház még nem szakadt el, remélte, hogy a választott népet sikerül megnyernie az új hitnek, mely az ősi izraelita hagyományokból nőtt ki.

Máté evangéliuma a leginkább archaikus, judeista hangvételű evangélium. Szerzője nem fedi föl nevét, de

könyvében mégis aránylag gyakran találkozunk olyan adatokkal, amik a személyére vonatkoznak. Szavai a judeai világ beható ismeretéről tanúskodnak mind a vallási tradíciókat, mind a társadalmi és politikai rendet, mind pedig azokat a — nagyon is jellegzetes — problémákat illetően, amelyek Palesztinában szabályozták és irányították a Krisztus korabeli közösségek életét. Rendkívüli természetességgel használja a bibliai terminológiát, már az első oldaltól, Jézus családfájának bemutatásától kezdve, melynek kifejezetten judeista íze van, az Ószövetség atmoszféráját idézi föl.

Megragadó az egyszerűsége. A tisztasága. Ahogy tartózkodik minden felesleges beszédétől, magyarázkodástól, túlbonyolítástól. A történetek hű leírására törekszik, hogy minél többet őrizzen meg Krisztusból. Figyelmesen olvasva, azt tapasztaljuk, hogy két tényező határozza meg epikai ritmusát. Először természetesen az, hogy az események Jézus alakja köré csoportosulnak: Jézus beszél, Jézus cselekszik, Jézus mindig teljes fényben jelenik meg. Az elbeszélés ritmusát befolyásoló másik tényezőt azok az elemek képezik — fel-felbukkanva még egy látszólag higgadt beszámoló háttérében is —, amelyek a korabeli keresztény társadalom mindennapi gondjait, érdeklődését és kívánságait fejezik ki.

Pasolini filmje hitelesen követi Máté evangéliumát, képekben reprodukálja kísértő jegyeit, a társadalmi háttérrel és az elbeszélés hangvételét, hűséggel idézi föl — mint egy valaki a Jézust körülvevő tömegben — az apostol személyes élményének és tapasztalatának hevéletét. Természetesen ennek a filmbéli „követésnek” megvannak a korlátai: a tömörítés kényszere, ami miatt sok részlet elszikkad vagy hiányzik, illetve felületes megvilágítást kap; az átköltés műfaji nehézségei, amik helyenként az irodalmi illusztráció szintjére csúsztatják a jeleneteket, vagy bombasztikus látványossággal csökkentik a film egészének művészi hatását. A film kifejezési eszközei tehát ez esetben szűkre szabottabbnak bizonyultak, mint mondjuk a zene, a szobrászat vagy a színház, ahol erőteljes kontrasztokban lehet megjeleníteni a passziót, Jézus életének egy-egy drámai mozzanatát, éreztetni lehet a konfliktusok egyszeri és végső feszült-

ségét s rögzíteni lehet a pillanatok dinamizmusát. Mivel a film folyamatában ábrázolja a mozgást, nem ügyelhet egyszerre és egyidőben a fázisok belső összefüggéseire, a lényeg mindenkor azonos fokozatú megfogalmazására. Ebből adódik Pasolini filmjének elmaradása az evangéliumi szövegtől művészi megvalósítás tekintetében, mert az evangélium elsősorban mégiscsak olvasmány, könyv, ami a kézbe való, ami az egyes ember elmélkedésének tárgya, léleknek szánt üzenet, ezért nem folyamatában felbontva, planokba konstruálva, hanem az egész kontextusában fogható és átélhető. Nyilván Pasolini is érezte az adaptáció hátrányait, a visszalapozás, az újraolvasás, a felkínált meditáció lehetetlenülését, nem is alkalmazta a filmtechnika, a korszerű filmnyelv módszereit, lemondott a színek, a grandiózus tömegjelenetek, a rafinált hangosítás, a szuperprodukciók fogásairól, szerény, profán riportra vállalkozott, beszámolót készített a Máté evangélista által látott dolgokról, dokumentálta az írásban foglaltakat.

Képi világa inkább a némafilmek stílusára, mint a hangos mozgóképek pergő cselekménysorára, beállítasaira, rutinos kompozíciókra emlékeztet. Eltekint a montázsoktól, a felvevőgép zaklatott mozgásától, trükkök felhasználásától, a párbeszédeket minimumra szorítja, a hangeffektusokkal csínján bánik. Krisztusra koncentrálna, de nem hanyagolja el azokat a körülményeket sem, amelyek között Jézus küldetését teljesíti. Hogy az evangélium nagyon is meghatározott közösség belsőjében keletkezett, nem csekély garanciát jelent a tények valódiságára vonatkozóan. Pasolini megérteti, hogy a lejegyzés nem egy magányos, zárkózott író emlékezetétől függött, aki elszigeteltségében szubjektív élményein merengett, hanem az őt körülövező társadalomtól, amely élt és meghalt azért az igazságokért, amiket tovább kellett adnia és meg kellett óvnia a torzításoktól. Erzékelteni képes azt a megtestesült szintézist, amiről Gál Ferenc így ír: „Jézusban az Atya eglyényegű Fia azonosította magát a világgal és az emberrel. Az élet, a munka, a szenvedés, a közösségi vonatkozások és a halál az ő személyes ügye lett. Benne az Isten érzékelhetővé tette a világhoz való viszonyát, mégpedig úgy, mint emberi élettörténetet.”

A filmet a rendező életművének egyik csúcscsaként értékelhetjük. Pasolini többször is hozzáfogott, hogy a megváltás-megváltódás nagy kérdéseivel szembenézzen. Kutatta, kereste, hogy az erőszak világában, ahol megfélemlített és kiszolgáltatott az ember, hogyan jutunk el a békeességig, a szeretethez; a konzum-jólét csömöre és szennye középett a tisztaság forrásaihoz, a hithez? A mélységből kiáltva, fájdalomainktól megfeszítetten mikor talál meghallgatásra a kérés: „Jöjjön el a Te országod...”? Első kísérlete, *Az éhenkórász* (1961) a társadalom iszapos mélyvizébe merít alá, a római külvárosok kitaszított csavargói közé vezet el, akik minden megalázottságuk és kirekesztettségük ellenére a fényre, felemelkedésre vágyanak, a megváltó szépségre szomjaznak. „Éreztem és tudtam, hogy ebben az állapotban — vallotta a film bemutatása után —, ebben a megalázottságban van valami szent, valami vallásos, a szó határozatlan és általános értelmében.” A *Mamma Roma* (1962) hősnője nem éri be passzív várakozással, kétségbeesett harcba kezd az új életért, a bűntől való megtisztulásért, telve van reménnyel és önfeláldozással. De bálványozott fia, Ettore elzúlik, egy betörés alkalmával rajtakapják, és a börtönben kiűriti a vért verítékező szenvedés poharát, megbetegszik és meghal. Ettore tulajdonképpen a jobb látór, aki az utolsó percben megtér és bűnbocsánatot nyer. Anyja nem képes beletörődni elvesztésébe, öngyilkosságot kísérel meg, de az ablakban megpillantott templom képe,

a feléje meredő kereszt visszariasztja a tett befejezésétől. Hirtelen mintha átválna maga is: vonásai megnyugodnak, arca kisimul, megérinti a kegyelem. Magdolnából madonna lesz, ezzel a csaoással megkapja a feloldozást eddigi eltévelyedése miatt. A *Rogopag* (1962) egyik epizódja, A *tűró* már közvetlen előzménye a Máté evangéliumának. Film a filmben: a neves Rendező filmet forgat Jézus életéről, az utolsó jelenetekhez érkeztek, a kereszt-halál felvétele következik. Az eklektikus gondolkodásáról ismert művész, aki egyaránt vallja magát meggyőződéses marxistának és meggyőződéses katolikusnak — nem kétséges, hogy Pasolini itt önmagát fedi föl —, egy nyomorgó, több gyermeke, állandó éhség-érzettel küszködő családapára bizza Jézus szerepét. Az egyik forgatási szünetben aztán a férfi olyan mennyiségű kenyérhez és tűróhoz jut, hogy úgy érzi, egyszer végre ő is jóllakhat. Annyira túlterheli a gyomrát, hogy a felkészítés közben rosszul lesz, és a keresztfán valódi halállal búcsúzik a rendezőtől, a közönségtől, a világtól.

A tragikus kimenetelű „játék” ébresztette rá Pasolinit, hogy holmi kitalált, esetleges történet helyett az igazi, a mindmáig érvényes passiót filmesítse meg. Minek kerülő úton megközelíteni azt, ami önként kínálja magát, a rendező szemében a kész irodalmi forgatókönyvet jelenti, Máté evangéliumát. A filmet 1964-ben készítette el.

HEGYI BÉLA

KONCERTEK

Furcsa ellentmondás, hogy egy harmincöt éves mester hatyúdalt ír, Requiemet, amely összegezés és számadás. Ha azt vesszük, ebből a rövid életből harminc esztendő telt el aktív komponálással, nem tűnik annyira korainak a számvetés. De hol volt még az ősz? A fiatalság dacolt a legjobb férfikorral s a Theater auf der Wieden színpadán a Hajnal az éj ködén győzedelmeskedett. Az ígért többnek mutatkozott mindennél. Üzent a végső halhatatlanság, csak éppen a „Tuba mirum” harsona-szólójával és a reményesség a Lacrimosa „könnyel áradó” fényeivel. Azzal a láthatatlan ragyogás-

sal, amely ezt a rövid pályát minden nap bearanyozta. Tudott-e veszíteni az, akiben ekkorára nőtt a remény? „Előbb végeztem, mintsem élvezni tudtam volna tehetségemet. De az élet mégis szép volt, életpályám oly szerencsés előjelek között indult, azonban az ember nem tudja megváltoztatni saját sorsát” — írta két hónappal halála előtt Mozart. Élet és halál kérdéseire kereste ekkor is a választ: izzó dráma, csendes lírai áhitat váltogatja egymást Requiemjében. A külső és a belső harca a végső megnyugvásért. Amilyen fájdalmasak az Introitus hegedű-fajongásai, olyan felszárnyaló ugyanebben a tételben a „Te decet hymnus” (Téged illet, Urunk, az ének Sion hegyén)

„vándor tónusa”, hogy újra visszatérjen ez a „titokzatos peregrinus” a „Lux aeterna” (Örök nyugodalmat) a befejező tételben. A héber bünbánati ének (Kino di tiso beov) negina dallama csendült ezzel a dallammal egykor az ősliturgiában, s a Siralmak Könyvének gyászdala, amely szájhagyományozással maradt fenn hurcolva magával a mélységet Bach Magnificat-jának Suscepit részletébe és Mozart több művébe. De ezt a dallamot őrzi a székelyföldi népdal is: „A búbanat keserűség”, vagy a nép ajkán megcsendülő „De profundis” (A mélységekből kiáltok fel Tehozzád, én Uram) egyik változata. A lényegre mutatott rá Rajeczky Benjamin, amikor kijelentette: „Sokat vitatott kérdés volt a népdal és a középkori egyházi ének, a gregorián viszonya. Sok kutató hajlandó volt az utóbbi származékának tekinteni a középkori népnyelvi énekeket. Ma már általános az a felfogás, hogy mind a kettő közös gyökerű...”

A Requiem kiáltása: könyörgés és üzenet a távoli partokról, a fűga nyugalmas áradásával — ahogyan talán Bach is megírta volna —, szinte kitapintható klasszikus arányaival: szigorú és bensőséges a mozarti fűga, mint egy középkori liturgikus ének.

Újabban azt vallja a zenetudomány, hogy a Requiem sokkal inkább a mester kezeműve, mint eddig hitték. Süßmayr csupán a Benedictus középső részét, a Hozsannát és talán az Agnus Dei első részét komponálta. A mű egysege igazolni látszik ezt. Hogyan jellemezhetnénk röviden? Hasonlattal: mint felszálló madár, mely elhagyja fészekét, s már fentről tekint alá. Nem hegyeket és völgyeket lát, hanem csak kiemelkedő és táguló pontokat, melyek fölötte megpillantja szárnyának árnyait.

Ezt érzékeltette a Kölner Kurrende kórus, az Alkantari Szent Péter (pes-ti ferencesek) templomban. A kulturált hang, árnyalt szólamvezetés a legfőbb erénye ennek a kölni együttesnek, amelynek repertoárján gazdag preklaszikus, barokk, romantikus művek szerepelnek s olyan neves modern szerző, mint Popping. Mozart Requiemjében megérezték azt is, amit kevesek: a valódi egyházzent. A karmester: Elke Mascha Blankenburg nagyszerűen felmérte a mű drámai arányait, közvetítette azt a nemesen egyszerű pátoszt, amely belülről világítja meg az egyes

tételeket. A szólisták: Dagmar Wanke Szendrey (szoprán), Renate Naber (alt), Frieder Lang (tenor) és Philipp Sangshaw (basszus) tiszta intonálással, muzikalitással követték a remekmű fordulatait.

*

A zongorairodalom három romantikus képviselőjének, Schumann, Schubert, és Chopin műveiből állította össze konceriműsorát Németh Tamás, akinek zeneakadémiai zongoraestjei eddig is igazolták fejlődését. Az Erioca-variációk emlékezetes előadása vagy legutóbb a Wanderer fantázia egyéni tolmácsolása arról győzött meg, hogy a fiatal előadóművész drámai alkat s a lírai részeket is szerves drámai elemként kezeli. Beethoven művek előadójaként kezdte (Récsben díjat is nyert), de az utóbbi időben sokfelé tájékozódik. Továbbra sem szabad azonban feladnia drámai alapállását, de a lírai darabokat önmagukban kell értelmeznie. Szájtárságos „függő” viszonya még rányomta helyegét Schumann Kinderszenen-jének (Gyermekekzenetek) előadására, de már hallottuk a hangok pasztell-tónusait: a „Majdnem túl komoly” tétel megfogalmazásában vagy „A költő szól” szép sóhajlásában. Új volt a „Rémkép” ideges vibrálása vagy a „Vesszőparipán” mélylélektani felfogása, amely a lezárt tekintet mögött emlékek esszen-ciáját ültette hangokba, a belső látást.

Schubert olyan muzsikát írt egész életében, „amelynek bére nem volt egyéb a felemelő érzésnél” (Hans Gál). Alkalmi zenéjét is ez jellemzi. A Négy impromptu is (op. 90). Amit a Winterreise (Téli utazás) élményből, szenvedésből szőtt világa sugall, az első impromptuból (c-moll) sem hiányzik. Nincs virtuozitás, csillogás, a zongoratechnikai bravúr átadja helyét a vokális szólamvezetésnek: a monológoknak. S ez mintha újra megfogalmazná a Téli utazás egyik gondolatát: „Dass mir vor meiner Jugend graut... Hogy elborzadok fiatalágomtól...” Esőcseppek monoton kopogása kíséri a vándort útján, ki önmaga tájain járva örül az ifjúságnak (Esz-dúr impromptu), halhatatlan melódiával ajándékozza meg az embereket (Gesz-dúr) s aztán közel áll ahhoz, hogy könnyet ejtzen (Asz-dúr). De belső élményeinek adja át magát, hogy megtisztuljon. Ime a schuberti „gazdag kincs, de még annál is sokkal szebb remények” (Grillparzer) látomásai. Vagy

Uhland sorainak visszhangjai? „Ki tudja, honnan e sok virág, Vége soha nincs tán.” Ez a sejtelen az élet idealizmusa, egy phaiák-lélek aranykincse. Annak bizonyossága, amit egyik értéklője így fogalmazott meg: „A sors, amely olyan kegyetlen kézzel taszította Schubertet — a kegyelemnek ezt a becses edényét — a világba, ugyanakkor megadta neki az öröm képességét és ezzel gazdaggá tette”.

Szépség és fájdalom, idill és életvi-vódás: ezt éreztük meg Németh Tamás Schubert interpretációjából. (Ez a bense-jében élő zeneköltő a fiatal zongora-művész későbbi legjobb mestere lehet.) Schubert darabjain át hallottuk Chopin b-moll szonátáját is, s a késői mazur-kákat (op. 59). Az utóbbi négy darab lebegő tónusa sohasem ernyedtt és soha-sem súlyos: lírai. A nocturne-ök rokonai, melyek úgy vallanak a lengyel arany-ősről, hogy a francia éjszakák sejtel-meit is felidézödnék: impressziók XX. századi hangulata, ahogyan a h-moll szonátában. A mazurkák előadása ke-vésbé sikerült: a túl keményen meg-ütött akkordok szétzilálták a hangulati összefüggéseket s a színeket. A b-moll szonáta formákat feszítő, rövid tételei (balladák, fantáziák, nocturne-ök együtt) a sűrített szenvedélyek lírai kibontásai. A súlyos első tételre az utolsó szellem-zenéje rimel: nakon.xipán-idill és szel-lemek játéka. S a kettő között a tragi-kus vízió, a gyászinduló. Égit és földet kötnek össze a panaszos harangütések. Németh Tamás a gyászinduló kulcsfon-tosságát megérezve újszerűen „hallatta a völgyek hangjait”: a csendes csobo-gás elővételezte a Finale transzcendens hangsorát, melyben tengerek végtelen zúgása lakik.

*

A Gépfolklor-együttes kísérlet és ígé-ret. Napjaink népdalokat sajátosságos felfogásban megszólaltató együttesei kö-zött (Sebő, Muzsikás, Mákvirág stb.) Szabó András, Dzogzogl Jorgosz, Ba-lázs János és Róbert György négyese (hegedűn, cserépdobon, bőgőn és fűvő-sokon) új programot hirdet. Az együt-tes „elnevezése nem munkásipari nép-

zenére, vagy mechanikus, elektromos muzsikára utal, hanem a fiatalok nép-zenéi mozgalmán belül a főáramlattól eltérő törekvéseket fejezi ki.” Valóban felmerül a kérdés: „a leutánczott pa-rasztmuzsika előadói stílusa természe-tes talaj nélkül” fejleszthető-e az eddi-gi módon, vagy előbb-utóbb át kell ad-nia a helyét más felfogásnak, ami a népköltészet leglényegesebb elemeit őrzi csupán, s rugalmasan igazodik a fiatal-ság ízléséhez. A Gépfolklor ez utóbbit tűzte zászlajára klasszizirálási vagy né-piskeadó szándék nélkül. Hogy mit ér-tek el eddig, ezzel az egyetlen, egye-temi színvadi fellépésükkel a nagykö-zönség előtt, nehéz lenne lemérni. Any-nyi azonban bizonyosnak tűnik: alkal-mazkodásuk több pusztán ízlésbeli meg-fontolásoknál. Avatott muzikusok ját-szanak bámulatos ösztönösséggel, s hangszereiket kímélően kezelik. Sokszor úgy tűnik: komoly zenét csinálnak, szó-rakoztató igénnyel. Mint régen, amikor még a két műfaj között nem volt kü-lönbőség. Előadásmódjuk jelenlegi nyer-esége azonban később akadállyá vál-hat: elfödheti a zenei tartalmat. A nép-zene európai rangja igazolja: értékét ma már mindenütt komolyan veszik. Természetes, hogy közösségteremtő. Az imént említett határok összerosódása minőségi előrelépést jelentene, mon-djuk ki bátran: a közösségi érzés erősí-tését. Hogy mindezeket igazoljuk, csak egyetlen példát emlíünk a Gépfolklor elhangzott repertoárjából: az ind pen-taton dallamra szerzett „hegedű rapszód-íát”, melyet Szabó András mutatott be figyelemreméltó virtuozitással. De a többi népdalfeldolgozást is említhet-nénk: a kontúrozott dallamrajzot, a kis-sé jazz-os improvizációs technikát, a ritmusbőséget. A szövegek is népdal-szövegek, melyek a lét kérdéseit foqal-mazzák újra meg újra. Az archaikus tónus így kimondottan ünneppé avatja a szórakozást. Az együttes továbblépé-séhez feltétlenül szükséges a népzene-kincs tanulmányozása, hogy a reper-toáron ne csupán a már más együttesek által népszerűsített népdalok transzfor-mációi szerepeljenek.

T. S.

VATTAY ELEMÉR KIÁLLÍTÁSA

1976 októberében nyílt meg a bajnai II. Rákóczi Ferenc Művelődési Házban — Bodri Ferenc rendezésében — Vattay Elemér fotókiállítása. A tárlaton túlnyomórészt író-, művész- és tudósportrék szerepeltek, — többek között Kassák Lajos, Füst Milán, Czóbel Béla, Lukács György, Jánossy Lajos fizikus, Ferenczy Béni, Barcsay Jenő, Veres Péter, Berda József, Latinovits Zoltán, Pilinszky János, Juhász Ferenc, Szécsi Margit és Nagy László képmásai. A megnyitó beszédet Kassák Lajosné mondta.

Kedves Vendégeink, szerencsétlen dolog kísérletet tenni arra, hogy a látványt, amely éppen látvány-mivoltában fejez ki valamit, szavakkal, tehát az intelligencia egy másik szférájának eszközeivel közelítsük meg. A dolgok a saját anyanyelvükön, ha tetszik formanyelvükön szólnak hozzánk. — Máris kétszer használtam a nyelv szót, meg azt is, hogy: szólnak, ami arra utal, hogy minden, ami bármely érzékszervünkön keresztül eléink tárul, arra kényszerít bennünket, hogy nevén nevezzük; mintha ezzel jobban magunkévá tennénk, mélyebben hatolnánk titkaiba. Igen, azonnal számtalan kérdés vetődik fel: amit látunk, miért hat ránk, miért emel fel, vagy hagy közömbösen, miért mosolygunk, vagy szomorodunk el, egyáltalán milyen kapcsolat jön létre és miért, kép és néző között, s rögtön utána, milyen ember áll e képek mögött, ki ő, miért ilyen a választása, miféle vágy vezette arra, hogy lencsevégre kapja, amit lát? És mind ezt miért mutatja meg nekünk?

Kezemben a meghívó, a rajta levő kép egy kókeresztet mutat meg. Pesszimista Vattay Elemér, hogy a halálra akar emlékeztetni? Nem, a kereszt a szenvedés szimbólumából az emlékezés szimbólumává vált, jelet hagyni a világban. És talán ez egyik hajtóereje a művészetnek, megragadni egy pillanatot, egy állapotot, egy látványt, amit csak ő, egyedül az alkotó látott, érzett, gondolt, és ezzel ezt a pillanatot, mely egyedül az övé volt, megörökíteni. Vattay Elemér szerénysége közismert barátai körében, megörökíteni *akarta* a pillanatot, de megmutatni nem. Így történt, hogy kiállítást még eddig nem rendezett, s most is barátai követték el a merényletet, melynek eredménye ez a bemutató. Úgy hiszem, most már

ő is tudja: ezek az egyszeri pillanatok elvárják, hogy ne csak megörökítsék őket, de egyszeriségükbe másokat is beavassanak.

Most tehát beavatottak lettünk, és mint ilyenek nézhetünk körül.

A téma: ember és az ember alkotásai kőben, fában. Minden kép hangulata komoly, szinte méltóságteljes, és Vattay kitűnő szeme és meleg, szeretetteljes szíve érződik bennük. A komolyság más érzelmekkel is párosul: néha intimitással, ahogy megörökíti az alvó Berda Jósikát — ritka pillanat — vagy tragikummal, ahogy Latinovits Zoltán ketős képe néz ránk szinte fényévnnyi távolságból.

A portrék témaválasztása oly jellemző, hogy ha alanyait nem ismerném, sem személyesen, sem műveikből, akkor is mintegy kibetűzhetném egyéniségüket s e fotókból megtudhatnám, kik ők igazán. Milyen jó, hogy itt végre nem Füst Milán, a szerepjátszó jelentkezik, hanem a tragikus lélek, aki-ről a versei tanúskodnak.

Mint mondtam, Vattay szívesen fordul az emberi kéz alkotta kövek és fák felé. Róma falai és a zakopanei temető síremlékei: milyen nosztalgia egy elmúlt élet ragyogása és az élet még halálra emlékeztető megörökítése iránt is.

Vattay átfogó világnézetéről tesz tanúbizonyságot szövegválasztása, mely a hozzá írt, vagy könyvekben felfedezett, de szívéhez szóló sorokat mutatja be fotókban. Olvassuk figyelmesen e szövegeket s együtt rendülhetünk meg Pilinszkyvel, Juhász Ferencsel s együtt lehetünk bátrak Kassák Lajossal.

Egyetlen fotót látunk, amely nem Vattayé: Ferenczy Béni tablóján a három Ferenczy testvért, lovon. De Vattay érdeme, hogy ezt a régi képet rekonstruálta, nyilván azért, mert ezt Ferenczy Károlynak, az apának festményein mint inspiráló motívumot vizionálhatjuk.

Tegyük fel úrra a kérdést: pesszimista Vattay Elemér? Bátran mondhatjuk: nem. Komolyság, részvét, emberi együttérzés árad képeiből.

Kovács György

BACH, BEETHOVEN, BRAHMS HANGLEMEZEKEN

Az igazi, nagy alkotók minden kor-
nak új arcukat mutatják. S mert min-
den kor meg akar ízlelni valamit az
igazi szépségből, a nagy előadóművé-
szek újra és újra kísérletet tesznek,
hogy a maguk képére és hasonlatossá-
gukra formálják őket.

Sok szó esik manapság az elidegene-
desről. Kétségtelen, hogy az ember
mind magányosabbá válhat, ha nem
azonosul az élet nagy céljaival és esz-
ményeivel. De a magányos embernek
is van ereje és tehetsége, hogy a leg-
nagyobbakra függessze tekintetét, s tö-
lük várjon eligazítást. Amikor huszon-
hat esztendővel ezelőtt a hazájában le-
vő szeretetlenség és terror ellen tiltá-
kozó, s inkább a száműzetést vállaló
Pablo Casals Bach halálának kétszáz-
ötven éves évfordulója alkalmával ze-
nei ünnepségeket rendezett (s talán kis-
sé akarata és szándéka ellenére a Pra-
desi Fesztiválok kezdeményezője lett),
az ő számára ez a zene az emberi ne-
messég hirdetője és az erőszak elleni
tiltakozás szimbóluma lett. S hogy gon-
dolatára százak és ezrek visszhangoz-
tak, mi sem bizonyítja jobban, mint
hogy az első hangversenyre titokban,
gyalog, iszonyú szenvedéseket, nélkülö-
zéseket vállalva megjelent a katalánok
egy csoportja is, élükön püspökükkel,
jöllehet Franco akkor minden spanyol
állampolgárnak megtiltotta, hogy részt
vegyen a fesztiválon. Bach, a bachi mű
azonban győzedelmeskedett a tilalmon,
mert ezúttal is olyan eszményeket tu-
dott sugározni, amik bizonyossá teszik,
hogy a léleknek még vannak titkos,
kimerítetlen tartalékai.

Az egzisztencializmuson nevelkedett
ember valahol a lét peremén elnél-
kedve igyekszik bekapcsolódni abba
a titokzatos áramkörbe, mely a világon
túli és a világon kívüli erőkhöz köti.
De itt, a világban is fel lehet idézni
ezeket az erővonalakat. Itt, a világban,
amely folyvást alakul, új és új arcat
mutatja, új és új ellentétek leküzdésére
indít. A művész, aki fel tud mutatni
valamit abból, ami a köznapis ember
számára láthatatlan, felsebzi, bevérez
magát, csakhogy értelmezni tudja az

üzenetet. Olvassuk csak Pilinszky Já-
nos Kocsis Zoltánnak ajánlott versét:

Folyópart, amely nem folyópart.
Emlék, amely sose volt napkelte.
Aztán valami vizesárok,
s egy tűzes gombostű a fejben.

(Gérald Nerval)

Pontosan maga sem látja, hová visz az
útja, de azért megy rajta, előre, keres-
ve a kifejezésnek, a teljességnek, a fel-
foghatatlannak a fogódzóit. Így halad
előre a zenei megismerés és tolmácsolás
útján a mai magyar előadóművészet
egyik legizgalmasabb jelensége,
Kocsis Zoltán is, aki vissza-visszatérve
Bachhoz, belőle igyekszik felmutatni a
hírt, értelmezni az üzenetet.*

Milyen is ez a Bach? Teljesen olyan,
mint maga a kor, mely az értelmezést
szülte. Telve ellentmondással, megoldatlansággal, s már-már elviselhetetlenül
felfokozott tempókkal, melyek bi-
zonyos, hogy nem az eredeti bachi szán-
dékából forrásoznak, mégis a magunkéi-
nak érezzük őket, hiszen a mi életünk-
ből és világunkból születnek, s azt a
képet mutatják föl, amelyet a mi utol-
só évtizedeinknek fiatalsága alakított ki
magának a világról is, Bachról is, aki-
ben ott lüktet a világ teljessége.

Hová tűnt már a zongoraművészet
aranykora? Hová az a klasszikus kie-
gyensúlyozottság és derű, melyet oly
szépen elemez rádióelőadásaiiban Sebes-
tyén János? Merre ényészett a zseniá-
lis Edwin Fischer kiszámíthatatlan ro-
mantikus izzása? Mintha már a páratlan
Richter démonikus víziói, a Sátán
kisérteteivel vívott iszonyú harca is a
múltba tűnne lassan.

Egy magányos zongora maradt, kie-
melkedve a zenekarból. És egy magá-
nyos zongorista, aki a dübörgő gépek
zajából nyitott lélekkel figyel a hívásra.

*

Ki ne őrizné magában maradandó em-
lékül Ferencsik János Beethoven-sorozat-
ait? Kiben ne támadna fel ma is ele-
ven erővel az a feszültség, melyet akkor
és ott érzett, az Erkel Színház zsúfolt,
a várakozás izalmától majd szétpattanó
nézőterén? S ki ne vágyakozna arra,
hogy a technika jóvoltából megismételje
a megismételhetetlent, átélje az egy-
szerit, a pillanat burkában tovaröppenőt?

* Bach: Zongoraversenyek. Előadja: Kocsis Zoltán. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főis-
kola zenekarát Simon Albert vezényli (Hungaroton, SLPX 11550 és 11711).

E sorozatok legfénylőbb ünnepe mindig az az est volt, melyen a karmester Beethoven VII. szimfóniáját vezényelte. A hatalmas művek közül tán egyik sem áll olyan közel a művész szívéhez, mint az 1812-ben befejezett Hetedik. Valóban egyik legnagyobb alkotása ez: ott feszül benne a napóleoni időkben félelembe és várakozásba dermedt Európa minden hamvadó reménysége, ott lüktet mélyén a felemelkedés lehetősége, de az a keserű csalódás is, melyet a zeneszerző a bécsi udvar politikája iránt érzett. Ám felfénylik benne a derű és optimizmus hangja is, hiszen 1811-ben Beethoven Teplitzben végre olyan társaságba került, amelyben feloldódhatott tartózkodása, már-már kínos merevsége. Talán e tovaröppenő szép hetek is magyarázzák, hogy a mű hangneme végül a fényes Adúr lett, s hogy daktikus robozása egyszerre idézi a reményt és az emberiség legnagyobb kulturális kincseinek feldeingő emlékképét (állítólag Homéroszt is olvasta komponálás közben).

A zenetörténet joggal jegyzi meg, hogy a szimfónia a zeneköltő egyik legszemélyesebb vallomása, s magának a műfajnak is nagy teljesítménye. Beethoven ebben új utakra tért, bizonyítva, hogy alkotóereje nemhogy kiapadóban volna, hanem épp ellenkezőleg, a zenei klasszicizmus kereteit már-már szétfeszítve utat nyitott a romantika felé. A teljesség ígézetében született mű hogyan állana közel Ferencsik Jánoshoz, aki oly szívesen idézi Montaigne mondását életelvül: „Ahogy az életem egyre rövidebb lesz, mind mélyebbé és teljesebbé kell tennem”.

A fokozatos kiteljesedésnek gyönyörű bizonyossága a Magyar Hanglezgyártónak az a sorozata, melynek keretében Ferencsik János vezényli Beethoven szimfóniáit. Ma már csak a II., IV. és VI. szimfónia felvétele hiányzik a sorból (jóllehet a Másodikat hallhatjuk egy Supraphon lemezen is Ferencsik Jánossal). Most jelent meg a VII. szimfónia — rendkívül ízléses lemeztasakban, megbízható technikai megoldásokkal (a Magyar Állami Hangversenyzenekart Ferencsik János vezényli. Zenei rendező: Juhász István. Hungaroton SLPX 11791).

Magát a tolmácsolást alighanem főlegleges méltatnunk, megtettük már nem is egyszer, Ferencsik János hangversenyei után. A karmesternek sikerült győzedelmeskednie a technikán: az élő előadás forrását varázsolta a barázdákra, s megajándékozott a legnagyobb élménnyel: az igazi, autentikus Beethovennel.

A zenekritika történetének is megvannak a maga nagy tévedései. Ilyen tévedésnek nevezhetnénk Bernard Shaw-nak azokat a megsemmisítő bírálatait, melyeket Brahms kamaraműveiről írt, ha nem gyanakodnánk, hogy a nagy angol író ezt a műfajt is csak a maga sajátos világszemlélete kifejezési lehetőségének érezte. jó alkalomnak, hogy meghökkentse, ellenkezésre ingerelje az olvasót. Mindenesetre Brahms iránt különös ellenszenvet érzett, bármelyik művét hallotta is, alaposan leszedte róla a keresztvizet.

Önkéntelenül is ezekre az írásokra kell gondolnia a zenekedvelőnek, amikor Brahms hallatlan népszerűségét figyeli. Bach és Beethoven mellett talán ma ő a legjátszottabb szerző, fénylő csillaga még Mozartét is elhomályosítja olykor, a legkiválóbb előadóművészek és társaságok fognak össze népszerűsítésére, s a hanglezpiacon is egyre másra jelennek meg művei. Legutóbb a magyar hanglezgyűjtők is megvásárolhatták a Kamaraművei sorozat első albumát, mely vonósnégyeseiből, ötöseiből és vonóshatosáiból ad ízelítőt olyan remek művészek előadásában, mint a Bartók vonósnégyes tagjai s a hozzáink csatlakozó Banda Ede és Konrád György.

Vannak zeneszerzők, akik mindent egyszerre akarnak kifejezni. Brahms bizonyára közéjük tartozik, s tán egyikük sem éli át annyira a romantika pátozát, nagyra törekvő elégedetlenségét, mint éppen ő. Aki a kifejezés szigorú ökonómiáját keresné műveiben, bizonyára csalódik. De aki az érzelmek parttalan, mindent izzó hőfokon magába olvasztó lángolását kedveli, örömmel feledkezik bele kompozícióiba, melyek között nem akad egyetlen selejtes, rosszul írt sem (tudvalevő, azokat az alkotásait, melyekkel nem volt elégedett, könnyörtelenül megsemmisítette). S ne feledjük azt sem, hogy Brahms volt az, aki a romantika korában megőrizte a német kamaramuzsikálás hegemoniáját, s a világ figyelmét újra meg újra a kifejezésnek erre a lehetőségére irányította.

Huszonnégy kamarazenei művéből hetet hallhatunk e kiadványon. Valamennyit tökéletes tolmácsolásban, néhol reveláló erővel. Csak büszkélkedni lehet ezzel az előadással és e technikai vonatkozásban is kitűnő felvétellel (Hungaroton SLPX 11591—595).

(R. L.)

MÉSZÁROS LÁSZLÓ MUNKÁSSÁ- GÁNAK ISMERETLEN MOZZANATA

Budapest, 1972. augusztus 21.

Tisztelt Uram!

A közelmúltban elhunyt Jajczay János művészettörténész-professzor *Die zeitgemässe ungarische Kirchenkunst* (A korszerű magyar egyházművészet) című tanulmánya — amely a *Die christliche Kunst* című müncheni folyóirat 1937. évi szeptemberi számában jelent meg — egy szoborreprodukciót közöl; a mű címe: „Engel der Verkündigung”, azaz: „A Szűz Máriának szóló üdvözllet angyala”. A folyóirat közlése szerint a szobor alkotói „Ernő Grantner” (helyesen: Grantner Jenő...) és „László Mészáros”.

Az angyal-kompozícióról említést tesz a magyar kommunista mozgalomban részt vett, utóbb a Szovjetunióban élt kiváló szobrász: Mészáros László (1905—1945) monográfiája: Kontha Sándor művészettörténész is, a mesterről írt ki-tűnő könyvének (Corvina Kiadó, 1966) 44. lapján. Idézi „A külföldi Magyar Intézetek működése” című kiadványt (1935), amelyben Mészárosról — aki 1932-től 1934-ig Rómában élt, mint ösztöndíjas — ez olvasható: „A római egyházművészeti kiállításra megmintá-zott egy Szent István-szobrot életnagyságban és egy reliefet, továbbá Grantner Jenővel együtt elkészített ugyanerre a kiállításra egy kétméteres angyal-alakot”. Sem Kontha könyve, sem a Mészárossal foglalkozó többi publikáció nem mond többet erről az angyal-ábrázolásról.

A mű létrejöttével kapcsolatos kérdések tisztázása céljából levéllel fordultam Abonyi Grantner Jenő Munkácsy-díjas szobrászművészhez, — megkérve őt, hogy Mészárosnak a szobor létrejöttében játszott szerepét szíveskedjen megvilágítani.

Grantner mester levele pontos tájékoztatást nyújt az angyal-szobor megszületésének körülményeiről, Mészárosnak a mű megalkotásában való részvételéről és a két művésznek — éppen e mű kapcsán bekövetkezett — egymástól való eltávolodásáról.

A művészettörténeti becsú levelet — amely hitelesen idézi fel a magyar szocialista realista szobrászat legfőbb út-törőjének, Mészáros Lászlónak önérté-tes egyéniségét és az angyal-szobor körüli tevékenységét — Grantner Jenő szíves hozzájárulásával közreadjuk.

Elnézését kérem azért, hogy késve válaszolok levelére. A késés egyik oka az elfoglaltságom volt, másrészt viszont gondolkodnom kellett azon, hogy mi-ként írjam meg a valóságot, — az angyal-szobor készítése történetét, amely-nek van egy — számomra sajnálatos — személyi vonatkozású része is. Kér-déseire — úgy érzem — teljes felvi-lágosítással szolgálhatok.

A szobor 1934 tavaszán Rómában egy nemzetközi egyházművészeti kiállításra készült, nem egészen három nap alatt. A magyar kiállítási terem tervezését Arkay Bertalan építész végezte és azon Rómában tartózkodó ösztöndíjas műv-észek is szerepeltek.

A magyar terem bejáratától balra (belül) szerepelt Kuzmi Livia térdeplő Mária-szobra. (A művésznő Papininek, a múzeum akkori igazgatójának volt a felesége.) A kiállítás rendezői úgy véle-kezték, hogy a Szűz Mária-szobortól jobbra kívánatos lenne egy üdvözlő angyal-szobor elhelyezése. A kérdés csu-pán az volt, hogy a kiállítás megnyitá-sáig — tehát három nap alatt — ez a feladat megoldható-e? A közel kétméte-res angyal-figura megmintázását és gipszbe-öntését négy is két és fél nap alatt teljesítettük. (A berendezést építé-sében, az agyafelrakásban és a gipsz-öntésben az ösztöndíjasok közül többen is közreműködtek.)

Papini gyorsaságunkért ördögöknek titulált minket. A szobor mintázásában Mészáros László körülbelül három órát vett részt; ő az angyal lábai mögött lebegő drapérián dolgozott.

Én Mészáros Lacit — Vilt Tíborral együtt — 1925-től 1934 tavaszáig a leg-jobb barátaim és kollégáim közé sorol-hattam. Ez a barátság Laci részéről az angyal mintázásánál teljesen felborult. Ennek oka az volt, hogy a rendezők úgy döntöttek: a szoborra az én nevem kerüljön előbb és utána az övé, Mé-szárosé. (Meggjegyzem, hogy a tervezés és a mintázás oroszánrészét én végez-tem, s a szobor karaktere Mészárosra nem volt jellemző.)

Anyám súlyos betegsége miatt rövid-del a szobor elkészülte után haza kel-lett utaznom. Egy étteremben búcsú-ztam el kollégáimtól; ekkor Mészáros — a jelenlevők megrökönyödésére —

végignézett rajtam és nem nyújtott kezet. Így váltunk el egymástól; soha többé nem találkoztam vele.

Semmilyen más közös munkánk nem volt. Szeretetünk ez idáig kölcsönös volt egymás iránt. Mindig megértettük egymást, konzultáltunk egymással, véleményünkkel támogattuk egymást. Sokáig bántott ez az utolsó találkozásunk, — magatartásának motívumát soha nem értettem.

Szívélyes üdvözléssel:

Grantner Jenő

*

A szegedi Móra Ferenc Múzeumban októberben — a múzeumok és műemlékek hónapjában — Czóbel Béla festőművész (1883—1976) emlékkiállítását láttuk. A tárlaton a januárban elhunyt mester magángyűjteményekben őrzött képei szerepeltek: virágcsendéletek, műtermi enteriőrök, szentendrei tájképek, aktábrázolások, férfi és női portrék.

A művek egy része Czóbel korábbi — sötétebb, drámaibb színvilágú — alkotói időszakából való; a festmények másik csoportja az utolsó egy-két év-

tizedben keletkezett, amikor derűsebb színharmóniak csendültek fel a művész vásznain. A régebbi, pasztózusan festett Czóbel-kompozíciók indulatosan torlódó, súlyos formáiból fojtott szenvedély parázslík, a késői képek megenyhült tónusai, meleg barnái, aranyló sárgái, sejtelmes lilái, a szelíd, lecsillapult ecsetvonások lágyabb, halkabb dallamokat zendítenek meg.

Amikor a mester meghalt, az újvidéki *Híd* című folyóiratban Tolnai Ottó vett tőle búcsút. A vajdasági esztéta Renoir, Pierre Bonnard és Matisse életművével vetette össze Czóbel munkásságát, s ahhoz a megállapításhoz jutott el, hogy „Czóbel Béla volt minden idők legfestőibb magyar festője”. (Tolnai O.: „In memoriam Czóbel”, *Híd*, 1976. évf. februári szám.)

A szegedi Móra Ferenc Múzeum tárlatán hiteles képet kaptunk „a legfestőibb magyar festőnek”, Renoir, Bonnard és Matisse lelki rokonának, a színnek nagy alkímistájának kezdetben robusztus, heves temperamentumú, utóbb légiessé finomult piktúrájáról. A tárlat megrendezéséért Kratochvíl Mimi művészettörténészt illeti elismerés.

DÉVÉNYI IVÁN

Sírfelirat

*Te erre járó
sírj avagy nevesz
zokogó víz
Balatonszemes:
fái görcsben
a tóra hajolnak
hatalmas nagy-
fia holtán
ki voltál
Latinovits Zoltán
Pünkösdi Lángnyelv
júniusi szélben
lecsap a habokra
hazányi vakokra
boldog vagomokra
Napfogyatkozás
egy
júniusi éjben*

NAGY GÁSPÁR

Szoba

*Kockában lakunk,
négyszögletesben,
szobának hívjuk,
így hangzik szebben.*

*Ijeszt és ringat,
nagy a türelme,
egész életünk
jól elfér benne.*

*Napsugár fénye
ablakon árad,
de a kulcslyukon
bejér a bánat.*

FALU TAMÁS

Volt Valaki

akinek a foganása gyöngéd volt és hatalmas, elkerülhetetlen és méltó: Krisztust szűz anya szülte, a Lélektől származott. Ifjúkora magán viselte az igaz szellem baljós jegyeit. Férfikora csillagmagányú volt, s robbanásig telítette a csend. Sorsát a könyörtelenül szerető isteni igazság teljesítette be; a fönmaradásáért drámai küzdelmet vívó világban meg kellett halnia annak, aki nem tévedett. Élete rövid volt, de kimeríthetetlen. Igaza a világ mindenféle bölcsességének kiállta a próbáját, s maga mindenféle bölcsesség hiányait kimutatta. Mivel a világ törvénye a Lehetőség, s nem az Igazság, Jézus pöre folyamatossá lett, s lezárhatatlan. Bár a Nagy Kenyértörés föloldhatatlan ellentmondásból fakad, ez — meghökkentő módon — mégsem mentette föl azokat, akik Jézust keresztre juttatták.

Volt Valaki, aki tökéletesen tökéletes volt. De ha az volt, akkor — logikailag sem — volt, hanem **van**, mert ami tökéletes, halni-képtelen. „Emberibb síkon”: az én, a mi tökéletlenségünk „ad” halhatatlanságot a tökéletesnek. Azaz, az élni kezdők beláthatatlan sora egyre meghosszabbítja a tökéletes halhatatlanságát.

Tapasztaljuk, hogy az egyetlen Krisztust azok is elismerik, akik egyházát elutasítják, s el megtestesülését az egyházban. A közömbösöket közömbösségük közömbösíti.

Ha tehát ez a Valaki vonzani tudja az érte élők nagy tömegét, és a vele szellemben szimpatizálókat, akkor tapasztalat szerint is — él. Akkor az, aki hozzá **létevel** kapcsolódik, „itt áll, másképpen nem tehet”. Mégis, ennek a keletkezett, s nem kicsiholt, lezúdult s nem pedig kifundált meggyőződésnek a keresztény szuverén akarója, fejlesztője, felelőse is; nem tehet róla, hogy a Nap olyan, hogy mindenüvé süt, de fölismerni a Nap mivoltát, rajta múlik. Ez a paradox szituáció csak úgy lehet mégis ítélet tárgya, ha a hit, a lét, és a kegyelem rokon princípiumok, s kettős lényegűek: választhatatlan elfogadáson alapulnak, de megérésükben, termékenységükben a választás dönt. Ahogy „a költészet logika”, úgy a misztérium a személyiség szabadságába ágyazza be magát. Az emberi szabadság talán azért látszik korlátozottnak, mert Isten szabadsága „irritálja”: az ember előtt a rossz is lehetőségnek tűnik föl, holott az zsákutca; Isten szabadsága, ami merő jó, „csak” jó, az ember viszonylatában „szűkebb”. A valóság azonban „kézenfekvően titokzatosabb” a látszatnál; a szentek szabadsága egybevág Istenével.

Ha mindez igaz, miért kételkedünk? Kételkedésünk nem hitehagyás, nem hitbeli tragikum; inkább valami esendőségünkkel mély párhuzamosság. Oka lehet az erőteljes, magas hőfokú humánus, a szem élénk, de nem átható optikája, oka lehet a természet elrajzoltságának túlbecsülése. S félelmeink, szorongó gyöngeségünk. Zokon lehet-e venni a hajótól, hogy „nagyon” hajó? Ha tengerré válnék, megszűnne hajó lenni. A dolga az, hogy hajó legyen, de a tengerre **érzékeny** hajó. A tenger nem jégtükrös, melyen nyílegyenesen tudna siklani, hanem háborgó kiszámíthatatlanság; a hajó **vele együtt** hanykódik, alámerül és fölébe szökik; az ember hite hajó, a tenger Isten.

Nem a kétség a legtöbb baj, hanem a megmerevedés hitben, s kételetyben. A fül, ami lehet süket is, mégis szent. A szem, ami elfátyolozódhat, „a test világa” is. A mérlegelő szív pedig csodálatos, és döbbenetes kötél-táncot jár... Ha ez a Krisztus nincs, a keresztény élete folyamatos zuhanás. Ha van, bizonyossága a kereszténynek, a nem kereszténynek pedig **Talán**. Olyan Talán, ami kísértése lévén, lehet serkentője.

Vasasolókész

DOKUMENTUM

... HA SEREGÉLLEL HOLLÓ BARÁTKOZIK ...

E kedves és megkapó kép mögött két tiszta szívű férfi meleg és őszinte barátsága rajzolódik elénk. A holló jelképe mögött **Kreskay Imre Tamás** pálos szerzetes alakja sejlik föl, a másik pedig **Seregély István** takácsi református prédikátor. A valláskülönbőség ellenére, e két férfit szoros, benső barátság fűzte össze s ennek emlékéért egymáshoz intézett verses leveleiknek csekély maradványa őrizte meg számunkra. Úgy véljük, hogy ma, az ökumenikus párbeszéd nyílt és őszinte légkörében, a Krisztus gólgotai keresztjében megtalált és megvallott egység idején, nemcsak érdekes kuriózumként, de hasznos s megszívlelendő tanulmányként is érdemes ezt a barátságot felidézni. Kreskay és Seregély megbecsülték egymásban kölcsönösen az embert, egymás hitbeli meggyőződését s tisztelték egymásban a tudós férfit.

Kreskay Imre Tamás Székesfehérvárott született 1748. november 5-én. Apja Kreskay János rácalmási (Fejér vm) földbirtokos, tisztviselő, édesanyja Kovács Mária Anna. A keresztségben kapta a Tamás nevet, szerzetesi neve Imre. Pozsonyban, 16 éves korában lépett be a pálos rendbe, 1764-ben. Elvégezve itthoni felsőbb iskolai tanulmányait, külföldre ment tanulmányútra s négy évet töltött Rómában. Közben bejárta Itália nagyobb városait. Fájdalmas emléke Velence, „hol szinte beestem a halál gyomrába”. Tanulmányútjáról hazajöve, a rend mecseki birtokának jószágkormányzója lett. Innen Pestre került s a monostor könyvtárnoka. Ezekben az években köt szorosabb barátságot Anyos Pállal és Virág Benedekkel, kikkel élénk költői levelezést folytatott. Pesten színházat is szervezett. Az erre vonatkozó határozott utalást Anyos Pálnak egy 1778-ban kelt verses levelében olvassuk:

Barátom különös szereimet mutattál
 Hogy egy Magyar Játék Néző helyt nyitottál.
 Melyben Bornemissza nagy lelkét rajzolja,
 Midőn álbarátság fátyolát letolja.
 Szomorú esetét festi hazájának
 Mint Metasztázio kedvelt Rómájának.

Belekerült az irodalmi élet sűrűjébe. Bessenyei köréhez tartozott, de mégis a magyaros iskola stílusában írta verseit, verses leveleit írótságaihoz. Tagja volt annak a hat tagból álló bizottságnak, mely 1790-ben Bessenyei vezetésével, egy felállítandó magyar tudós társaságról tanácskozott, amelynek sajnos eredménye nem lett.

Az 1780-ik esztendőben Szatmárba került s itt, „a szatmári királyi iskolák helytartó igazgatója, az ifjúság lelki tanítója, könyvek k. vizsgálója, s a szerzetes háznak előljárója”. Rendjének feloszlata után, „az Irigység vérben fordult szemmel... Engem is klastromból tehát kiszóllított, Szent magányosságból nyáj közé szállított. Így tizmeres hollónk szerzetes házából kireppent, mint haj-

dan Noé bárkájából." Sasvárra került nevelőnek, pár év múlva Fejér megyében tán „szórványlelkész”, 1790-től 1798-ig Eötvösben nevelő, innen visszakerült Bodajkra és élete utolsó szakaszában Pápa mellett, Ihásziban, Farádi Vörös Lászlónénál udvari káplán és nevelő.

Ebben az időben került ismeretségbe és szoros barátságba Seregély István (1788—1829) takácsi református lelkésszel. Ez időkből származnak azok a verses levelek, melyekkel egymásnak kedveskedtek s melyekből néhány ízes részletet itt közlünk.

Imre napi tisztelet, mellyel tisz. Kreskay Imre urat Neve Napján kívánta megtisztelni Seregély István Takátsi Ref. Predikátor.

A vers elején szól arról, hogy e névnap előtti napokban egyik este társaságban kapta a megbízatást, mikor javaslatot tett a köszöntésre. S azután így folytatja:

A Proponens fejéhez
Ezt a követséget tsapta,
Hogy Kreskay Imréhez
Mennyen el Péntek estvére
Még pedig személyesen,
Minden dolgát tévén fére
Köszöntse meg ékesen.

En ez áldott követséget
Igen szívesen vettem,
De úgy, hogy ezt a mentséget
Mindgyárt utánna tettem,
Hogy személyen magamat
Nem ajánlom Péntekre,
Mert elvitte Parolámat
Szalmavára már erre.

Azért küld verses levelet, mert valószínűleg a szalmavári pusztán élő uraság is Imre lehetett s oda már elígérkezett. De vegye ezt is kedvesen Kreskay, hiszen „egy hű szív indulattya diktálja”. S azután folytatódik a következőképpen:

A Tisztelendő Kreskay
Imre urat szeresse
Az Isten: és mindenhal
Aldásával kövesse.
Mind belső s külső dolgában
Vezérelje az Isten,
Mind élében, mind holtában,
Mind a Mennyben, mind itten.

Az Úr e felszentelt Papját
Engedje soká élni,
Sok vidám Szent Imre napját
Egységben szemlélni.
Majd ha eljő, de sokára
Utolsó napja végre,
Vévén Attyai karjára
Méltóztassa az égre.

S folytatódik még a köszöntés a kegyúr és családja üdvözlésével is, ki ily kegyes papot tart udvarában, s végül fohászkodik, hogy az áldott Isten mondjon áment a szívből kívánt jókra.

Tiszt. Seregély István T. R. P. Úrhoz felelet, 1808.

Őszinte jó szívességgel
Hozzám küldött versedet,
Vettem igaz szívességgel
Aldó köszöntésedet,
Hogy Nevem Napját idvözléd
Jóknak kívánásával.
Barátságod velem közléd
Szíved jó szándékával.

Nagyra betsülöm s tisztelem
Jámbor szívességedet,
Barátságodat kedvelem,
Szeretem nyílt szívedet:
Légy állandó mindezekben
Elj vígan jó nyájoddal,
Mulatozz nyájos versekben
Jó szívű barátoddal.

Ki is igaz szívességgel
Teszem köszönetemet
S barátságodra hűséggel
Ajánlom készségemet.
Éltessen Isten Népednek
Hasznára s örömére,
Adgya malasztját Lelkednek
Örök idvösségére.

Nem hiányzik a levélváltásból az évődő s mégis komoly írás sem. Kreskay Imre: *Ugyan Ahoz* (ti. Seregélyhez!), Ihásziból, 1808. A versből az insurgensek készülődésére, a francia csapatok közeledésére következtethetünk.

Bezeg tegnap megijtettem,
Hírt hallván a Táborból;
Mindgyárt egyet hörpentettem
A Bátsi ürmös borból;
Másként elájultam volna,
Ha e Confortativum
Gyomrot, vesét nem bájolna
S pedig superlativum.

Azért: ha szomszéd Barátom
Megretten a Haláltól,
Jöjjön által, majd meglátom,
Mcgvidul e Nectártól.
Hallám tehát, hogy még lóra
Készülzs Barátom ülni,
S Magyar Insurrectiora
Kezdetfél felhevülni.

Derék Vitéz, Bátor legény,
Mehet is katonának;
De ha félnék, álljon szegény
Egy klastromba kuktának.
Amde már te megpróbáltad
Mít tesz katonáskodni,
Azért magadat kínáltad,
S újra mégy táborkodni.

De mit téssz biketz láboddal,
Mít tesz fájdalmas karod?
Hatsak lábodat karoddal
Párnákba nem takarod.
Ep kéz, láb kell katonának,
Tsonka, béna mit tenne?
Hát ha majd megfuttatnának?
A párna hova lenne?

Másnak fegyver kell és Bankó
Az Insurrectióban:
Nálad fegyver helyett Mankó
Legyen provizióban.
Úgy, ha leszálisz is a lóról,
Leszsz mihez támaszkodni;
Ha felülzs is, a Mankóról
Fel lehet kapaszkodni.

Javaslat az, hogy maradjon otthon kemencéje mellett s jó friss hússal s káposztával éljen prédikátor barátja. Majd így végzi:

Maradgy tehát Papságodban
Vallásbell Népeddel,

Buzgolkodjál Templomodban
Eneklő sereggeddel.

„Éljünk, tsak, amint élhetünk, / E szörnyű drágaságban, / Nem sokat örvendezhetünk / Úgy is e rossz világban” — fejeződik be a vers.

Nem volt szándékunk és nem is célunk részletesen ismertetni Kreskay életművét, munkáit. Munkái nagyrészt kéziratban is maradtak. Néhány érdekesség azonban ide kívánczozik. Így a *Pápai Sybilla*, mely egy 1806-ban készült verses játék, *lottójátékra alkalmazva* s 90 szakaszból áll. Írt azonban „színre alkalmazható zenés daljátékot” is. A címe: *Békesség* — „esthajnal énekes ünneplés, musikabéli zengedezésekre és játékszínre alkalmazva. Mellyel a köz örömet háladatos szívvel festegeti Kreskay Imre”.

A drámai irodalom terén úgy munkálkodott, hogy lefordította Metastasio *Themistocles* című szomorújátékát s egyúttal saját szerzeményű énekeket és költeményeket is írt hozzá. Ugyanígy tett a *Scipio álma* című darabbal, a harmadikat pedig *Urunk Jézus Krisztus kín szenvedése* címmel készítette el, s ezt is saját szerzeményű, énekkarra alkalmazott magyar énekeivel bővítette ki.

Halálának idejét a vele foglalkozó irodalom csak találgatja. Sem pontos idejét, sem helyét, sem körülményeit nem ismeri. Kutatásunk eredményeképpen közölhetjük a pontos dátumot: 1809. augusztus 6. Pápa vagy környéke — A pápai rk. plébánia I. sz. halotti anyakönyvében a következő bejegyzés áll róla (00118): *Emericus Kreskay, Colebs, Locumtenens Insurrectionalis Redemoris Comitatus Albensis per Latrones trajectus. Annos 26. Cum adstantiis.* — A 26-os évszám tévedés, fordítva írva a 62 helyett.

A bejegyzés megdöbbenő: gonosztevők, rablók gyilkolták meg. Okát nem ismerjük. Politikai gyilkosság volt? Lelkesítő verset is írt az insurrectióra. Had-seregétől lemaradt csellengő francia katonák, vagy egyéb zsoldos népség ölte meg? Tragikus vége egy szemlélődő, csendes, szerény, békességet szcrető és kereső, jó-ra törekvő, szellemi kincsekben gazdag emberi, papi életnek.

A pálos szerzetes atya és a református prédikátor verses levélváltásának értékét nem irodalmi minőségük adja, hanem a sorok mögött lüktető meleg szív és őszinte barátság minősége.

NÁDASDY LAJOS

Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für ein Jahr: 11,80 US dollar

S O M M A I R E

En tête de notre numéro de Noël, on peut lire l'article de S. E. le cardinal *László Lékai*, archevêque d'Esztergom. Nous en retenons les passages qui suivent:

Le Fils de Dieu s'est fait homme pour faire de nous autres hommes des fils de Dieu. L'homme fut donc élevé par Dieu à un degré d'excellence qui était son rêve le plus cher depuis des temps ancestraux. Voilà la source d'où jaillit notre joie de Noël...

Cependant, dès les premiers siècles de la chrétienté, on voit se formuler des conceptions qui déformaient la vision du Verbe fait chair. Certains ont contesté la divinité (l'arianisme), d'autres par contre l'humanité (le monophysisme) du Christ. Mais ce qui est pire, c'est la conclusion à laquelle plus d'un penseur a abouti à partir du XIXe siècle, conclusion qui se résume ainsi: Dieu lui-même est mort avec Jésus sur la croix. Et à Nietzsche d'y ajouter: Nous tous mettions Dieu à mort. Marx considère la religion comme une superstructure idéologique qui a pour base la misère, l'exploitation et qui entraîne l'aliénation de l'homme. D'après l'existentialisme athée de Sartre, l'épanouissement de la liberté de l'homme exige la non-existence de Dieu, puisque la liberté, c'est l'homme lui-même. Cependant, on se demande si l'athéisme est en mesure de satisfaire l'homme, de donner une réponse valable aux questions fondamentales que l'homme se pose face à l'existence. Peut-il apaiser l'inquiétude légitime de l'homme? De tout notre être, nous cherchons à trouver une réponse qui nous donne paix et assurance. Notre recherche nous mène vers Celui qui seul peut nous apaiser, vers le Verbe fait chair.

C'est saint François d'Assise, mort il y a 750 ans, en 1226, qui, avec son âme éprise de poésie et de paix, parvint à saisir la joie de Noël dans toute sa profondeur. Pour exprimer cette joie, il fit construire en 1223, à Greccio, la grotte de Bethléem, avec la crèche, l'âne et le boeuf. Et depuis, l'usage de cette émouvante mise en scène s'est répandu dans toute la chrétienté, permettant aux fidèles d'être admis dans l'intimité de la Sainte Famille même.

Saint François est apparu au moment opportun, en inaugurant une véritable „révolution" des âmes. Il n'a pas tardé à se rendre compte du péril que courait l'Eglise à cette époque: d'une part, tentée par le pouvoir temporel, l'Eglise faillit de plus en plus à sa tâche; d'autre part, à la suite des mouvements réformateurs qui faisaient la critique de l'Eglise corrompue, on voit se multiplier des sectes dans divers pays de l'Europe. Leurs partisans ont proclamé une nouvelle forme de vie que leur manière de voir trop exclusive jugeait plus authentiquement chrétienne. Certaines d'entre elles sont allées jusqu'à condamner le mariage, la vie en famille ou en communauté, détruisant par là la base même de toute société organisée. Imbus d'esprit de révolte contre l'autorité pontificale, elles niaient le sacerdoce et la hiérarchie. En même temps, les membres de ces sectes se déclaraient fermement attachés à la foi chrétienne. En bien des régions, ils ont été bien accueillis par les milieux populaires et dans cet accueil, les conditions de vie de ces couches sociales tenaient une forte part.

Conscient de ce péril menaçant l'Eglise, saint François a entrepris son oeuvre de réforme en établissant à Assise sa communauté appelée à annoncer la Parole et à la pratiquer dans cet esprit de dépouillement et dans cette pure et sainte simplicité qui caractérisent l'esprit franciscain. A l'encontre des novateurs sectaires, saint François tenait à réaliser sa réforme dans le respect de l'autorité de l'Eglise. Lui-même s'est rendu à Rome pour obtenir du pape Inno-

cent III. l'approbation de la Règle qu'il venait de rédiger. Plus tard, sur la demande du cardinal Hugolin, il a donné une nouvelle formulation à sa Règle. Il se gardait bien d'imposer sa formule de vie franciscaine aux autres, se refusant ainsi à tout sentiment de supériorité spirituelle inspiré, à l'origine, par l'orgueil de l'âme. Il était encore moins dans ses intentions de séparer quiconque de l'Eglise de Rome.

Nuit de la naissance de Jésus à Bethléem. Incarnation du Verbe, apparition de la Sagesse divine sur terre. Merveilleux mystère à méditer dans le silence du recueillement, comme le faisait saint François devant l'image de sa „Crèche" à Greccio. Que ce Noël siot célébré dans ce même esprit par la grande famille des catholiques de Hongrie et soit ainsi à la source d'un véritable renouveau spirituel.

VIGILIA présente à Mgr Imre Várkonyi, prévôt-chanoine, Directeur de l'*Actio Catholica* en Hongrie, responsable pour l'édition de notre revue, tous ses meilleurs vœux à l'occasion de son 60e anniversaire. La presse n'est qu'un des multiples domaines dans lesquels il déploie ses activités avec un dévouement inlassable. Le travail fait en commun avec lui nous a permis d'expérimenter dans la pratique et d'apprécier son doigté, son bon sens, sa compétence et sa prudence.

Dans son étude *Le Dieu de Jésus*, le P. Jelenits présente l'image de Dieu qui nous est laissée par les Evangiles, à travers les paroles et la vie de Jésus. Cette image, l'unique qui est véritable, est bien celle du Dieu Père qui s'est révélé à nous dans son Fils venu sur terre pour partager notre condition humaine. — Le P. Román Rezek (São Paulo) rend compte du tome Ier des *Lettres Intimes* de Teilhard de Chardin, édité en 1972 par Aubier à Paris. — Le lecteur pourra lire un écrit d'Edith Stein sur le Mystère de Noël, écrit qui n'a vu le jour qu'après la mort de l'auteur. — Dans son article, Tibor Tüskés étudie une forme particulière des spectacles populaires qui mettent en scène par des marionnettes la naissance de Jésus. C'est là une coutume propre au folklore hongrois. — Le Prof. László Baránszky-Jób évoque le souvenir de Rainer Maria Rilke. — Géza Siki passe en revue les publications parues en langue hongroise en Hongrie aux Éditions de Szent István Társulat (Société Saint Étienne) et de la maison d'édition Ecclesia ainsi qu'à l'étranger. — Parmi les prosateurs qui ont offert leur concours à la rubrique littéraire de notre numéro, on relève le nom de Leontin Szili, Gábor Thurzó et Emil Kolozsvári Grandpierre. Parmi les poètes, celui de Ferenc Fáy, György Rába, Rainer Maria Rilke et Gáspár Nagy.

I N H A L T

dr. László Lékai, Kardinal-Erzbischof von Esztergom: „Auf zur grossen Freude, heute ist Er geboren..." Den Titel des für unsere Weihnachtsnummer geschriebenen Leitartikels nahm der ungarische Primas aus einem volkstümlichen Lied des namhaften ungarischen Autors Géza Gárdonyi. In seinem Artikel schreibt er unter anderen:

„Der Sohn Gottes ist zum Menschen geworden, um uns zu Gottessöhnen zu machen. So verwirklichte sich die Sehnsucht von Jahrtausenden: berührt durch das Kleinkind aus Betlehem bereinigte sich der Mensch von der Sünde und erhob sich über sich selbst. Dies ist der Grund unserer Weihnachtsfreude.

In der Geschichte wurde diese Freude oft gestört. Leider gab es auch Christen, die einmal die Gottheit Christi, wie die Arianer, ein andere-mal seine Menschheit verkürzten. Weit über diesen uralten christologischen Irrtümer hinaus bezweifelt das moderne Zeitalter selbst die Existenz Gottes. Viele sind die es behaupten, dass auf dem Kreuze gemeinsam mit Jesus auch Gott gestorben sei, wozu Nietzsche noch beifügt: wir haben Ihn getötet. Marx behauptet, dass die Religion ein ideologischer Überbau ist, der aus dem Boden der Armut und der Ausbeutung wächst und den Menschen von sich selbst entfremdet. Sartre's existenzialistischer Atheismus behauptet, dass die Entfaltung der menschlichen Freiheit geradezu die nicht Existenz Gottes verlangt, da Freiheit selbst der Mensch ist.

Diese verschiedenen Ansichten nehmen nicht nur von Gott Abschied, sondern verneinen auch die Gottheit Christi. Ob aber diese Verneinung der Menschen befriedigen kann? Kann er — trotz seiner geschichtlich vielleicht verständlichen Kritik — auf die Grundfragen der menschlichen Existenz eine vollwertige Antwort geben? Kann er jede berechnete menschliche Unruhe besänftigen? Dabei erwartet unser ganzes Sein eine Antwort und Beruhigung. Deswegen wenden wir uns zur Stille des fleischgewordenen Wortes...

Mit der Intuition des Dichters und des Friedenstifters ergriff die Bedeutung der Weihnachtsfreude der Heilige Franziskus von Assisi, den wir gelegentlich der 750-sten Wiederkehr seines Todestages gerade dieses Jahr gedenkten. Er war es, der in der Weihnachtsnacht des Jahres 1223 im Wald von Greccio die erste Krippe aufstellte, und von ihm übernahmen die späten Zeitalter diesen schönen Brauch durch den die christlichen Familien in der Gnadengemeinschaft der Heiligen Familie teilnehmen.

Der Heilige Franziskus befriedigte sehr zeitgemässe Bedürfnisse, weil er Strömungen einen Damm entgegensetzte, die durch Auflösung des Familienlebens und eines geordneten gesellschaftlichen Lebens eine neue — nach ihrer Ansicht authentischere — christliche Lebensform einleiten wollten. Sie kritisierten gewisse Verweltlichung der Kirche, aber einige Sekten taten dies so radikal, dass sie nicht nur die Missbräuche in der Kirche verurteilten, sondern den grundlegenden Herd des Lebens, die Familie und überhaupt das ganze Gemeinschaftsleben verneinten. Sie wiegelten gegen den Papst und die Bischöfe auf, gleichzeitig qualifizierten sie sich aber tief religiös. Vielerort trafen sie im Kreise des Volkes auf offenen Ohren. Diese Gefahr erkannte der Heilige Franziskus von Assisi, und deswegen bat er durch Vermittlung des Bischofs von Gubbio den Papst Innozentius III., um die Erlaubnis, dass er und seine Gesellen den Geist der evangelischen Armut verkünden und verwirklichen mögen und zwar auf ihrer einfachen Weise.

Eine Revolution war dies, doch führte der Heilige Franziskus nicht irgendein „gefährliches Leben“ sondern bestimmte die Richtung seines Ordens dem Geist der Evangelien der Kirchenväter und dem authentischen Glauben der Kirche entsprechend und selbst bei der Aufstellung der Ordensregeln bat er um die Hilfe des Kardinals Hugolin. Er wollte seine Lebensform durchaus nicht mit Gewalt den Familien oder den einzelnen Menschen aufzwingen; noch weniger wollte er sich durch einen schlecht interpretierten — oder gar selbstherrlichen — Sozialismus von der institutionalisierten Kirche lösen, sondern legte ihnen die Tugend der Einfachheit und der Demut aufs Herzen.

Der Geist der ersten Weihnachten ebenso, wie jene von Greccio soll die Weisheit des fleischgewordenen Wortes und die Liebe der meditierenden Stille in die christlichen Familien einführen. Auch in der grossen Familie der ungarischen Katholiken soll aus diesem Geiste eine weihnachtliche Erneuerung entspriessen: aus dem Geiste der Kirche, die vom Lichte des Wortes und von der Seele der Liebe aufglüht."

Vigilia begrüsst ihr verantwortlicher Herausgeber den Propst-Kanonikus *Imre Várkonyi*, Direktor der ungarischen Actio Catholica, gelegentlich seines 60. Geburtstages. Seine Aktivität im katholischen Pressewesen ist nur eine seiner unzähligen Arbeitsgebiete wo er unermüdlich tätig ist. In der Zusammenarbeit mit ihm haben wir sein Taktgefühl, seine Sachkenntnis, seine Hilfsbereitschaft und sein bedachtsames Vorgehen auch wenn er grössere Perspektiven sieht, schätzen gelernt.

István Jelenits: Der Gott Jesu. — *Román Rezek* präsentiert den neuerschienen ersten Band der Privatkorrespondenz von Teilhard de Chardin. — Eine Posthumer Schrift von *Edith Stein* über das Geheimnis der Weihnachten. — *Tibor Tüskés* beschreibt ungarische Marionett-Krippenspiele. — *Jób László Baránszky* gedenkt Rainer Maria Rilke. — *Géza Siki* bespricht eine Reihe ungarischer Bücher mit religiösem Inhalt erschienen in Ungarn und im Ausland. — Im Literaturteil Prosaschriften von Leontin Szili, Gábor Thurzó und Emil Kolozsvári Grandpierre, Gedichte von Rainer Maria Rilke, György Rába, Tamás Falu und Ferenc Fáy.

A Zeneműkiadó új kottasorozata

HISTORIA ORGANOEDIAE

Közreadó: Margittay Sándor

A közel 20 kötetre tervezett sorozat keresztmetszetet ad az orgonatörténet kialakulásáról és fejlődéséről egészen a kezdetektől napjainkig.

- Z. 7719 I. kötet Az orgonamuzsika kezdeti története; korabeli mesterek (köztük: Leoninus, Perotinus, Dufay és Ockeghem) művei 60,— Ft
- Z. 7831 II. kötet A németalföldi és velencei iskola mestereinek (köztük: Villlaert, Gabrieli, Diruta) művei 60,— Ft
- Z. 7922 III. kötet Elsősorban olasz mesterek (köztük: Merulo, Palestrina, Lassus), valamint Bakfark orgonaművei 60,— Ft
- Z. 7959 IV. kötet Zenei anyaga az angol „virginalisták” (köztük: Byrd, Sweelinck, Purcell) művei 60,— Ft

A közreadó tájékoztató jellegű regisztrálással és az előadásra vonatkozó bejegyzésekkel látta el a műveket.

ZENEMŰKIADÓ

A ZENEMŰKIADÓ KARÁCSONYI AJÁNLATA

Liszt Ferenc összes orgonaműve (Margittay)		
I. (Z. 5896)		50,— Ft
II. (Z. 5897)		60,— Ft
III. (Z. 5898)		60,— Ft
IV. (Z. 5899)		60,— Ft
Palestrina: Canticum Canticorum (Jancsovcics) / 29 ötszólámú motetta vegyeskarra (Z. 7357)		
		100,— Ft
Vokális művek		
Donizetti: Miserere in re minore (Máriássy)		
Zongorakivonat (Z. 7798)		30,— Ft
Partitúra (Z. 7797)		50,— Ft
Szólámok (Z. 7945)		38,— Ft
M. Haydn: „Nunc dimittis...” (P. Eckhardt)		
Partitúra (Z. 7803)		24,— Ft
Ismét kapható		
A dal mesterei (Ádám)		
I. Haydn, Mozart és régi olasz, francia, német mesterek művei (Z. 1757)		50,— Ft
II. Beethoven, Weber, Schubert és Mendelssohn művei (Z. 2110)		50,— Ft
C. Ph. E. Bach: Magnificat 4 szőlőhangra, vegyeskarra és zenekarra (Darvas) Partitúra (Z. 6005)		
		50,— Ft
Byrd: Salve Regina /Ötszólámú vegyeskarra/ (Pernye)		
Partitúra (Z. 7192)		18,— Ft
Dunstable: Magnificat secundi toni (háromszólámú egyneműkar) (Pernye) Partitúra (Z. 7010)		
		25,— Ft
Gounod: Ave Maria (zongorára) (Z. 204)		
		4,— Ft
Kodály: Adventi ének (vegyeskar) (Z. 7154)		
		1,50 Ft
Psalmus Hungaricus Op. 13.		
Kispartitúra (Z. 2052)		24,— Ft
Liszt: Férfikari mise (Sulyok)		
Partitúra (Z. 6686)		35,— Ft
Schubert: Ave Maria (hegedűre és zongorára) (Z. 2628)		
		4,— Ft
Könyvek		
Bartha D.: A zenetörténet antológiája		
		46,— Ft
Gárdonyi Z.: J. S. Bach kánon- és fúgaszerkesztő művészete		
		30,— Ft
Kodály Z.: Visszatekintés I—II.		
		160,— Ft
Palisca, C.: Barokk zene		
		40,— Ft
(az Orfeusz könyvek sorozatban)		
		20,— Ft
Várnai Péter: Oratóriumok könyve		
		44,— Ft

KARÁCSONYI HANGLEMEZAJÁNLAT

MAGYAR GREGORIANUM

A karácsonyi ünnepkör dal-
lamai XV. századi kéziratok
alapján

Schola Hungarica

Vezényel: Dobszay László és
Szendrey Janka

A Francia Hanglemezakadé-
mia nagydíja — 1975.

HUNGAROTON

SLPX 11477 ára: 80,— Ft

KARÁCSONYI ORGONAZENE

Gergely Ferenc orgonál

Bach, Zipoli, Daquin,
Franck, Reger, Couperin,
Lisznyai—Szabó Gábor,
Koloss István és Gergely
Ferenc művei

HUNGAROTON

SLPX 11543 ára: 60,— Ft

CSENCES ÉJ

Népszerű karácsonyi dalok

Gergely Ferenc (orgona),
Lehotka Gábor (orgona),
Lubik Hedy (hárf),
Hidas Frigyes (orgona,
cembalo),
Kovács Imre (fuvola),
Petz Ferenc (ütő)
Budapesti Gyermekkar,
Állami Hangversenyzene-
kar Kamarazenekara,
Budapesti Madrigálkórus

Vezényel: Csányi László és
Szekeres Ferenc

QUALITON

SLPX 16598 ára: 85,— Ft

CSAJKOVSKIJ

Diótörő — balett, részletek
op. 71.

Magyar Állami Operaház
Zenekara

Vezényel: Franz Allers

HUNGAROTON

SLPX 1173 ára: 60,— Ft

Tájékoztató

Évről évre megrendezik Rotterdamban, a Holland Festival keretében a hollandiai Poetry International nemzetközi költőtálatkozót. Az idei fesztivál június 14 és 19-e között zajlott le. A holland írók mellett néhány kiemelkedő külföldi alkotó is részt vett a találkozáson, a többi között Andrej Vozneszenszkij (Szovjetunió), Nicolas Guillén (Kuba), Zbigniew Herbert (Lengyelország), Makoto Ooka (Japán), Antonio Porta (Olaszország), Peter Porter (Anglia), Jean Claude Renard (Franciaország) és Wolfgang Schnell (NSZK). Magyarországot Pilinszky János képviselte. Az ő felolvasására a fesztivál utolsó két napján került sor. Verseit holland nyelven a Hollandiában élő magyar költő, a Poetry International „magyar részleg”-ének szervezője, Dedinszky Erika tolmácsolta. Különösen az Apokrif tett nagy hatást a hallgatóságra, de érdeklődéssel és tetszéssel fogadta a közönség a költő újabb verseit is. Pilinszky Jánosnak nagy sikere volt.

Verseit nemskorára nyomtatásban is megismerheti a holland olvasóközönség. A Poetry International alapítvány költségén a Muelenhof Kiadó gondozásában alighanem 1977 áprilisában szépen illusztrált versbunijelenik majd meg, mely Pilinszky versei mellett Weöres Sándor, Csóori Sándor, Vakucz József, Vitéz György és Tolnai Ottó műveit tartalmazza. A fordítás és a szerkesztés Dedinszky Erika munkája, a tanácsadó munkatárs Sybren Polet holland költő.

Pilinszky Jánostól különben már jelent meg eddig is vers holland folyóiratban, a fesztiválon aratott sikere után azonban egyre nő az igénye annak, hogy verseit könyvben is kézhez kapja a holland közönség.

Gazdag anyaggal jelent meg a *Literatura* új száma. Regény a mítoszok határán címmel alapos, gazdagon dokumentált tanulmányt olvashatunk Csűrös Miklós tollából az író 1945 utáni pályájáról (amely számunkra már csak azért is rendkívül izgalmas, mert e pályaszakaszban született Jézus-regénye, s ezt ugyancsak alaposan elemzi a tanulmány szerzője). Rónay György Szabó Lőrinc két nemrégiben megjelent könyvét ismereti, közöttük a hatalmas vihart kavart Szavakkal nő a gyász című szonettgyűjteményt, fontos alkotásilektani megfigyeléseket téve, ráirányítva a figyelmet a költői kiadások néhány súlyos, megoldatlan problémájára.

Laczkó András — aki a somogyi irodalmi hagyományok hű őrzőjének mutatkozik *Helikonon tájakon* című kötetében, mely a kitűnően szerkesztett, igen érdekes Somogyi Almanach 25. füzeteként jelent meg — Takáts Gyula pályáját rajzolja meg. A jeles költő a magyar irodalom nemes, humanista hagyományainak egyik továbbfejlesztője. Világának ihleti hátterét, lírájának legfontosabb jellemzőit beleéléssel, hitelesen rajzolja meg a kismonográfia szerzője.

A Hazafias Népfront kiadásában megjelenő negyedévi folyóirat, a *Honismeret* idel. 4. számában Székely György professzor tanulmánya a magyarországi helyismereti munka tárgyát és általános kérdéseit tárgyalja, több cikk a krónikairás és a helytörténeti gyűjtések módszertanához nyújt avatott segítséget. Az evfordulók közül a mohácsi csatáról, valamint a nemrég művészi kiállításban közreadott Rákóczi-kiáltványról, melyet a Fejedelem „a keresztény világ valamennyi fejedelméhez és népéhez” intézett, közöl emlékező írást. Egy Józsefet, a Balaton festőjét halálának 25. évfordulóján Szij Rezső és Szijártó István méltatja. A szabadkígyósi pusztá természeti értékeiről Réthy Zsigmond, a Bem-hagyomány lengyelországi ápolásáról Szele Lajos számol be.

A *Gondolat* Kiadó újdonságai közül A szabadidő szociológiája című tanulmánygyűjteményt említjük meg, amely a szabadidő társadalmi és egyéni kihatásait, az időfelhasználás legfontosabb kérdéseit vizsgálja. Vitézy Iván a szabadidő-tevékenységek megoszlásával és szerkezetével foglalkozik. Az 1972-es, reprezentatív mintát fel dolgozó statisztikai adataiból többek között kiderül, hogy — a tevékenységek globális megoszlását nézve a lakosság részvételének arányában — a templomlátogatás a lakosság 33%-ának rendszeres tevékenysége, moziba 34, színházba 26% jár. A biblikörökön való részvétel 2,7%, az amatőr irodalmárkodás 2,8%-ot érint. Joffre Dumazedier a permanens nevelésről szól az ipari társadalmakban, Erwin K. Scheuch a szabadidőben tanúsított magatartásról mint a társadalomban lezajló strukturális változások következményéről értekezik. Szántó Miklós a szabadidő és életmód kapcsolatát, France Goverts a nő és a szabadidő mai és holnapi tendenciáit elemzi.